

Jan Rybotycki

Dzieje parafii
rzymsko - katolickiej
i kościoła Św. Marcina
w Jaworze (1242 - 1992)

Nazwisko i imię

Zajęcie

Znak statystyczny

Adres

Kieszonka

B-172. Wydawnictwa Akcydensowe SA, O/Olsztyn ul. Żelazna 3, tel. 533-52-13. PL

Fotograf
Czesław Czekiel

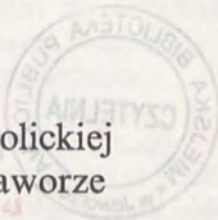
Jan Rybotycki

Rysunki
Sławomir Kosiński

Korekta
Stanisław Bodziony

Redaktor techniczny
Janusz Kulczycki

Dzieje parafii rzymsko - katolickiej
i kościoła Św. Marcina w Jaworze
(1242 - 1992)

83888

Wydawca
Jaworski Ośrodek Kultury
Jawor, Rynek 2

Wydanie pierwsze
Nakład 3000 + 50 egz.
Jaworski Ośrodek Kultury
Jawor 1992

Fotografie
Czesław Czekiel

Rysunki
Sławomir Kozłowski

Korekta
Stanisław Bodziony

Redaktor techniczny
Janusz Kulczycki

24-7 12/19; 726 + 2 (438)

REG(2) Redakcja całości
Jan Rybotycki

ks. podr.

Miejska Biblioteka
Publiczna w Jaworze

02401-000006420

~~83888~~

Wydawca
Jaworski Ośrodek Kultury
Jawor, Rynek 5

Wydanie pierwsze
Nakład 3000 + 50 egz.
Ark. druk. 13,375 A2; wyd. 13
Przedsiębiorstwo Poligraficzno - Wydawnicze "Ewaryst",
Lubin, ul. M.C. Skłodowskiej 178

2/k/002/1994

I. Przedmowa

"Dzieje parafii..." są rezultatem wieloletniego zbierania danych, ich weryfikacji, porządkowania i opracowywania. Cały ten czas towarzyszyło mi wielkie zainteresowanie przeszłością Jaworza, stanowiące wystarczający powód, aby godzinami przesiadywać w bibliotekach Wrocławia, czy rozmawiać się z trudnym tłumaczem niemieckich tekstów, pisanych nieraz do gołym okiem. Dzięki tym zajęciom mogłem skonstatować, że jaworskiemu kościołowi parafialnemu poświęcono niewiele wzmianek w literaturze przedmiotu, odnoszących się do jego gotyckiej architektury i barokowego wyposażenia.

Jest to więc pierwsza praca, podejmująca w takim zakresie tematycznym i czasowym problematykę parafii i kościoła Św. Marcina w Jaworze. Mimo to, a może właśnie dlatego, nie pretenduję do miłośnika opracowania wyczerpującego 750-letnie dzieje jaworskiej wspólnoty parafialnej. Byłoby to zresztą niemożliwe, głównie z uwagi niedostatku źródeł, ale również dlatego, że nie wszystkie przekazy źródłowe i opracowania, obiektywnie istniejące, były mi znane i dostępne. Mam nadzieję, że trudne do uniknięcia błędy rzeczowe, zostaną mi wybaczone w związku z pionierskim charakterem pracy. Podzięcza mi także myśl, że moim następcom będzie już znacznie łatwiej podejmować tę tematykę w przyszłości.

Największe trudności, do końca nieprzezwyciężone, towarzyszyły mi przy wypełnianiu treści rozdziału "Kronika 750-letnich dziejów parafii...". Przewodnią konstrukcją tego rozdziału jest chronologiczny rejestr proboszczów i okresy sprawowania przez nich funkcji zarządców parafii Św. Marcina w Jaworze. Wykaz proboszczów oparty jest na przekazach źródłowych wymienionych w przypisach i w opisie literatury, natomiast lata ich duszpasterzowania, szczególnie przed reformacją, są często hipotetyczne.

Informacje o tytuł parafii, począwszy od ks. proboszcza Michała Milewskiego (1956), czerpałem z kronik parafialnych. Według danych uzupełnionych dla okresu 1949 - 1956, moim

*Martusi, Witusiowi
i Kasi*

I. Przedmowa

"Dzieje parafii..." są rezultatem wieloletniego zbierania danych, ich weryfikacji, porządkowania i opracowywania. Cały ten czas towarzyszyło mi wielkie zainteresowanie przeszłością Jawora, stanowiące wystarczający powód, aby godzinami przesiadywać w bibliotekach Wrocławia, czy zajmować się żmudnym tłumaczeniem niemieckich tekstów, pisanych nierzadko gotykiem. Dzięki tym zajęciom mogłem skonstatować, że jaworskiemu kościołowi parafialnemu poświęcono niewiele wzmianek w literaturze przedmiotu, odnoszących się do jego gotyckiej architektury i barokowego wyposażenia.

Jest to więc pierwsza praca, podejmująca w takim zakresie tematycznym i czasowym problematykę parafii i kościoła Św. Marcina w Jaworze. Mimo to, a może właśnie dlatego, nie pretenduje do miana opracowania wyczerpującego 750-letnie dzieje jaworskiej wspólnoty parafialnej. Byłoby to zresztą niemożliwe, głównie z racji niedostatku źródeł, ale również dlatego, że nie wszystkie przekazy źródłowe i opracowania, obiektywnie istniejące, były mi znane i dostępne. Mam nadzieję, że trudne do uniknięcia błędy rzeczowe, zostaną mi wybaczone w związku z pionierskim charakterem pracy. Pocięsza mnie także myśl, że moim następcom będzie już znacznie łatwiej podejmować tę tematykę w przyszłości.

Największe trudności, do końca nieprzezwyciężone, towarzyszyły mi przy wypełnianiu treścią rozdziału "Kronika 750-letnich dziejów parafii...". Przewodnią konstrukcją tego rozdziału jest chronologiczny rejestr proboszczów i okresy sprawowania przez nich funkcji zarządców parafii Św. Marcina w Jaworze. Wykaz proboszczów oparty jest na przekazach źródłowych wymienionych w przypisach i w spisie literatury, natomiast lata ich duszpasterzowania, szczególnie przed reformacją, są często hipotetyczne.

Informacje o życiu parafii, poczynawszy od ks. proboszcza Michała Milewskiego (1956), czerpałem z kronik parafialnych. Bardzo istotnych uzupełnień dla okresu 1949 - 1956, mogłem dokonać dzięki

życzliwej pomocy ks. dziekana W. Szałęgi, który kontaktował się w tym czasie z obsadą duszpasterską kościoła Św. Marcina jako kleryk Seminarium Duchownego we Wrocławiu i mieszkaniec pobliskiej Snowidzy. Wdzięczny jestem również siostrze Bonisławie, ks. Krystianowi oraz p. mgr Barbarze Skoczylas-Stadnik, którzy obarczali się dodatkowymi zajęciami, aby udostępnić mi potrzebne dane i ułatwić pisanie pracy.

Wydanie "Dziejów parafii..." traktuję jako próbę wypełnienia dotkliwej luki w historiografii Jawora i równocześnie jako przyczynek do historii Kościoła katolickiego na Dolnym Śląsku.

Książka adresowana jest do Czytelników zainteresowanych zabytkami sztuki sakralnej i zmiennymi kolejami losu śląskich parafii katolickich. Przede wszystkim zaś powinna trafić do rąk jaworzan, aby mogli lepiej poznać swój kościół oraz korzenie i współczesność życia religijnego wspólnoty parafialnej.

Jan Rybotycki

Jawor, 24 czerwca 1992 r.

II. Początki parafii

Wyniki badań archeologicznych jednoznacznie wskazują, że obszar współczesnego nam Jawora, leżący w dorzeczu środkowej Nysy Szalonej, należał we wczesnym średniowieczu (VIII-XII w.) do najgęściej zaludnionych terenów Dolnego Śląska.¹ Wyjątkowo sprzyjające człowiekowi środowisko przyrodnicze, a szczególnie żyzne gleby oraz bliskość rzeki wraz z jej rozlewiskami, przyciągało osadników, którzy zakładali w dolinie Nysy Szalonej osady otwarte.

Prapolska ludność, żyjąca w stuleciach VIII - X na terenach nadrzecznych, od dzisiejszych Samborowic, przez ignorancję nazywanych Zębownicami, do Zalewu Słupskiego, należała do plemienia Trzebowian, którego lokalizacja była do niedawna kwestią sporną. W ostatnich dziesięcioleciach przeważa pogląd, że zamieszkiwali oni dorzecze Kaczawy, a ich główne jednostki osadnicze znajdowały się w rejonie obecnej Legnicy i Jawora.²

Wielu historyków jest zdania, że w IX w. terytoria plemion śląskich, a wśród nich także Trzebowian, wchodziły w skład państwa wielkomorawskiego.³ W tym czasie prowadzona była na obszarze Wielkich Moraw intensywna akcja chrystianizacyjna, w której od połowy IX stulecia brali udział misjonarze Cyryl i Metody, późniejsi święci i apostołowie Słowiańszczyzny. Jest więc podstawa, aby przypuszczać, że ludność osiadła wówczas nad Nysą Szaloną, w obrębie dzisiejszych granic administracyjnych Jawora, mogła zetknąć się z nauką Chrystusa.⁴

Po upadku Wielkich Moraw (ok. 907 r.), terytorium Śląska zostało włączone na przeciąg około 80 lat w granice chrześcijańskiego państwa czeskiego. Również w tym okresie istniały sprzyjające warunki kontaktowania się plemion śląskich z duchowieństwem i misjonarzami, głoszącymi Dobrą Nowinę. W każdym razie istnieją realne podstawy, aby sądzić, że ówcześni jaworzanie mogli poznać ewangelię na długo przed przyjęciem chrztu przez Mieszka I.

Badania niemieckich i polskich historyków Kościoła wykazały, że w XII wieku, a więc przed kolonizacją niemiecką, wytworzyła się na

Śląsku sieć parafialna, obejmująca około 150 kościołów parafialnych.⁵ Jest sprawą oczywistą, że kościoły wznoszono głównie na terenach o dobrze rozwiniętym osadnictwie, aby zaspokoić potrzeby duszpasterskie ludności.

Czy wobec tak sformułowanych przesłanek, stanowiących naukową podstawę dalszego rozumowania, możemy dzisiaj dowiedzieć, że wśród tych 150 miejscowości parafialnych, znajdował się również XII-wieczny Jawor? Jest to więcej niż prawdopodobne, ale w nauce liczą się przede wszystkim fakty możliwe do sprawdzenia i udokumentowania. A my, niestety, jeszcze nie wiemy: kiedy, pod jakim wezwaniem, w którym miejscu i z jakiego materiału budowlanego, została wzniesiona pierwsza świątynia chrześcijańska w Jaworze. Legenda miesza się tutaj z zapisami kronikarskimi i rzeczywistością. Brakuje natomiast odpowiedzi, wynikającej z przekazów źródłowych i z wyników badań archeologiczno-architektonicznych w jaworskich kościołach, których do tej pory nie przeprowadzono.

Według tradycji fundatorem najstarszego kościoła w Jaworze miał być Piotr Włostowic, palatyn Bolesława Krzywoustego i możnowładca polski, żyjący w pierwszej połowie XII wieku.⁶ Możliwe, że ufundował starszą świątynię, stojącą w miejscu dzisiejszego kościoła Św. Marcina lub Św. Barbary. Bez wspomnianych badań nie da się tego stwierdzić, ani wykluczyć.

Kościół Św. Barbary, podobno już w r. 1311 wymagał naprawy i odnowienia. Taką rewelację zamieścił w swojej kronice Fischer, a za nim powtarzali ją prawie wszyscy niemieccy dziejopisowie Jawora.⁷ Nie wiadomo, co znaczyły w kronice Fischera "naprawa i odnowienie"? Być może świątynia, zniszczona podczas powrotu Mongołów spod Legnicy, została wówczas przebudowana w stylu gotyckim. W czasie wielkiego pożaru miasta w r. 1776, spłonął kościół Św. Barbary. Jego ruiny rozebrano i na tym samym placu w r. 1786 ukończono budowę dzisiejszej świątyni, która od 1846 r. pełni funkcję kaplicy pogrzebowej.⁸

Fragmentaryczność przesłanek powoduje, że wszystkie ślady domniemanych początków parafii i najstarszego kościoła w Jaworze pojawiają się i znikają w labiryncie wielu wątpliwości i pytań, na które, przynajmniej na razie, nie ma zadowalających odpowiedzi.

1. Fasada kaplicy Św. Barbary w Jaworze

Pierwszym w pełni wiarygodnym źródłem jest wykaz aktów darowizn dla klasztoru trzebnickiego, który sporządzono w kancelarii księcia Bolesława Rogatki dnia 18 października 1242 roku.⁹ W formule końcowej tego dokumentu, jako drugi wśród świadków, widnieje podpis księdza Walentego, proboszcza z Jawora. Wskazuje to jednoznacznie na istnienie parafii w Jaworze. Nie wiadomo tylko, który to był rok od jej założenia. Doświadczenia wielu mediewistów¹⁰ uczą

bowiem, że często lata a nawet dziesięciolecia mijały, zanim istniejący kościół lub jego proboszcz (łac. pleban) został wymieniony w dokumencie.¹¹

Pozostajmy jednak przy tym, co pewne, przy datach rocznych 1242 i 1992. Z ich zestawienia wynika, że rzymsko-katolicka parafia Św. Marcina w Jaworze obchodzi w roku bieżącym swoje 750-lecie.

Wyjątkowa ranga jaworskiej świątyni parafialnej w najbliższej okolicy i jej dominacja nad cysterskim kościołem w pobliskim Słupie, polegały na tym, że powstała w wyniku fundacji książęcej. Dowodzi tego przynależność proboszcza Walentego i jego następców do elity władzy książęcej. Przewaga hierarchiczna jaworskiego kościoła wzrosła jeszcze bardziej w drugiej połowie XIII wieku, kiedy utworzono dekanat (archiprezbiteriat) jaworski.¹² Warto także pamiętać, że powstanie dekanatu jaworskiego nastąpiło około 700 lat temu. Świadczy to o znacznie wyżej rozwiniętych funkcjach Jawora w ramach organizacji kościelnej, aniżeli Słupa, o którym mówi dokument biskupa wrocławskiego Wawrzyńca już w roku 1217.¹³

I jeszcze jedno jest oczywiste, gdy mówimy o co najmniej 750-letnim trwaniu jaworskiej parafii. Jeżeli Jawor roku 1242 miał swego proboszcza, tzn. kapłana zarządzającego powierzoną sobie parafią, to musiał być także kościół, stanowiący centrum życia religijnego wspólnoty parafialnej. Nie był to na pewno dzisiejszy kościół Św. Marcina, który zbudowano dopiero na przełomie XIII i XIV wieku. Jest to kolejna przesłanka, wzmacniająca sformułowaną powyżej tezę o XII-wiecznej metryce jaworskiej parafii. Odpowiedzi na pytania, jak daleko w głąb XII wieku sięgają początki parafii i w którym miejscu stał najstarszy kościół, należą w obecnym stanie wiedzy do zagadnień hipotetycznych. Kompleksowe badania archeologiczne w kościołach Św. Barbary i Św. Marcina, mogłyby wyjaśnić wiele problemów budzących dziś wątpliwości.

III. Pierwotne uposażenie kościoła parafialnego

Wzmianki o jaworskich duszpasterzach w XIII w. wskazują, że sprawowali oni urząd proboszcza i równocześnie kapelana książęcego grodu w Jaworze. Dokument z 1293 r. charakteryzuje bardzo wyraźnie ten związek. Figuruje w nim ksiądz Mikołaj jako proboszcz Jawora i "kapelan dworu naszego" (łac. "capellanus curie nostre").¹⁴ Z tego połączenia urzędu kościelnego z książęcym musiały wynikać określone następstwa prawne w postaci nadań ziemi lub bieżących dochodów, świadczonych przez księcia na rzecz parafii. Na podstawie zachowanych przekazów źródłowych nie można jednoznacznie stwierdzić, jakie było pierwotne uposażenie kościoła parafialnego w Jaworze.

W r. 1399 i w następnych latach kolejne dekanaty dolnośląskie odwoływały się do wyższej instancji w sprawie sporu o dziesięcinę. Dekanat jaworski przyłączył się do apelacji w sprawie "*decima triennialis*" w dniu 6 listopada 1399 roku.¹⁵ Także w źródłach z pierwszej połowy XV w. znajdujemy wzmianki o tzw. dziesięcinie, czyli dziesiątej części plonów lub dochodów, uiszczanych proboszczowi kościoła Św. Marcina przez wieśniaków ze Starého Jawora i Samborowic.¹⁶ Dane o pobieraniu dziesięciny zostały w późniejszym okresie wielokrotnie potwierdzone i dodatkowo uzupełnione informacją zawartą w sprawozdaniu wizytacyjnym z roku 1677: *Inprimis nullum salarium praeterquam annus decimas de manso agri modius siliginis et avenae et sunt eorum 50 mansi... Reliqui pagi incorporati sunt sequentes: Inprimis Siekierzyce cum 10 mansis, Czernica cum 14 mansis, Samborowice cum 28 mansis, Stary Jawor cum 32 mansis. Cenzus annuos ex omnibus accipio 50 talarów... Quid autem ecclesiam filialem attinet (w Paszowicach) sunt agri parochiales sesqui mansis, et rustici habent agrorum mansis 72...*¹⁷ (Oprócz dochodu ze sprzedaży soli proboszcz otrzymywał corocznie od każdego łanu ziemi, położonego na obszarze 50 łanów lokacyjnych, korzec pszenicy wraz ze słomą. Siekierzyce składały dziesięcinę od 10 łanów (242 ha), Czernica od 14 łanów, Samborowice od 28 łanów, Stary

Jawor od 32 łanów. Podatek roczny od wszystkich wynosił łącznie 50 talarów. Proboszcz Jawora miał również udział w dziesięcinie, którą pobierał z 72 łanów kościół filialny w Paszowicach.) Do rejestru wsi, z których proboszcz jaworski ściągał dziesięcinę, dołączono w r. 1687 Klonowice koło Paszowic.

W sprawozdaniu z wizytacji kościoła Św. Marcina, obok statystyki opisującej obowiązkową dziesięcinę, mówi się, że egzekwowano ją z 50 wielkich łanów, które otrzymał Jawor na początku wieloletniego procesu nadawania praw miejskich.¹⁸ **Zdaje się to wskazywać, że głównym źródłem utrzymania probostwa od początku jego istnienia, czyli na długo przed niemiecką kolonizacją, była dziesięcina.**

Poza tym, począwszy od lokacji, proboszcz Jawora otrzymywał na bieżąco czynsz wieczysty od 4 ław chlebowych i jedną trzecią opłat sądowych.¹⁹ Założyciel miasta, w tym przypadku książę Bolesław Rogatka, zrzekł się części swoich profitów na rzecz kościoła parafialnego. W dokumencie rady miejskiej z r. 1542, traktującym o opłatach z ław chlebowych, podkreśla się, że taki stan rzeczy sankcjonuje prastare prawo. Podobnie można wyjaśnić uprawnienia proboszcza do pobierania każdego trzeciego feniga z opłat, uiszczanych przez klientelę sądu.

Najtrudniej jest określić czas i okoliczności, w jakich 3 i pół łana ziemi,²⁰ położonych w obrębie 50 łanów lokacyjnych i należących do kościelnego majątku w Snowidzy, weszło w posiadanie jaworskiego probostwa. Folwark bowiem, stanowiący własność kościelną, wzmiankowany jest w źródłach dopiero w okresie pełnienia urzędu proboszcza przez Pnotha z R(e)ibnitz (1426-1448).²¹

Patronat nad kościołem Św. Marcina do r. 1392 sprawowali jego fundatorzy, czyli książęta linii jaworsko-świdnickiej. Łany plebańskie mogły stanowić lenno któregoś z nich, albo zostały nabyte przez jaworską parafię w późniejszym okresie. Nie jest jednak jasne, kto i kiedy je nadał, darował lub nabył. Ponad 100 lat prawa i obowiązki, wynikające ze stosunków lennych i patronatu nad jaworską faram, pełnili królowie czescy, którzy na mocy umowy sukcesyjnej z księciem Bolkiem II dziedziczyli ogół uprawnień i powinności książąt jaworskich. W r. 1501 Władysław II Jagiellończyk, król Czech i Węgier, zrzekł się prawa lennego i patronatu nad kościołem w Jaworze na rzecz

jaworskiej rady miejskiej.²²

Przekazanie radzie wymienionych praw zostało potwierdzone przez papieskiego legata z Czech, jak również przez wrocławskiego biskupa Jana Turzo. W r. 1512 nastąpiło drugie potwierdzenie, gdyż rada miejska czuła się niepewnie w wykonywaniu przyjętych uprawnień. Zgodnie z opinią samych Niemców casus ten ułatwił wprowadzenie kultu protestanckiego do kościoła parafialnego w Jaworze, a także sprzyjał procederowi handlu ziemią kościelną, naczyniami liturgicznymi, obrazami i innymi przedmiotami.²³ W takich warunkach protestanccy radni Jawora sprzedali w r. 1534 folwark kościelny Krzysztofowi Scholz ze Snowidzy.²⁴ Z pierwotnego uposażenia kościoła parafialnego, związanego na stałe z kościelnym urzędem proboszcza, pozostały już tylko dochody z ław chlebowych, trzecia część opłat sądowych, a przede wszystkim dziesięcina.

IV. Administracja majątkiem kościelnym i beneficja oltarzowe

Zarząd nad mieniem i dochodami jaworskiego kościoła oraz pozostałych instytucji kościelnych w mieście, jak szkoła parafialna i szpital-przytułki, przejmują w XIV w. zaprzysięgli parafianie świeccy. W parafiach byli to tzw. *vitrici*, przy instytucjach - *procuratores* lub *provisores*.

W Jaworze urząd witryka (niem. Kirchenvater lub Kirchenbeter) administrującego wydzielonym majątkiem kościelnym, nie obejmującym pierwotnego uposażenia, został poświęcony po raz pierwszy w roku 1379.²⁵ Od tego czasu wymieniany był wielokrotnie w dokumentach, które dotyczyły zapisów na bieżące potrzeby kościoła jako budowli oraz jej wyposażenia, czyli tzw. *fabrica ecclesiae* (niem. Kirchenfabrik - kościelna "fabryka").²⁶ Rada miejska wybierała na ten urząd, w porozumieniu z proboszczem, ludzi uczciwych i powszechnie szanowanych. Najczęściej wybierano ich dwóch, na przeciąg jednego roku.²⁷

Witrycy zarządzali odrębnym majątkiem (*fabrica ecclesiae*), pochodzącym z zapisów i fundacji - obejmujących ziemię, czynsze i fundusze gotówkowe - przede wszystkim zaś z kolekty, czyli dobrowolnych ofiar wiernych, składanych głównie w kościele. Czynsze oznaczały dochody, jakie otrzymywał właściciel od użytkownika, za prawo korzystania z jego dóbr. Wielkość czynszu-dochodu oraz sposób i czas użytkowania dóbr określały umowy, których treści tkwiły w średniowiecznej tradycji. Takie właśnie czynsze-dochody zapisywali na rzecz "fabryki" kościoła zamożni jaworzanie.

Do zadań świeckich administratorów (witryków), którzy powinni współdziałać z proboszczem, należało prowadzenie księgi wpływów i wydatków "fabryki" kościoła, zawiadywanie kasą, podejmowanie decyzji o potrzebie remontu, dbanie o wyposażenie kościoła i godne warunki sprawowania w nim kultu.

W pierwszej połowie XV wieku, za czasów proboszcza Pnotha z Reibnitz, jaworska rada miejska wyznaczała jednego z ławników miejskich do kontaktów z wityrykami kościoła Św. Marcina. Wityrycy zostali zobowiązani do składania sprawozdań finansowych upoważnionemu przez radę urzędnikowi z pominięciem proboszcza. Na tym tle doszło do głośnego na Śląsku sporu, szczegółowo opisanego w dokumencie biskupa Piotra Nowaka z r. 1448.²⁸ Proboszcz domagał się, aby wityrycy jemu przedkładali rozliczenia przychodów i rozchodów "fabryki" kościoła, burmistrz natomiast powoływał się na zarządzenie starosty królewskiego, urzędującego w jaworskim zamku. Biskup orzekł w tej sprawie wyrok polubowny. Wityrycy kościoła Św. Marcina mieli nadal przedstawiać sprawozdania burmistrzowi i radzie, ale proboszcz powinien być przy tym obecny.²⁹

W wiekach średnich istniał rozpowszechniony zwyczaj czynienia zapisów ku większej czci Wszechmogącego Boga i dla zbawienia duszy. Czynili to prawie wszyscy, a formy i rozmiary fundacji zależały od zamożności fundatorów. Królowie budowali katedry, możnowładcy prywatne kościoły, a mniej zamożni wznosili kaplice i ołtarze. Poczynając od XIV wieku, kiedy śląskie miasta objęły patronat nad kościołami książęcymi (prywatnymi), poświadczone są liczne fundacje ołtarzowe, dokonywane przez mieszczan. Tak pojmowali pobożność ludzie średniowiecza.

Pewną przeszkodę w powszechnie praktykowanych darowiznach na rzecz Kościoła stanowiły przepisy prawa kanonicznego, zabraniające zbywania nieruchomości przez instytucje kościelne.³⁰ Nadmierne bowiem gromadzenie przez Kościół tzw. dóbr martwej ręki, które były wyłączone z obiegu towarowo-pieniężnego, stanowiło realne zagrożenie dla ekonomicznego rozwoju ówczesnych miast. Zakaz przekazywania Kościołowi majątków nieruchomości obowiązywał także w Jaworze. Postawa ludności była jednak tak zdecydowana, że rada miejska musiała wielokrotnie uchylać wspomniany zakaz.³¹

O dużej ilości zapisów na wznoszenie i utrzymanie ołtarzy, świadczą przykłady Wrocławia i Jawora. W kościele Św. Elżbiety we Wrocławiu pod koniec XV wieku było 47 ołtarzy, przy których odprawiało nabożeństwa 122 kapłanów, zwanych altaryzystami.³² We wrocławskim kościele Św. Magdaleny obsada 58 ołtarzy wynosiła 114

altarzystów.³³ W r. 1475 Wrocław liczył 15000 mieszkańców i 400 altarzystów. W Jaworze, jeśli się uwzględni liczbę ludności, było podobnie. W r. 1651 jaworskie kościoły i kaplice miały dwadzieścia kilka ołtarzy bocznych.³⁴ Tę ilość można przyjąć dla czasów przed reformacją (XV w.), gdyż założenia ostatniego ołtarza dokonano w 1515 roku. Pojedyncze ołtarze, jak wskazuje przykład Wrocławia, zaopatrzone były nieraz w kilka prebend.³⁵ W ten sposób rozumując, analogicznie do przykładu Wrocławia, można przyjąć, że w Jaworze przypadają średnio na każdy ołtarz 2 prebendy (beneficja). Zatem Jawor, liczący przy końcu XV wieku 3000 mieszkańców, posiadał czterdziestu kilku altarzystów.

Tworzenie i wykorzystywanie funduszy ołtarzowych dokonywano za pośrednictwem różnych form prawnych. W dokumentach miejskich kilka prebend wymieniono jako lenna, natomiast w biskupich używano określeń "beneficium ecclesiasticum". Najstarszą formą fundacji ołtarzowych był *wikariat* (niem. Kaplanei), który, jako funkcja odwołalna, nie stanowił właściwego urzędu kościelnego. Kapitał prebend łączono tutaj z pozostałym majątkiem kościelnym, o ile ten nie podlegał wityrkowi. Wikariuszy przyjmował i zwalniał proboszcz, on także decydował o tym, który z kapłanów pomocniczych ma odprawiać Msze św. przy określonym ołtarzu.

W dokumencie z 15 listopada 1416 r. poświadczony jest najstarszy, prawdopodobnie, ołtarz główny kościoła Św. Marcina p.w. Św. Jana Chrzciciela i Św. Marcina. Sydoniusz z Bolkowa, kanonik kolegiaty legnickiej i proboszcz Jawora, oświadcza w nim, że pomocniczemu kapłanowi Pawłowi i jego następcom przysługuje przywilej odprawiania Mszy św. w nakazanych godzinach przy niedawno odnowionym i wyposażonym ołtarzu głównym p.w. Św. Jana Chrzciciela i Św. Marcina w jaworskim kościele parafialnym.³⁶

Wikariusz nie był więc altarzystą w całym tego słowa znaczeniu, lecz reprezentował jedynie proboszcza. Proboszcz ponosił z tego powodu odpowiedzialność za zgodną z umową lub zapisem testamentowym realizację warunków fundacji. Beneficja ołtarzowe przyczyniały się do wzrostu liczby wikariuszy w parafiach. Za proboszcza Pnotha z Reibnitz (1426-1448) liczba wikarych wzrosła do kilkunastu,³⁷ co stało się podstawą założenia bractwa altarzystów w jaworskiej farze.

Bractwo, organizujące wspólne modlitwy w intencji zmarłych, zostało zatwierdzone 11 kwietnia 1439 r. przez biskupa Konrada oleśnickiego i obdarzone przez niego możliwością szafowania 40-dniowym odpustem. Biskup wrocławski Rudolf potwierdził 3 czerwca 1469 r. wspólnotę altarzystów w Jaworze, czyniąc ją dysponentem 100-dniowego odpustu.

Fundacje ołtarzowe przynosiły znaczne dochody kościołowi parafialnemu i stanowiły wyraz religijnej gorliwości ludzi średniowiecza. Rada miejska patrzyła z dezaprobatą na powiększający się majątek kościoła i usiłowała przerwać dopływ gotówki do kasy parafialnej. Radni wnieśli nawet skargę do biskupa, że proboszcz nie przyjmuje na beneficjentów ołtarzowych synów mieszczan jaworskich. Proboszcz natomiast chciał, aby służbę w kościele podejmowali prawdziwi księża, na których można polegać. Bywało, tłumaczył się proboszcz, że w kwestiach spornych księża pochodzący z Jawora trzymali stronę swych ojców, występując otwarcie przeciw dobru kościoła parafialnego.³⁸

Pod koniec XIV wieku weszły w życie fundacje ołtarzowe na zasadzie lenna i funkcjonowały ze starą formą wikariatu. Prawo lenne³⁹ w beneficjum ołtarzowym różniło się od wikariatu wyjątkową pozycją kapitału prebendy i altarzysty. Kapitał ciążył do ołtarza jako jego własność i nie wchodził w skład majątku kościelnego. Kapłani, odprawiający nabożeństwa przy takich ołtarzach, zajmowali samodzielne urzędy, niezależne zarówno od proboszcza, jak i od miasta. Tylko fundator lub wyznaczony przez niego patron mogli sprawować ograniczony nadzór prawny nad altarzystą. Altarzyści z kolei składali specjalne oświadczenia pisemne, które ich działalność duszpasterską wiązały z fundacją.

Altarzystę, w tym rodzaju beneficjum ołtarzowego, można porównać z prywatnym kapłanem, którego główne zadanie sprowadzało się do troski o zbawienie duszy swego suwerena, czyli fundatora kapitału ołtarzowego. Altarzyści pozostawali z reguły w służbie zmarłych, ponieważ fundacje dokonywano najczęściej za pośrednictwem testamentów. Zmarłych fundatorów reprezentowali zwykle członkowie rodziny, zwani patronami. Prebenda nie stanowiła własności altarzysty, zabezpieczała mu jedynie egzystencję i zobowiązywała do określonej

02401-000006420

~~83888~~

umową posługi kapłańskiej przy ołtarzu (ministerium ołtarza).

Przy wikariacie proboszcz pełnił funkcję głównego zarządcy fundacji ołtarzowych i jednocześnie był patronem pilnującym, aby stało się zadość woli fundatora. Przy fundacjach tworzonych na zasadach prawa lennego, patronami byli ludzie świeccy. Proboszcz nigdy nie był patronem lenna. Dla Jawora ta różnica oddzielała fundacje ołtarzowe, spełniane przez wikariat, od fundacji tworzonych na podstawie prawa lennego.

Patron typował kandydata na urząd altarzysty i pilnował, aby kapitał prebendy wykorzystywano zgodnie z jego przeznaczeniem. Przejście od wikariatu do lenna stanowiło dla proboszcza nie tylko stratę dochodów, lecz także pozbawiało go wpływu na wybór altarzystów. Jaworskie beneficja ołtarzowe, wymienione w dokumentach jako lenna, dotyczyły między innymi: pierwszego ołtarza w kaplicy Ducha Św. (ok. 1390 r.); ołtarzy w kościele Św. Marcina - Św. Walentego z 1392 r., Św. Andrzeja z 1409 r., Św. Marcina z 1413 r., NMP z 1438 r.; ołtarza NMP i Świętych Męczenników Fabiana i Sebastiana z r. 1515 w kaplicy cmentarnej p.w. Świętych Fabiana i Sebastiana.⁴⁰

Pierwszym ze znanych fundatorów prebendy ołtarza w kaplicy Ducha Św. był Titze Hoppfe.⁴¹ Ustanowił on fundusz w wysokości 100 marek, typując swego syna Mikołaja na pierwszego altarzystę przy ołtarzu Ducha Świętego.

W r. 1409 ksiądz Piotr Kosenplocz zapisał 168 marek na beneficjum ołtarza Św. Andrzeja, który znajdował się "przy drzwiach i obok chrzcielnicy w jaworskim kościele parafialnym"⁴². Roczny dochód z kwoty 168 marek, przeznaczony na utrzymanie altarzysty, wynosił 12 marek. Po opłaceniu kapłana, który miał obowiązek odprawiania określonej w fundacji ilości Mszy św., kapitał wracał do obiegu towarowo-pieniężnego, aby przynosić zyski. Pierwszym altarzystą przy ołtarzu Św. Andrzeja był do swojej śmierci sam fundator. W zależności od wielkości rocznego czynszu-dochodu (do 20 marek), altarzysta zobowiązywał się do odprawiania przy określonym ołtarzu od 1 do 6 Mszy św. w tygodniu.⁴³

W dokumencie z 9 listopada 1438 roku proboszcz Jawora zawiadomił biskupa wrocławskiego Konrada, że Mikołaj Rabe oraz Jan i Maciej Cawirolf jako wykonawcy testamentu zmarłego Mikołaja,

zwanego Snewsil, wzniesli w kościele parafialnym ołtarz p.w. NMP i wyposażyli go w prebendę.⁴⁴

W r. 1455 wprowadzono po raz pierwszy nową formę prawną prebendy, zwaną *beneficium manuale*, czyli **beneficjum poręczone**. W porównaniu z poprzednio omówionymi rodzajami beneficjów, zmiana dotyczyła przede wszystkim możliwości przyjmowania przez altarzystów kilku prebend. Łączenie prebend w wikariacie było niemożliwe. Nowa forma umożliwiała jednak, tym razem podobnie jak w wikariacie, zwolnienie beneficjanta przez proboszcza. W fundacjach lennych altarzysta wykonywał swoje powinności dożywotnio. Lenno i beneficjum poręczone łączył wspólny status kapitału prebendy, który w obu formach związany był na zawsze z ołtarzem.⁴⁵

Zbliżał się jednak nieuchronnie okres waśni i niepokojów religijnych, które doprowadziły do powstania nowych wyznań chrześcijańskich, objętych łączną nazwą protestantyzmu. Przerwanie działalności parafii rzymsko-katolickiej w Jaworze, w tym funkcjonowania wszelkich beneficjów kościelnych, nastąpiło ostatecznie w r. 1564, kiedy wprowadzono tu nowe wyznanie wiary, znane pod nazwą Kościoła ewangelicko-augsburskiego. Odtąd, do r. 1651, z kilkuletnimi przerwami podczas wojny trzydziestoletniej, kościoły jaworskie pozostawały w rękach protestantów, a rada miejska rozporządzała wszystkimi kompetencjami władzy kościelnej.⁴⁶ Burmistrz i radni powoływali pastorów, płacili im pensje i zarządzali kościelnym majątkiem według własnego upodobania.

V. Kronika 750-letnich dziejów parafii w Jaworze (1242-1992)

1. K s. W a l e n t y - kanonik kapituły wrocławskiej, notariusz i kapelan księcia Bolesława Rogatki, proboszcz Jawora w latach 1242-1248. W kronice Fischera mówi się o nabożeństwie żałobnym, odprawionym w kościele Św. Barbary w pierwszą rocznicę śmierci księcia Henryka Pobożnego pod Legnicą.⁴⁷

2. K s. H e n r y k z B a r u t h k. Budiszyna na Łużycach - proboszcz Jawora w r. 1248.

3. K s. M a t e u s z D r a c h w i c z z K r a k o w a - proboszcz Jawora w latach 1249 - 1270 i prawdopodobnie pierwszy dziekan, utworzonego po roku 1262 dekanatu jaworskiego.

4. K s. R o b e r t (Riepert) - proboszcz Jawora w latach 1270 - 1271.

5. K s. B e r t o l d - proboszcz Jawora w latach 1272 - 1278. W okresie 1242 - 1278 brak jest wiarygodnych przekazów źródłowych o granicach parafii, liczbie wiernych i świątyni parafialnej. Parafia obejmowała, przypuszczalnie, obszar kasztelanii jaworskiej, albo tylko obwodu miejskiego na 50 wielkich łanach, które otrzymał Jawor w związku z lokacją. W zasięgu oddziaływania kościoła parafialnego tamtego okresu, znajdowały się na pewno osady, rozmieszczone na obszarze współczesnego nam Jawora i dzisiejszych wsi: Paszowice, Samborowice, Siekierzyce, Czernica i Snowidza.

6. K s. M i k o ł a j - pierwszy proboszcz (1279 - 1304) przy wznoszonym kościele Św. Marcina i jednocześnie kapelan dworu księcia Bolka I.

7. K s. J a n - proboszcz Jawora w latach 1305 - 1334. Jawor liczył w tym czasie około 1200 mieszkańców.⁴⁸

W okresie duszpasterzowania ks. Jana kończono budowę kościoła Św. Marcina i rozpoczynano jego wyposażanie. W pierwszej fazie budowy połączono plebanię z prezbiterium, przerzuconym między nimi murowanym gankiem. Z gotyckiej plebanii duchowni mogli

2. Murowany ganek łączący plebanię z prezbiterium. Przelom XIII i XIV w.

przechodzić zakrytym przejściem nadziemnym do otworu w ścianie prezbiterium, a następnie schodzić wąskimi schodami w murze do drzwi w wewnętrznej ścianie chóru kapłańskiego. Jak wyjaśnić potrzebę zastosowania tego rodzaju komunikacji między kościołem, a plebanią?

Można oczywiście wytłumaczyć charakterem obronnym budowanych wówczas kościołów, ale jeżeli się weźmie pod uwagę imponujący kompleks zabudowań plebanii, łącznie z dziedzińcem i ogrodem, wydłużone prezbiterium - to można wyrazić przypuszczenie, że pierwotnie mógł istnieć zamiar wzniesienia tutaj klasztoru. Nie ma jednak żadnych przekazów źródłowych, które by potwierdzały to domniemanie.

Prezbiterium kościoła w średniowieczu było prawdopodobnie oddzielone od nawy drewnianą ścianką, a wierni nie mieli tu wstępu. Warto zwrócić uwagę na portal zamurowanych dzisiaj drzwi do zakrystii od strony nawy północnej, które umożliwiały w tamtej epoce kontakt wiernych z duchowieństwem bez wchodzenia do chóru kapłańskiego. W prezbiterium, najważniejszej części kościoła, znajdował się ołtarz główny, a obok, w wykutej w filarze tęczowym wnęce

było sakramentarium, w którym przechowywano Eucharystię i krzyżmo.⁴⁹

3. Wnęk w południowym filarze tęczowym kościoła Św. Marcina, w której do r. 1564 przechowywano Eucharystię i krzyżmo

W r. 1410 biskup wrocławski Wacław polecił proboszczom, aby przechowywać Najświętszy Sakrament w kamiennych wnękach, które w razie pożaru kościoła, chroniłyby Go przed spaleniem.⁵⁰ Brak jest odpowiedzi na pytanie, kiedy wykonano kamienne sakramentarium w jaworskim kościele, przed czy po roku 1410?

W czasach księdza Jana (1305 - 1334) poświadczone jest

funkcjonowanie kościoła filialnego w Paszowicach⁵¹ i szkoły parafialnej w Jaworze.⁵² Budynek XIV - wiecznej szkoły parafialnej położony był w miejscu dzisiejszego domu przy ul. Szkolnej 1 - 2.

8. Ks. Piotr - proboszcz Jawora w latach 1335-1356. W r. 1344 książę Henryk I jaworski zezwolił mieszczanom na wzniesienie poza miastem, szpitala - przytułku z domem modlitwy (oratorium). Jaworzanie zbudowali przytułek i kaplicę Św. Mikołaja za Bramą Złotoryjską, gdzieś w rejonie Nysy Szalonej i dzisiejszej ul. B. Limanowskiego. Zachowana kopia biskupiego dokumentu wyposażeniowego z roku 1349 informuje o założeniu ołtarza Św. Mikołaja w tejże kaplicy (oratorium).⁵³ W r. 1335 poświadczono jest istnienie kościołów filialnych w Czernicy i Snowidzy.⁵⁴

XIV-wieczny Śląsk jest jeszcze krainą polsko-niemiecką. W r. 1356 Kazimierz Wielki zrzekł się wszelkich prawa do Jawora i Świdnicy.⁵⁵ Od tej daty następuje stopniowe zniemczanie ludności polskiej w tej części Śląska.

9. Ks. Werner Czeteras - kanonik kapituły katedralnej i proboszcz Jawora w latach 1357 - 1387.

27 maja 1357 r. burmistrz i jaworscy radni oświadczyli, że Katarzyna Zcholwitz kupiła dom w Jaworze i przeznaczyła go na wewnętrzne doskonalenie dusz dla ubogich sióstr (zakonnych). Budynek oddany siostram stał między dworem Jana Rosen, a domem braci zakonnych. Po śmierci Katarzyny, zgodnie z jej wolą dom miał pozostać siedzibą sióstr, a opiekę nad nim łącznie z prawem współdecydowania o wyborze przełożonej, miała sprawować rada miejska.⁵⁶

Nie jest jasne, których zakonów siostry i bracia mieli wówczas swoje domy w Jaworze. Może były to beginki, posiadające w tym okresie liczne domy na Śląsku.⁵⁷ Beginki uważały się za zakonnice, nosiły czarne habity z kapturami, choć nigdy nie miały zatwierdzonej reguły zakonnej. Utrzymywały się z własnej pracy i jałmużny. Nie wykluczone jest także, że przytoczony wyżej dokument dotyczy magdalenek, zgromadzenia zakonnego Matki Bożej Bolesnej, które zajmowały się dziewczętami moralnie zaniedbanymi. Za magdalenkami z klasztoru w Lubaniu przemawia fakt posiadania przez nie dóbr ziemskich koło Jawora, a przeciw nim - możliwość współdecydowania o wyborze ich przełożonej przez radę miejską.

Wyjaśnienia wymaga również obecność nieznanymi z imienia braci zakonnych w Jaworze roku 1357. E. Graber sugeruje,⁵⁸ że mogli to być cystersi z Lubiąża. Jest to raczej mało prawdopodobne. Po co mieliby cystersi budować czy kupować dom w Jaworze, skoro mieli w odległości 6 km Słup. Słup już w pierwszej połowie XIII w. był miejscowością parafialną, prywatnym miasteczkiem cystersów z Lubiąża i głównym ośrodkiem tzw. obwodu słupskiego. Stąd cystersi zarządzali ogromnymi połaciami ziemi i ściągali dziesięcinę. Była to więc siedziba doskonale zagospodarowana. Jawor natomiast od początku swego bytu stanowił domenę interesów książęcych.

Czy byli to begardzi, religijne stowarzyszenie męskie, których domy często zakładano w sąsiedztwie beginiek? Jest to nader prawdopodobne, choć cały szkopał takiego rozumowania polega na tym, że inkwizycja zlikwidowała obydwie bractwa, beginiki i begardów, w połowie XIII w., a duchowieństwo traktowało wszędzie ich obecność jako wielce niepożądaną.⁵⁹ Mimo to, Jawor roku 1357 mógł być siedzibą beginiek i begardów, którzy uznani za heretyków na zachodzie Europy, przenosili się i osiedlali na Śląsku i w Polsce.

Do szkoły parafialnej przy kościele Św. Marcina uczęszczał w latach 1364 - 1370 Mikołaj Magni, późniejszy kapłan, profesor i rektor uniwersytetów w Pradze i Heidelbergu.

W dokumencie z 6 marca 1364 r. mówi się o objęciu funkcji rektora szkoły św. Piotra w Legnicy przez magistra Franczka de Legnicz, dotychczasowego rektora szkoły Św. Marcina w Jaworze.⁶⁰

10. K s. K o n r a d - proboszcz i dziekan Jawora w latach 1387 - 1398.

29 grudnia 1387 r. w małej izbie najstarszej plebanii przy kościele Św. Marcina, gdzie proboszcz odbywał narady z wikariuszami i służbą kościelną, spotkał się wykonawcą testamentu zmarłego ks. Wenera Czeterasa z proboszczem Konradem i świeckim zarządcą mienia kościoła, tzw. witykiem. Wykonawcą testamentu okazał się brat zmarłego i proboszcz Wlenia k. Lwówka Śl. - Bartłomiej Czeteras. Przekazał on ks. Konradowi i witykowi biblioteczkę zmarłego. Wśród przekazanych książek, które odtąd stanowić miały własność parafii, znajdowały się m.in.: Zbiór urzędowych pism papieża Klemensa VI, Księga Wielkiego Postu i Złota Legenda Jakuba de Voragine oraz dwa

tomy Historii scholastyki.⁶¹

W dziesięcioleciu 1390-1400 przekazano szpital-przytułek za Bramą Złotoryjską w użytkowanie dla trędowatych.⁶² Wtedy też nastąpiła przypuszczalnie zmiana wezwania kaplicy Św. Mikołaja na Ducha Św. W wieku XV (1417 i 1458) dwukrotnie wspomina się o kaplicy Ducha Św. przy leprozorium (*Capella sancti spiritus apud leprosos*).⁶³

W r. 1395 założono drugi ołtarz w kaplicy Ducha Św. Nie jest jednak znana jego nazwa. Wiadomo tylko, że ten anonimowy ołtarz został w r. 1448 wyposażony w 5 dalszych beneficjów, a w spisie kapłanów odprowadzających przy nim Msze św. wymieniono 6 altarzystów.

11. Ks. Sydoniusz (Sydil) z Bolkowa, kanonik kolegiaty legnickiej i proboszcz Jawora w latach 1399-1424.

Pod koniec XIV w. należały do Jawora, jako siedziby dekanatu, następujące miejscowości kościelne: Chelmiec, Czernica, Damianowo, Gniewków, Godziszowa, Granowiec, Jawor, Jugowa, Konary, Kostorza, Luboradz, Małuszów, Marcinowice, Męcinka, Mierczyce, Mściwojów, Myślinów, Paszowice, Piekary, Piotrowice, Pomocne, Rogoźnica, Roztoka, Sichów, Słup, Snowidza, Szymanów (w b. powiecie Środa Śląska), Święc k. Jugowej, Targoszyn, Udanin, Wądroże Wielkie.⁶⁴

Najstarsza z zachowanych wzmianek o dzwonniku (łac. campanator) w kościele Św. Marcina pochodzi z 1406 r.⁶⁵ Budowę świątyni ukończono ok. 1330 r. i już wtedy, prawdopodobnie, wyposażano ją w dzwony (dzwon).

20 października 1413 r. biskup wrocławski Wacław potwierdził zapis owdowiałej Katarzyny Goszwicz, która podarowała 10 grzywien rocznego czynszu dla ministerium ołtarza Św. Marcina w jaworskim kościele parafialnym.⁶⁶

Pierwszą ze znanych konfraterni kościelnych w Jaworze było Bractwo Kalendowe, założone w pierwszej ćwierci XV wieku.⁶⁷ Zrzeszało głównie kapłanów, a jego działalność dobroczynna miała liczne związki z charakterem i celami innych bractw kościelnych.

12. Ks. Pnotha (Protazy?) z Reibnitz (Reibnicz), proboszcz Jawora w latach 1425-1454.

W latach 1439-1446 miasto adaptowało opuszczoną przez Żydów

synagogę na świątynię chrześcijańską, budując obok szpital z przytułkiem. W roku 1446 odbyła się konsekracja kaplicy i nadanie jej wezwania św. Adalberta (Wojciecha). Adalbert jest drugim imieniem św. Wojciecha, które późniejszy męczennik i patron Polski przyjął podczas pobytu w Magdeburgu. Św. Wojciech, imię typowo słowiańskie, znany jest na Zachodzie jako św. Adalbert.

10 października 1447 r. arcybiskup gnieźnieński Wincenty zwrócił się w specjalnym liście, traktującym o elekcji wrocławskiego biskupa Piotra Nowaka, m.in. do mieszkańców Jawora.⁶⁸

Pod koniec maja 1454 r. przebywał krótko w Jaworze legat papieski Jan Kapistran, wysłany do Czech i krajów ościennych, aby przeciwdziałać zagrożeniu chrześcijańskiej Europy ze strony husytyzmu i muzułmańskiej Turcji. Jan Kapistran, człowiek o wyjątkowym charyzmie i darze krasomówstwa, usiłował założyć w Jaworze klasztor bernardyński. W kazaniu, wygłoszonym do tłumów jaworzan zebranych na rynku, późniejszy święty napiętnował ludzi próżnych, lubiących się stroić, słowem, dbających o pozory. Siła oddziaływania osobowości tego 68-letniego wówczas zakonnika, małego wzrostem i niezwykle chudego, była zadziwiająca. Jego nawoływanie do ascezy i pokuty wywarło tak silne wrażenie na słuchaczach, że огоłocili swoje domy z wszelkich przedmiotów zbytku, przynosząc je na rynek i rzucając na stos.⁶⁹

13. K s. S t e f a n A l o c h - proboszcz Jawora w latach 1455-1480. 6 maja 1455 r. biskup Piotr Nowak zezwolił na działalność Bractwa Bożego Ciała przy kościele Św. Marcina w Jaworze.⁷⁰ Głównym celem bractwa, które przetrwało do r. 1559,⁷¹ było rozwijanie kultu Eucharystii. Gromadzenie funduszy na potrzeby kościoła i działalności dobroczynnej stanowiło pośredni cel Bractwa Najświętszego Sakramentu i innych stowarzyszeń kościelnych. Świadczy o tym duża ilość zachowanych przekazów źródłowych.⁷²

Według J. Heynego franciszkanie surowej reguły świętego Bernardyna ze Sieny znaleźli się w Jaworze dopiero za panowania Jerzego z Podiebradu (1458-1471).⁷³ Z tego samego źródła dowiadujemy się także, że władze miejskie przydzieliły im dwa domy, które zakonnicy adaptowali na kaplicę i cele klasztorne. Przybycie bernardynów do Jawora ok. 1465 r. było następstwem misji św. Jana Kapistrana.

14. K s. H e n r y k Z w o l s k i (S w o l s k y) - proboszcz Jawora w latach 1481-1492.

Prace przy wznoszeniu klasztoru bernardyńskiego w Jaworze trwały w latach 1485-1489. Uroczystość konsekracji kościoła klasztornego, któremu przy tej okazji nadano wezwanie Wniebowzięcia NMP i Św. Andrzeja Apostoła, odbyła się 11 października 1489 r.⁷⁴ Wzięli w niej udział: fundator klasztoru biskup Jan z Waradynu, starosta prowincji jaworsko-świdnickiej książę Kazimierz cieszyński, przełożeni śląskich konwentów franciszkańskich, miejscowe duchowieństwo, członkowie rady miejskiej, tłumy mieszczan reprezentujące wszystkie stany.

Dokument wrocławskiej kurii biskupiej z 10 grudnia 1488 r. zawiera pierwszą z zachowanych wzmianek o jaworskiej kaplicy zamkowej p.w. Św. Jadwigi. Mówi się w nim o ołtarzach NMP i Wszystkich Świętych. Przypuszczać należy, że świątynia chrześcijańska w obrębie jaworskiego grodu funkcjonowała już w XI-XII w., a na pewno stanowiła część składową zamku książęcego w XIII i XIV stuleciu.⁷⁵

15. K s. B ł a ż e j R u l e (R u h l e) - kanonik i dziekan kapituły kościoła Św. Krzyża we Wrocławiu oraz proboszcz Jawora od 20 marca 1493 r. do 12 stycznia 1509 r.

Jawor liczył w XV w. około 2.500 mieszkańców.⁷⁶ Młodzież męska Jawora studiowała w tym czasie głównie w Krakowie i Lipsku. Wielu spośród studiujących przyjmowało święcenia kapłańskie.

16. K s. J a n P u n i c z (P u n i t z) - proboszcz Jawora w latach 1509-1533.

W 1511 r. założono pierwszy cmentarz poza murami Jawora. Obejmował obszar między dzisiejszą ul. Legnicką a ul. Poniatowskiego oraz przejściem dla pieszych, zwanym ul. Zieloną, a murem zewnętrznym nieruchomości byłego starostwa. Na placu zajmowanym obecnie przez Szkołę Podstawową Nr 2, w środkowej części schronów z okresu II wojny światowej, zbudowano w 1515 r. z datków foluszników i sukienników kaplicę cmentarną p.w. Świętych Fabiana i Sebastiana.⁷⁷

Kaplica pogrzebowa popadła w ruinę podczas wojny 30-letniej (1618-1648), cmentarz zaś służył społeczności katolickiej Jawora do ostatniej dekady XIX w. Po głośnej bitwie z okresu wojen

napoleońskich nad Kaczawą w 1813 r. - m. in. w rejonie Brachowa, Słupa i Chroślic - pochowano na nim, w zbiorowym grobie, ponad 200 Francuzów i Rosjan.⁷⁸

W r. 1513 zbudowano przy murze obronnym, przed głównym wejściem do kościoła Św. Marcina, nowy budynek szkoły parafialnej.⁷⁹ Nieporozumieniem jest treść tabliczki z napisem "PTTK. Obiekt zabytkowy", wiszącej na murze przed plebanią, z której dowiadujemy się, że obiekt ten pełnił w XVI stuleciu funkcję szkoły parafialnej. Jest to dezinformacja. Średniowieczna szkoła parafialna, do której uczęszczał Mikołaj Magni, i ta którą zbudowano w r. 1513, mieściła się dokładnie w miejscu, gdzie obecnie stoi budynek przy ul. Szkolnej nr 1 i 2.

25 stycznia 1531 r. biskup Jakub Salza nakazał dzielić fundusz lenny ołtarza NMP oraz Świętych Fabiana i Sebastiana w kaplicy cmentarnej na dwie części. Osiem grzywien miało przypaść dla grabarza, a 4 dla kapłana głoszącego kazania i odprawiającego przy wymienionym ołtarzu nabożeństwa pogrzebowe.⁸⁰

W latach dwudziestych XVI w. trafiły do Jawora nowinki reformatorskie Marcina Lutera. Pierwszy kaznodzieja protestancki, czyli tzw. predykant, zjawił się w Jaworze w r. 1525. Był nim Samuel Frenzel. Doktryna wielkiego reformatora znalazła rzesze zwolenników wśród jaworzan. Reformatorskie dążenia burzyły umysły ludzi i radykalizowały ich postępowanie. Kiedy się S. Frenzel ożenił, miasto podzieliło się na dwie części. Jedni byli oburzeni, inni uważali, że duchowni nowego wyznania mają do tego pełne prawo. Po wyjeździe S. Frenzla z Jawora w r. 1530 oraz śmierci proboszcza J. Punicza miejscowy magistrat wytypował na urząd proboszcza Marcina Tycza, jaworzanina i dotychczasowego profesora uniwersytetu w Lipsku. Wybór ten zatwierdził biskup Jakub Salza.

17. K s. m g r M a r c i n T y c z (T i c z e) - profesor Uniwersytetu w Lipsku do r. 1533, proboszcz Jawora w latach 1533-24 XII 1562.

Ks. profesor Marcin Tycz, wbrew oczekiwaniom protestanckiej rady miejskiej, okazał się prawowiernym kapłanem katolickim. W tych warunkach jaworscy luterani postanowili ignorować nabożeństwa celebrowane przez niego. Rozpoczęły się intrygi i naciski na proboszcza, aby zrezygnował ze swojej funkcji. Wszystkie starania jaworskich

protestantów okazały się daremne. Proboszcz pozostał wierny nauce Chrystusa i swojej przysiędze posłuszeństwa wobec biskupa, a jaworscy luteranie musieli chodzić w latach 1552-1562 do Piotrowic, aby uczestniczyć w odprawianych tam nabożeństwach ewangelickich.⁸¹ Ksiądz Marcin Tycz dożył sędziwego wieku i zmarł w wigilię Bożego Narodzenia 1562 r. Jego postawa pozostaje przykładem ewangelicznej wierności i zasługuje na trwałe miejsce w pamięci jaworskich parafian.

W połowie XVI wieku Jawor liczył 3050 mieszkańców.⁸² Luterani stanowili zdecydowaną większość wśród jaworzan.

18. K s. k a n o n i k J e r z y F a b e r - proboszcz Jawora w okresie od 26 grudnia 1562 do 13 lutego 1563. Kościół parafialny Św. Marcina pozostawał zamknięty od 14 II 1563 r. do 6 VII 1564 r.

Biskup wrocławski Kasper z Łagowa, nie konsultując z radą miejską, mianował proboszczem parafii Św. Marcina w Jaworze - kanonika Jerzego Fabera. Jerzy Faber, niezwykle ortodoksyjny katolicki kapłan, rozpoczął urzędowanie już dwa dni po śmierci ks. Marcina Tycza. Oznaczało to naruszenie przez biskupa prawa patronatu, które od 1501 r. należało do rady miejskiej. Rada była przeciwna temu wyborowi. I rzeczywiście nie odpowiadał ks. Faber oczekiwaniom protestanckiej gminy do tego stopnia, że już pierwsze kazanie przerwano mu śpiewając luterskie pieśni. Kaznodzieja musiał zejść z ambony. Na żądanie gminy rada miejska skierowała petycję do biskupa, aby zatwierdził na urząd proboszcza Johanna Kurzera. Biskup odmówił, ponieważ J. Kurzer jako wyświęcony kapłan katolicki złamał celibat. Tymczasem kanonik J. Faber zapowiedział jaworzanom chęć pozyskania ich zaufania. Pozwalał śpiewać luterskie pieśni i zaniechał odmawiania litanii do Wszystkich Świętych. Nie zdołał jednak w ten sposób przyciągnąć jaworskich protestantów do kościoła Św. Marcina.

7 lutego 1563 r. przyjechał do Jawora ordynariusz diecezji wrocławskiej biskup Kasper z Łagowa, aby bezpośrednio zapoznać się ze sprawą. Na 13 lutego zapowiedziano spotkanie mieszkańców miasta z Biskupem. Kiedy proboszcz J. Faber w obecności biskupa wszedł na ambonę i rozpoczął kazanie od krytyki nauki M. Lutra, część zgromadzonych w kościele jaworzan zaczęła śpiewać luterskie pieśni. Biskup stanął w obronie proboszcza i zagroził zamknięciem kościoła,

gdyby obrażanie kapłana miało się powtórzyć. Kiedy ks. J. Faber powtórnie wszedł na kazalnicę, aby kontynuować głoszenie słowa Bożego, w kościele zrobił się tumult. Tym razem, poza śpiewaniem, zaczęto rzucać w kierunku kaznodziei zgniłymi owocami. Po tych skandalicznych ekscesach w świątyni Biskup powrócił wraz z kanonikiem J. Faberem do Wrocławia, a kościół Św. Marcina pozostał zamknięty do lipca 1564 roku. Decyzję o zamknięciu świątyni podjął starosta cesarski Melchior Zeidlicz, urzędujący w jaworskim zamku. W ciągu tego czasu rada miejska upierała się przy wyborze J. Kurzera, a biskup konsekwentnie odmawiał zatwierdzenia tej kandydatury. W końcu rada postawiła na swoim, wprowadzając 6 lipca 1564 r. J. Kurzera do kościoła parafialnego bez biskupiego mianowania. Kościół parafialny p.w. Św. Marcina pozostał od tej daty do roku 1651, z krótkimi przerwami, w rękach gminy protestanckiej.⁸³

W latach 1571-1573 nastąpiła gruntowna przebudowa grożącej zawaleniem gotyckiej plebanii, a z końcem tego stulecia wykonano do prezbiterium kościoła Św. Marcina renesansowe stalle.⁸⁴

18 maja 1648 r. spaliła się renesansowa plebania i kościół parafialny (?). Za kronikarzem Ch. F. E. Fischerem, powtarza tę wiadomość większość niemieckich dziejopisów Jawora.⁸⁵

19. Ks. Baltazar Seelbach - proboszcz Jawora w latach 1651-1652. Wizytacja parafii Św. Marcina w r. 1651 wykazała żaloszny stan katolicyzmu. Wyznaniem zdecydowanie przeważającym był luteranizm. W sprawozdaniu powizytacyjnym mówi się o 19 ołtarzach w kościele Św. Marcina.⁸⁶ Ta ostatnia informacja, podobnie jak zachowane do dzisiaj stalle w prezbiterium z końca XVI w. i chrześciana z 1585 r., stawiają pod znakiem zapytania pożar kościoła parafialnego w dniu 18 maja 1648 roku.⁸⁷ Także doskonale zachowane malowidło florystyczne na sklepieniu nawy południowej dowodzi o ograniczonych zniszczeniach, spowodowanych domniemanym pożarem.

20. Ks. mgr Maciej Sartorius - proboszcz i dziekan Jawora w latach 1652-1687.

W r. 1668 było w rzymsko-katolickiej parafii Św. Marcina 240 wiernych, a w parafii Słup 700. Spora część jaworskich katolików uczęszczała na nabożeństwa do kościoła bernardyńskiego na ulicę

Klasztorną.⁸⁸ Kościół Św. Marcina świecił pustkami. Pewną przeszkodę w powrotach do wyznania katolickiego stanowił od roku 1655 protestancki Kościół Pokoju p.w. Ducha Świętego.

Przy kościele bernardyńskim p.w. NMP i Św. Andrzeja Apostoła w Jaworze istniało od połowy XVII w. do momentu kasaty klasztoru w 1810 r. Bractwo Różańcowe.⁸⁹

W latach pięćdziesiątych XVII w. odbudowano spaloną plebanię renesansową.

21. Ks. Kasper Franciszek Karol Scribanus - doktor teologii i prawa kanonicznego, senior kapituły kolegiaty głogowskiej, dziekan i proboszcz Jawora w latach 1687-1732.

Jego zasługi dla kościoła przedstawione są na płycie nagrobnej, umieszczonej wewnątrz prezbiterium i zasłoniętej częściowo przez stalle. 45-letni okres duszpasterzowania ks. Kaspra Scribanusa był czasem duchowego odradzania się wiary katolickiej w Jaworze oraz usuwania materialnych zaniedbań i zniszczeń w kościele parafialnym, spowodowanych wojną trzydziestoletnią.

Ogólna aktywność Kościoła katolickiego w tym okresie, zwana kontrreformacją, sprzyjała gorliwości jaworskiego proboszcza. Z jego inicjatywy rozpoczęła się tzw. barokizacja wyposażenia kościoła Św. Marcina.

14 maja 1695 r. odbyła się w kościele parafialnym uroczystość konsekracji 4 nowych ołtarzy bocznych: Wniebowzięcia NMP i Św. Józefa przy filarach tęczowych oraz Świętej Rodziny i Pokłonu Trzech Króli przy drugich filarach międzynawowych, licząc od prezbiterium. Poświęcenia ołtarzy dokonał biskup Jan Brunetti, sufragan wrocławski i biskup tytularny Sparty (Lacedaemonu).⁹⁰ W czasie obrzędów konsekracji zostały złożone w mensach relikwie świętych: Liberaty, Konstancji, Benignusa, Donata, Fidelisa i Venturinusa.

Wiele przemawia za tym, że wymienione ołtarze wykonano w wielkim warsztacie snycersko-rzeźbiarsko-malarskim, funkcjonującym przy klasztorze cystersów w Lubiążu. Świadczą o tym obrazy wszystkich 4 ołtarzy, namalowane w lubiąskim warsztacie Michała Willmanna.⁹¹

Także konfesjonały (3), rzeźby przyfilarowe, ambona, organy, dzwon na wieży i inne elementy wyposażenia kościoła, pochodzą

z czasów proboszcza Kaspra Scribanusa.

W r. 1718 jaworska parafia liczyła 450 katolików, natomiast protestantów było w Jaworze 1000.⁹²

W r. 1703 dwie pobożne niewiasty, Antonina Becker i Dorota Hochgesang, mając zezwolenia od wrocławskiego biskupa Franciszka Ludwika i naczelnika prowincji, nabyły dom na ul. Starostrzegomskiej (dz. ul. Staszica). W tym domu, którego lokalizację trudno dzisiaj ustalić, prowadziły klasztorny tryb życia, choć formalnie do żadnego zakonu nie należały. Kilka lat później dołączyła do nich wdowa po cesarskim przyjacielu baronie von Kettler. O jego wysokiej pozycji na cesarskim dworze świadczyło 100 guldenów rocznej renty, którą po nim otrzymywała. W r. 1712 już trzy niewiasty kupiły sąsiedni dom i urządziły tam kaplicę. Taki stan rzeczy trwał do r. 1737. W tym czasie jedna z trzech niewiast zmarła, a do dwóch pozostałych dołączyło sześć innych i wspólnie postanowiły założyć klasztor III Zakonu Św. Franciszka. Wymagane w takim przypadku zezwolenie cesarskiego dworu z Wiednia i odpowiednich władz duchownych otrzymały bez żadnych kłopotów. Po rozbudowie klasztoru w r. 1739 nastąpiło jego poświęcenie. Pierwszą przełożoną jaworskiego konwentu franciszkanek została Maria Elżbieta Hofman.⁹³

Położenie klasztoru na ruchliwej ulicy stwarzało siostronom od początku wiele problemów. Zakonnice były zdecydowane przenieść się w jakiś cichy zakątek miasta i kiedy nadarzyła się okazja, szybko z niej skorzystały. W r. 1748 podjęły decyzję, aby kupić dom hrabiów Hochbergów, jak również dwa przylegające do niego małe budynki na ul. Żeromskiego, wówczas ul. Tkaczy (Weberstrasse). Władze pruskie zgodziły się na przeniesienie klasztoru pod warunkiem, że konwent sprzeda swoją dotychczasową siedzibę przy ul. Starostrzegomskiej (Staszica).

W 1749 r. tercjarki, siostry III zakonu Św. Franciszka gospodarzyły już na nowym miejscu, a nawet zaczęły budowę kościoła klasztornego, którą wkrótce skończyły. Kościół ów znajduje się obecnie (rok 1992) w rękach zielonoświątkowców.⁹⁴

Funkcję kapelana sióstr III zakonu Św. Franciszka pełnił każdorazowy proboszcz Jawora.

Nadchodziły trudne lata dla zakonów, szczególnie w protestan-

ckich Prusach i prawosławnej Rosji. Wraz ze zmniejszaniem się liczby dobroczyńców mnożyły się decyzje władz pruskich o znoszeniu klasztorów. Taki los spotkał także klasztor franciszkanek w Jaworze. 23 listopada 1810 r. klasztor przy ul. Żeromskiego przeszedł na skarb państwa, a po roku został sprzedany za 4000 talarów ewangelickiej gminie Kościoła Pokoju. W budynku klasztornym umiejscowiono ewangelicką szkołę elementarną i mieszkania dla nauczycieli. Kościół klasztorny służył jako rekwizytornia dla miejscowego teatru.⁹⁵

W następstwie wyniszczających miasto bitew, licznych przemarszów i kwaterunków wojsk (1618-1648), pożarów (dwukrotnie w r. 1648), klęsk głodowych (1643), epidemii dżumy (1680), powodzi (1702)⁹⁶ - rozwinął się w Jaworze kult św. Judy Tadeusza, apostoła, jako orędownika w sprawach wyjątkowo trudnych, czy wręcz beznadziejnych. Uciekanie się jaworzan o pomoc do św. Judy Tadeusza znalazło również swój wyraz w dziełach sztuki sakralnej, wypełniających świątynię parafialną w okresie proboszcza K. Scribanusa.

Figury tego świętego znajdują się na lewej krawędzi belkowania ołtarza głównego oraz na drugim zachodnim filarze międzynawowym po stronie południowej. Poza maczugą, która jest nieodłącznym atrybutem św. Judy, święty na filarze podtrzymuje prawą ręką mandylion, czyli obraz głowy Chrystusa. Na filarze przyściennym nawy południowej znajduje się malowidło na tynku, przedstawiające św. Judę Tadeusza jako wędrowca z maczugą. Pod malowidłem umieszczony jest jeden z trzech nowych konfesjonałów, wykonanych w r. 1991 (il. 114).

W r. 1720 wzniesiono z funduszków ks. proboszcza Kaspra Scribaniego 6-metrową kolumnę maryjną i ustawiono ją przed południową elewacją kościoła parafialnego, z widokiem na perspektywę ulicy Zamkowej. Architektura kolumny składa się z czteropromienistego cokołu, na którym stały figury świętych: Piotra, Pawła, Marcina i Jana Ewangelisty. Figury zaginęły (?) w XIX w. Na ścianie zachodniej cokołu znajdujemy jeszcze czytelny napis erekcyjny z datą 1720. Na szczycie kolumny, zwieńczonej głowicą kompozytową, znajdowała się figura Matki Bożej z wieńcem 12 gwiazd dokoła głowy, stojąca na oplecionej węzem kuli ziemskiej.⁹⁷ Immaculata miała unaoczniać jaworzanom jedną z prawd wiary katolickiej o Niepokalanym Poczęciu Marii, głoszoną w Kościele od wieków. Figura Matki Bożej Niepokala-

4. Elewacja południowa korpusu nawowego kościoła Św. Marcina z cmentarzem przykościelnym i kolumną maryjną. 1921 r. Reprodukacja zdjęcia ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Jaworze

nie Poczętej została zniszczona (?) w r. 1945.

W r. 1989, z inicjatywy śp. Jana Czernieja, członkowie parafialnych stowarzyszeń świeckich ufundowali figurę NMP, stojącą obecnie na XVIII - wiecznej kolumnie.

Ukoronowaniem kultu św. Judy Tadeusza w Jaworze było po-

stawienie w 1726 roku pomnika tego świętego na Rynku. Na wysokim, dwuczęściowym cokole ustawiona jest figura św. Judy Tadeusza z maczugą, adorowana niegdyś przez dwa aniołki trzymające pałki, którymi zabito apostoła. Prawdopodobnie tzw. ząb czasu spowodował zniszczenie jednego aniołka. Wysokość cokołu wraz z figurą wynosi 5,5 metra. Z ledwie czytelnych napisów na kartuszach pomnika można wnioskować, że został wykonany z inicjatywy i na koszt proboszcza

5. Pomnik Św. Judy Tadeusza z 1726 r.

Kaspra Franciszka Karola Scribaniego w r. 1726 (F. F. Propiis Sumptibus C. F. C. S. Glog. Mai. Con. - kanonik kapituły glogowskiej; Archip. et Parochi - dziekan i proboszcz). W warunkach dyskryminacji Kościoła katolickiego, prowadzonej przez rząd Bismarcka, a nazywanej "Kulturkampfem", władze pruskie nakazały w r. 1873 usunąć pomnik z Rynku. Informuje o tym wyryty wówczas na pomniku napis: *E Foro huc translata MDCCCLXXIII* (Z rynku tu przeniesiony 1873). Przetransportowano go na plac kościelny i ustawiono frontem do fasady kościoła Św. Marcina.

Niestety, nie zachowały się żadne przekazy źródłowe o wykonawcach pomnika św. Judy Tadeusza i kolumny maryjnej. Pośrednio natomiast wiemy, że hrabia J. A. Schaffgotsch zamówił u świdnickiego rzeźbiarza Jerzego Leonarda Webera figurę św. Jana Nepomucena dla Cieplic k. Jeleniej Góry. Hrabia polecił rzeźbiarzowi wzorować się na figurze Jana Nepomucena z mostu bolkowskiego w Jaworze, którą Weber wykonał w 1711 roku.⁹⁸

Kontakt proboszcza Scribanusa i rady miejskiej Jawora z J.L. Weberem w latach 1710-1711 mógł w przyszłości zaowocować następnymi zamówieniami. J.L. Weber, rzeźbiarz czeskiego pochodzenia ze Świdnicy, tworzył w kamieniu i drewnie w pierwszej połowie XVIII wieku. Mógł więc wykonać więcej dzieł dla Jawora, a wśród nich niektóre elementy wyposażenia wnętrza kościoła parafialnego oraz pomnik św. Judy Tadeusza i rzeźby kolumny maryjnej.

22. K s. K r z y s z t o f T h i e n s t - kanonik kapituły opolskiej, dziekan i proboszcz Jawora w latach 1733-1780.

W czasie wielkiego pożaru miasta w r. 1776 spłonął m.in. XII - wieczny (?) kościół Św. Barbary. Jego ruiny rozebrano i przygotowano plac do budowy nowej świątyni.

Zdaniem Paula Seiferta - nauczyciela plastyki w miejscowym gimnazjum, architekta miejskiego, badacza i znawcę zabytków Jawora - ołtarz główny w kościele Św. Marcina pochodzi z 1750 roku.⁹⁹

23. K s. F r a n c i s z e k B r a u n e r t - dziekan i proboszcz Jawora w latach 1781-1797.

W r. 1786 ukończono budowę nowej kaplicy Św. Barbary.

W latach 1792-1854 budynek przy ul. Legnickiej 12 zajmowały zakonnice ze Zgromadzenia Sióstr Świętej Elżbiety Trzeciego Zakonu

Św. Franciszka. We wrocławskim Archiwum Archidiecezjalnym znajdują się interesujące dokumenty z tego okresu, dotyczące egzaminów, obłóczyn czyli nałożenia szat zakonnych, połączonych z tzw. profesją zakonną.¹⁰⁰

W byłym klasztorze elżbietanek zachowało się piękne, późno-klasycystyczne obramowanie wejścia od strony ul. Legnickiej. Poprzez dwie kondygnacje ustawiono w płytkiej wnęcie dwie toskańskie kolumny, dźwigające półkolistą arkadę, podzieloną płycinami i rozetami. Przed wejściem znajduje się kamienny ganek, na który prowadzą z dwóch stron równoległe do ścian schody. Ganek i schody są wyposażone w metalowe poręcze.

24. Ks. *Gotfryd Scholz* - proboszcz Jawora w latach 1797-1804. Na początku XIX w. Jawor składał się z 568 domów i liczył 4590 mieszkańców.¹⁰¹

Burza, która przeszła nad miastem w nocy 29/30 stycznia 1801 r., bardzo uszkodziła dach kościoła.¹⁰²

25. Ks. *Ignacy Scheuner* - dziekan i proboszcz Jawora w latach 1804-1827.

26. Ks. *Antoni Langsch* - proboszcz Jawora w latach 1828-1855.

Przez kolejne niemal 100 lat (1854-1951), dom przy ul. Legnickiej 12 zajmowały zakonnice ze Zgromadzenia Szarych Sióstr Św. Elżbiety. Przez cały okres swego pobytu w Jaworze (1792-1951) elżbietanki prowadziły ochronkę dla dzieci i zajmowały się pielęgowaniem chorych.

Na koniec grudnia 1832 r. Jawor liczył 5674 mieszkańców. Do szkoły protestanckiej uczęszczało 670 dzieci. Uczniów wyznania katolickiego było 199.¹⁰³

27. Ks. *Ferdynand Neugebauer* - proboszcz Jawora w latach 1855-1887.

W r. 1870 parafia św. Marcina liczyła 3330 wiernych, którzy pochodzili z następujących miejscowości: Jawor (2507), Stary Jawor (456), Dolne Paszowice (46), Górne Paszowice (82), Samborowice (145), Czernica (28), Siekierzycy (12), Rybno (13), Górna Snowidza (25), Klonowice (8) i Siedmica (8). Do parafii należał kościół filialny w Paszowicach.¹⁰⁴

Z inicjatywy proboszcza Neugebauera, w okresie 1865-1883, dokonano gruntownego odnowienia kościoła św. Marcina i plebanii. Świątynia otrzymała w tym czasie: rzeźbione w drzewie dębowym drzwi głównego wejścia, rzeźbione ławy dla wiernych, nową posadzkę z kolorowych kamiennych płytek, witraże, rzeźbione w drewnie stacje Drogi Krzyżowej (14), oprawione w drewniane ramy, Grób Pański z artystycznie wykonaną figurą Chrystusa i wiele innych elementów

6. Litografia. P. Seifert: Krucyfiks mistyczny przed kościołem Św. Marcina z II poł. XIX w. 1925 r. Muzeum Regionalne w Jaworze

wyposażenia wnętrza. Odnowione zostały ołtarze, rzeźby świętych, kazalnica, wszystkie detale architektoniczne tworzące trwałą dekorację wnętrza i elewacji. Pomalowano również olejną farbą, wbrew XX-wiecznym zasadom sztuki konserwatorskiej, ściany, filary i inne detale kamienne.

Składniki wyposażenia kościoła parafialnego, które wtedy ufundowano, nadal służą jaworskiej wspólnocie wiernych. Z tamtego okresu pochodzi także monumentalny krucyfiks mistyczny, stojący na przykościelnym cmentarzu.¹⁰⁵ Ustawiony na murowanym cokole z napisem INRI (skrót łac. Iesus Nasareus Rex Iudeorum), umieszczonym na pionowej belce, przedstawia Chrystusa w agonii. Całość nakryta jest daszkiem w formie artystycznie kutej opaski blaszanej.

Ksiądz Ferdynand Neugebauer zmarł 24 czerwca 1887 r. i jako ostatni z jaworskich proboszczów został pochowany na cmentarzu kościelnym, pod południową ścianą prezbiterium.

7. Tablica nagrobna ks. proboszcza F. Neugebauera

28. Ks. August Herbig - proboszcz Jawora w latach 1887-1894. W r. 1890 Jawor liczył 11576 mieszkańców, w tym 7932 protestantów, 3494 katolików, 99 Żydów i 51 bezwyznaniowców.

29. Ks. Józef Ginella - proboszcz Jawora w latach 1894 - 1916. Dynamiczny rozwój przestrzenny Jawora na przełomie XIX i XX wieku oraz względy sanitarne spowodowały założenie w 1896 r. nowego cmentarza katolickiego poza miastem, przy tzw. szosie legnickiej. Wśród kilku pokoleń ludności niemieckiej z okresu 1896-1945 znajdowaliśmy do niedawna, mimo znacznego zdewastowania obiektu, pojedyncze nazwiska polskie. Pod murem, oddzielającym cmentarz od JZCHG "Polleną", zachowały się w dobrym stanie napisy na grobach księdza Stefana Wrońskiego i Cecylii z Kollatów - Szrejbrowskiej. Śp. ks. Stefan Wroński urodził się w 1851 r., prawdopodobnie na Górnym Śląsku lub Wielkopolsce, święcenia kapłańskie otrzymał we Wrocławiu w r. 1878. W r. 1894 ustanowiono go kapelanem w jaworskim zakładzie

8. Litografia. P. Seifert: Główne wejście na cmentarz przy kościele Św. Marcina. 1925 r. Muzeum Regionalne w Jaworze

karnym, mieszczącym się w zamku. Znał język polski.¹⁰⁷ Zmarł 5 kwietnia 1902 r. w Jaworze. W r. 1991 "hieny" cmentarne dopuściły się rabunku marmurowej płyty nagrobnej śp. ks. Stefana Wrońskiego. Śp. Cecylia z Kollatów-Szejbrowska była przypuszczalnie siostrą pradziadka Henryka Kollata, wieloletniego korespondenta polskiego radia i telewizji w Bonn. Henryk Kollat przyznał, że nie zna dokładnie historii swego rodu, ale śp. Cecylia mogła pochodzić z tej gałęzi Kollatów, którzy na przełomie XIX i XX wieku mieszkali w Głogowie.

W r. 1900 Jawor liczył 13024 mieszkańców. W tej liczbie było 3700 katolików i 74 osoby wyznania mojżeszowego.¹⁰⁸

30. Ks. Augustyn Burger - proboszcz Jawora w okresie 14 XII 1916 - 10 XI 1940.

W r. 1929 parafia liczyła 4033 wiernych,¹⁰⁹ z czego w Jaworze mieszkało 3068 katolików, co stanowiło 25% ludności miasta.¹¹⁰

31. Ks. Jerzy Buchali - proboszcz Jawora w okresie 17 XI 1940 r. - październik 1945 r.

W r. 1941 parafia liczyła 3773 wiernych.¹¹¹ W r. 1945, w niewyjaśnionych okolicznościach, doszło do pożaru i zupełnego spalenia zabytkowej plebanii przy ul. Św. Marcina 1. Zdarzyło się to między 12 lutego a wrześniem, przed przybyciem do parafii polskich kapłanów. Opatrzności Bożej należy zawdzięczać, że ogień nie przerzucił się na bliskie prezbiterium i nie strawił kościoła.

32. O. Stanisław Bazan - dziekan i proboszcz Jawora w okresie październik 1945 - 10 lipca 1949 r.

We wrześniu 1945 r. było w diecezji wrocławskiej zaledwie 45 polskich księży. Dwóch spośród nich, należących do zakonu franciszkanów konwentualnych, skierowano w październiku 1945 r. do Jawora. Ojciec Stanisław Bazan otrzymał nominację na dziekana i proboszcza Jawora. Do pomocy przydzielono mu wikariusza ojca Alfonsa Galasa. Obaj należeli do Zakonu Braci Mniejszych Konwentualnych (Ordo Fratrum Minorum Conventualium - OFM Conv.).

Według pierwszego po wojnie spisu ludności, przeprowadzonego 14 lutego 1946 r., Jawor liczył 9690 mieszkańców.¹¹²

W dniach 14-16 sierpnia 1948 r. odbyła się pierwsza wizytacja kanoniczna parafii. Ojciec St. Bazan, pierwszy po zakończeniu wojny polski proboszcz w Jaworze, zmarł 10 lipca 1949 r. i został pochowany

na cmentarzu parafialnym przy szosie legnickiej. W latach 1945-1958 ziemia tego obcego wówczas cmentarza przyjęła sponiewieranych wojną rodaków-tułaczy ze wschodnich kresów Rzeczypospolitej. Od drugiej połowy lat pięćdziesiątych cmentarz parafialny przy szosie legnickiej jest obiektem zamkniętym.

33. O. Ernest Białek - franciszkanin, dziekan i proboszcz Jawora w latach 1949-1953

34. O. Emanuel Muzyka - franciszkanin, dziekan i proboszcz Jawora w okresie 1 VII 1953 - 30 VI 1956.

W tym czasie triumfował w Polsce system bezprawia i nasilała się antykościelna polityka władzy "ludowej". Pod koniec 1951 r. w więzieniach całego kraju znajdowało się około 900 księży.¹¹³

Obowiązki duszpasterskie w dekanacie jaworskim nadal pełnili ojcowie franciszkanie. Wicedziekanem był proboszcz Słupa, o. Robert Wais. Poza tym do konwentu jaworskiego należeli: o. Lesław Budzan w Lipie, o. Marcelli Leja w Mściwojowie, o. Józef Jagielski w Pomocnem, o. Manswet Kwaśniak w Roztoce. Funkcje wikariuszy w parafii jaworskiej pełnili: o. Tyburcjusz Dąbek, o. Stefan Antosz i o. Wacław Siniewicz. Wszyscy franciszkanie konwentualni (OFM Conv.) pracujący w powiecie jaworskim tworzyli dom zakonny w Jaworze, na którego czele do 30 VI 1953 r. stał gwardian o. Ernest Białek,¹¹⁴ a następnie o. Emanuel Muzyka.

Ojcowie franciszkanie, za swoją gorliwość w pracy duszpasterskiej oraz wierność Bogu i Ojczyźnie, musieli opuścić jaworską parafię i dekanat w czerwcu 1956. Stało się to z woli władzy "ludowej" i za pośrednictwem ks. Kazimierza Lagosza, ówczesnego wikariusza kapitulnego archidiecezji wrocławskiej, który ulegał tej władzy.

W byłym klasztorze bernardyńskim przy ul. Klasztornej 6 rezydował od r. 1954 ks. Jan Kielar, urodzony w 1877 r., wyświęcony we Lwowie w r. 1902. Sędziwy kapłan - tułacz, odznaczony przywilejem noszenia Rokiety i Mantoletu, odprawiał codziennie w ruinach kościoła klasztornego Mszę świętą.

35. Ks. Michał Milewski - odznaczony przywilejem noszenia Rokiety i Mantoletu,¹¹⁵ dziekan i proboszcz Jawora w okresie od 1 lipca 1956 r. do 14 listopada 1960 r.

Na miejsce franciszkanów skierowano do Jawora ks. Michała

Milewskiego, dotychczasowego proboszcza i dziekana w Namysłowie, oraz ks. Zdzisława Zwierzyńskiego i ks. Zdzisława Żmudzińskiego jako wikariuszy. Ks. kanonik Michał Milewski urodził się w 1902 r., święcenia kapłańskie otrzymał we Lwowie w r. 1925, funkcję proboszcza i dziekana Jawora objął 1 lipca 1956 roku. Autor wielu prac i artykułów, które ukazały się w prasie katolickiej okresu międzywojennego. Po r. 1945 nakładem Wrocławskiej Spółdzielni "Unitas" wyszły m.in. jego książeczki: *Ojciec nasz i Wierzę w Boga Ojca*. W "Wiadomościach kościelnych" anonimowy recenzent napisał: *Z prawdziwą przyjemnością i zadowoleniem przeczytałem obie prace znanego z pióra z czasów przedwojennych ks. Milewskiego. Rzeczy na pozór znane, a jednak ile tu bogactwa myśli! Czyta się je jednym tchem. Napisane są barwnie, dobrym stylem, nie brak w nich miejsc nastrojowych i poetyckich.*¹¹⁶

W grudniu 1956 r. ks. K. Lagosz został zwolniony, ordynariuszem archidiecezji wrocławskiej został ks. biskup dr Bolesław Kominek. Rozpoczęła się stopniowa normalizacja życia religijnego. Także w grudniu rozpoczęła się nauka religii w szkołach. Młodzież i rodzice przyjęli z entuzjazmem tę zmianę.

W niedzielę 5 maja 1957 r., podczas uroczystej sumy w kościele parafialnym, jaworzanie powtarzali Ślubowania Jasnogórskie. Tekst nowych ślubów, wzorowanych na ślubach króla Jana Kazimierza, opracował ks. Prymas S. Wyszyński, będąc wówczas więźniem władzy komunistycznej. Stanowiły one początek dziewięcioletniej Wielkiej Nowenny, przygotowującej naród do Tysiąclecia Chrztu Polski. Fragment tekstu Ślubów Narodu:

Królowo Polski! Odnawiamy dziś Śluby Przodków naszych i Ciebie za Patronkę naszą i za Królową Narodu Polskiego uznajemy. Zarówno siebie samych, jak i wszystkie ziemie polskie i wszystek lud polecamy Twojej szczególnej opiece i obronie. Przrzekamy uczynić wszystko, co leży w naszej mocy, aby Polska była rzeczywistym Królestwem Twoim i Twojego Syna, poddanym całkowicie pod Twoje panowanie w życiu naszym osobistym, rodzinnym, zawodowym i społecznym.

Na tę podniosłą uroczystość ufundowano do kościoła piękny obraz Matki Bożej Częstochowskiej, który jeszcze tego samego dnia niesiono w procesji podczas niesporów. Przez cały miesiąc maj 1957

roku grano wieczorami z wieży kościelnej melodie pieśni maryjnych.

9. Procesja Bożego Ciała w r. 1957. Ulica Poniatowskiego

Uroczystość Bożego Ciała w r. 1957, po raz pierwszy po stalinowskich czasach nienawiści i pogardy, odbyła się poza terenem kościelnym. Procesja, w której wzięły udział imponujące rzesze wiernych, przeszła ul. Kościelną, częścią Rynku, ul. Legnicką, ul. Kolejową, placem i ul. Dworcową, ul. Poniatowskiego i Szkolną.

We wrześniu 1957 r. władze kościelne podjęły decyzję o utworzeniu parafii Paszowice, które do tego czasu stanowiły część parafii jaworskiej. Proboszczem nowej parafii ustanowiono ks. Zygmunta Targosza.

W tym miesiącu, na miejsce ks. Z. Żmudzińskiego, przybył do parafii ks. Antoni Wysocki.

10. Procesja Bożego Ciała w r. 1957 (ks. M. Milewski z Przenajświętszą Hostią, ks. Z. Zwierzyński - z prawej, ks. Z. Żmudziński - z lewej)

Rekolekcje wielkopostne w r. 1958 prowadził o. Florian Nestorowski, kapucyn z Bolkowa. Frekwencja była bardzo dobra. Na Wielki Post ks. proboszcz M. Milewski przyjął od wiernych przyrzeczenie wstrzymania się od spożywania alkoholu. Około 90% przyrzekających dotrzymało słowa.

W dniu 3 maja 1958 r. rozpoczęła się wizytacja kanoniczna dekanatu, przeprowadzona przez ks. biskupa Andrzeja Wronka, któremu towarzyszył ks. Wincenty Urban. Ks. Biskupa powitał w kościele ks. proboszcz, a następnie ks. bp A. Wronka wygłosił do

zebranych słowo Boże. Po kazaniu ks. Biskup udzielił sakramentu bierzmowania.

W lipcu 1958 r. rozpoczął się remont przeciekającego dachu kościelnego. Drewno sprowadzono z Jeleniej Góry, łupek dachowy z Wrocławia.

W sierpniu 1958 r. przybyli do parafii nowi wikariusze: ks. Eugeniusz Korczyński i ks. Piotr Piekarski.

Cmentarz komunalny, najmłodsza nekropolia Jawora, łącznie z częścią pozyskaną w r. 1990 zajmuje powierzchnię 8 ha. Podzielony jest na kwatery 2-rzędowe, oddzielone od siebie alejkami. Każdy grób ma swój numer porządkowy. **Pierwszy pochówek na Cmentarzu Komunalnym odbył się 3 października 1958 roku.** Od tamtej daty, oznaczającej założenie cmentarza, pochowano tutaj około 5000 mieszkańców Jawora i pobliskich miejscowości. Odpoczywają teraz po trudach doczesnego życia pozornie blisko, ale już po tamtej stronie cienia śmierci, która skazuje żywych na bezradność słów i skłania do rozmyślań o Bogu, w którym wszyscy pragniemy spocząć. Nasi najbliżsi, przyjaciele, znajomi; jaworzanie wszystkich zawodów, powołań i stanów - Ci, którzy wypełniali swoim życiem karty dziejów miasta w latach 1945-1992.

W listopadzie 1958 r. zakończono remont dachu kościoła. Koszt prac dekarских wyniósł prawie 200.000 złotych. Pokryto go z ofiar, które składali wierni.

6 stycznia 1959 r. członkowie świeckich stowarzyszeń kościelnych spotkali się w sali parafialnej, aby podzielić się opłatkiem i porozmawiać o swoich powinnościach.

W maju 1959 r. rozpoczęto zbiórkę pieniędzy na malowanie kościoła.

W drugą niedzielę Wielkiego Postu 1960 r. rozpoczęły się 9-dniowe misje w parafii. Nauki głosili misjonarze z Bąblina w woj. poznańskim. W następstwie nauk misyjnych rzesze parafian przystąpiły do sakramentu pokuty i odnotowano wiele nawróceń. 17 parom, żyjącym dotychczas bez ślubu, udzielono sakramentu małżeństwa.

Z dniem 23 kwietnia 1960 r. został przeniesiony ks. Piotr Piekarski, a na jego miejsce przybył ks. Józef Korgol.

Na początku sierpnia 1960 r. przystąpiono do malowania kościoła.

Wnętrze świątyni wypełniło się rusztowaniami. W październiku zakończono malowanie prezbiterium. Ofiarność parafian włożeniu na koszty remontu i w pracach pomocniczych była nadzwyczajna.

14 listopada 1960 r. ks. M. Milewski został przeniesiony na własną prośbę do Góry Śląskiej. Objął tam funkcję dziekana i proboszcza.

36. K s. B r o n i s ł a w W o j t e r a - dziekan i proboszcz Jawora w okresie 15 listopada 1960 r. - 28 października 1969 r.

W r. 1960 Jawor liczył 13740 mieszkanców. Do parafii należały: kaplica p. w. Bł. Maksymiliana Kolbego w Starym Jaworze oraz kościoły filialne w Godziszowej i Snowidzy. Początki kaplicy w Starym Jaworze sięgają okresu II wojny światowej. Adaptowano wówczas budynek gospodarczy na kaplicę katolicką, aby odprawiać w niej Msze św. dla cudzoziemskich robotników, głównie Polaków, przywiezionych do niewolniczej pracy w cukrowni.¹¹⁷

Na wiosnę 1961 r. dokończono malowania kościoła Św. Marcina. W kwietniu ks. Józef Korgol został przeniesiony do Ziębic, a z Ziębic przyszedł na jego miejsce ks. Jan Grabiński. 30 kwietnia ks. biskup Bolesław Kominek, ordynariusz archidiecezji wrocławskiej, poświęcił świeżo wymalowaną świątynię.

W dniu 4 czerwca 1961 r. przystąpiło do I Komunii Świętej 374 dzieci. Przygotowaniami zajmowali się księża wikariusze oraz katecheta Janina Żurowska, bardzo zaangażowana i zasłużona dla parafii nauczycielka religii.

4 grudnia 1961 r. poświęcono odnowioną kaplicę Św. Barbary. Przed poświęceniem naprawiono dach, oszklono okna i pomalowano wnętrze.

Po wizytacji parafii na początku stycznia 1962 r., ks. wizytator Andrzej Gromadzki, kanonik kapituły metropolitalnej, napisał w kronice parafialnej m. in.: *Serdecznie gratuluję ks. dziekanowi Bronisławowi Wojterze pięknych osiągnięć w ubiegłym roku i życzę błogosławieństwa Bożego w dalszej pracy przy realizacji wszystkich planów, zmierzających do większej chwały Bożej i dobra dusz. Szczęść Boże!*

W okresie od kwietnia do września 1962 r. trwały prace tynkarskie na zewnętrznych ścianach kościoła parafialnego i kaplicy Św. Barbary, gdzie dodatkowo przeprowadzono naprawę dachu i założono rynny. W tym czasie otynkowano również, z obu stron, mur otaczający kościół

Św. Marcina.

Do parafii przybyły 4 siostry zakonne ze Zgromadzenia Sióstr Matki Bożej Bolesnej (SS. Serafiki). Celem Zgromadzenia jest niesienie pomocy ludziom biednym i chorym oraz praca w parafiach, głównie katechizacja.

W dniu patrona kościoła parafialnego, 11 listopada 1962 r. ks. biskup Paweł Latusek poświęcił rezultaty pracy tynkarzy oraz obraz Matki Bożej Nieustającej Pomocy, ufundowany przez emerytowaną nauczycielkę Bronisławę Zajązkowską. Obraz umieszczono w ołtarzu pochodzącym z kaplicy jaworskiego zamku (więzienia). Z inicjatywy ks. proboszcza B. Wojtery ołtarz udało się pozyskać dla kościoła parafialnego. Ustawiono go przy wschodniej ścianie nawy południowej. W r. 1992, trzydzieści lat od tamtego wydarzenia, ołtarz i obraz Matki Bożej Nieustającej Pomocy znajdują się w tym samym miejscu.

14 listopada 1962 r. rozpoczęto w kościele parafialnym regularne odprawianie Nowenny do Matki Bożej Nieustającej Pomocy.

Rekolekcje wielkopostne w roku 1963 prowadzili ojcowie paulini z Leśnej Podlaskiej. W kościołach filialnych nauki rekolekcyjne głosili jaworscy wikariusze: ks. Stefan Grómadzki i ks. Zbigniew Domagała.

Kopia cudownego obrazu Matki Bożej Częstochowskiej, w swojej wędrówce po wszystkich polskich parafiach, trafiła 6 lipca 1963 r. do Jawora. Jaworzanie przygotowali się na przyjęcie Pani Jasnogórskiej w czasie 3-dniowych rekolekcji, które prowadzili redemptoryści z Elbląga. Ukoronowaniem uroczystości nawiedzenia parafii przez kopię obrazu Królowej Polski, była suma w dniu 7 lipca 1963, celebrowana przez ks. infułata Józefa Marcikowskiego. Kazanie wygłosił ks. arcybiskup Bolesław Kominek. Po południu 7 lipca obraz przewieziono w asyście dużej ilości motocykli i samochodów do Bolkowa.

Na rozpoczęcie ósmego roku Wielkiej Nowenny Tysiąclecia, odczytano podczas sumy w dniu 3 maja 1964 r. list biskupów polskich, poświęcony "Walce z wadami narodowymi i zdobywaniu cnót chrześcijańskich".

W dniu 11 listopada 1964 r. odpust św. Marcina połączono z modlitewnym czuwaniem soborowym. Przez 3 dni ojciec Roman, paulin z Jasnej Góry, przygotowywał wiernych do dnia soborowego

w parafii. W dniu odpustu przybył ks. arcybiskup Bolesław Kominek. W wygłoszonym kazaniu ks. Arcybiskup odniósł się do postaw wiernych w nawiązaniu do treści promieniujących z Vaticanum II i zbliżającej się rocznicy Tysiąclecia Chrześcijaństwa w Polsce.

15 listopada 1964 r., w czwartą rocznicę swego pobytu w Jaworze ks. proboszcz B. Wojtera złożył parafianom sprawozdanie ze swojej pracy, na którą złożyły się między innymi:

1. Dokończenie malowania wnętrza kościoła parafialnego.
2. Restauracja pomieszczeń plebanii, która mieściła się wówczas przy ul. Kościelnej 8, i domu wikariuszy.
3. Otynkowanie zewnętrznych ścian kościoła Św. Marcina i kaplicy Św. Barbary.
4. Odnowienie pomieszczenia oraz utworzenie w nim kaplicy Matki Bożej Częstochowskiej w kościele parafialnym. Ufundowanie z tej okazji nowego obrazu.
5. Przeniesienie ołtarza z zamku piastowskiego i udekorowanie go obrazem Matki Bożej Nieustającej Pomocy.
6. Remont organów w kościele parafialnym i kościele filialnym w Snowidzy.
7. Ufundowanie do kaplicy Św. Barbary nowego tabernakulum i fisharmonii.
8. Odnowienie ław, konfesjonałów, ambony i drzwi w kościele parafialnym.

Praca duszpasterska została zaktywizowana w r. 1964, kiedy grono wikariuszy zostało powiększone o dwóch księży pallotynów - Józefa Krzewskiego i Józefa Maślankę. W parafii nadal pracował wikariusz ks. Zbigniew Domagała, a na miejsce ks. Jana Grabińskiego przybył ks. Jan Gibas.

Na Boże Narodzenie 1964 r. ks. Józef Maślanka, wspólnie z ks. Józefem Krzewskim oraz rezydentem ks. Józefem Szlenkiem, salezjaninem, przygotowali Misterium Narodzin Chrystusa. Misterium było wielokrotnie przedstawiane w Jaworze i w kościołach filialnych.

Rekolekcje wielkopostne w r. 1965 prowadzili ojcowie oblaci z Pruszkowa. Frekwencja parafian imponująca. Ks. Józef Maślanka we współpracy z ks. Józefem Krzewskim przygotowali Misterium Męki Pańskiej, które przedstawiano w czasie Wielkiego Tygodnia.

Przedstawienie cieszyło się wielkim powodzeniem.

11. Grupa dzieci, które przystąpiły do I Komunii Świętej w dniu 23 maja 1965 r. Od lewej strony: ks. Jan Gibas, ks. Zbigniew Domagała, ks. proboszcz Bronisław Wojtera, ks. Józef Maślanka, ks. Józef Krzewski

W dniu 2 maja 1965 r. odbyła się w kościele Św. Marcina parafialna inauguracja dziewiątego roku Wielkiej Nowenny. Ogólnopolska idea tego roku brzmiała: *Pod opieką Bogurodzicy, Królowej Polski*. Uroczystość przygotował i przeprowadził ks. Józef Krzewski.

29 sierpnia 1966 r. parafia Św. Marcina w Jaworze otrzymała specjalne błogosławieństwo Ojca Świętego Pawła VI (il. 12.).

25 czerwca 1967 r. odbyła się parafialna uroczystość poświęcenia dzwonu Tysiąclecia, odlanego we Wrocławiu. Jest to największy dzwon w posiadaniu parafii od r. 1967. Na niewidocznej stronie płaszcza dzwonu znajduje się relief z Matką Bożą Częstochowską oraz napisy: *Maria* (imię dzwonu) i *Sacrum Poloniae Millenium*. Ze strony widocznej na zdjęciu umieszczony jest napis: *Eo tempore Fuerunt Papa Paulus VI - Ordinarius Wroclaviensis Archiepiscopus Boleslaus Kominek - Parochus Javorensis Bronislaus Wojtera*. Łaciński napis informuje,

kto w 1967 r. był papieżem, ordynariuszem wrocławskim i proboszczem jaworskim (il. 13).

12. Błogosławieństwo Apostolskie Ojca Świętego Pawła VI dla parafii Św. Marcina w Jaworzu

Średni dzwon kupiono z kościoła ewangelickiego w Boguszowie. Na płaszczyźnie dzwonu, w środku promienistej gwiazdy ośmioramiennej umieszczona jest gołębica i napis: *Komm, heiliger Geist erfuell die Herzen deiner Glaubigen* (Przybądź Duchu Święty, napelnij serca

Twoich wiernych).¹¹⁸ Na koronie dzwonu napis: *Hebiling Arnold* (prawdopodobnie nazwisko i imię ludwisarza) oraz "1927" (il. 14).

13. Dzwon Tysiąclecia. 1967 r.

Najstarszy i najmniejszy dzwon, zawieszony nad dzwonem "Maria", pochodzi z r. 1725, a więc z okresu proboszcza Scribanusa. Wykonał go Christian Demminger (?). Na płaszczyźnie dzwonu znajduje się m.in. taki napis: *MDCCXXV. Pacta sum. Ut Resonem Ad Orandum Pro Agonisantibus (?) Jaurovie* (Niech nawołuje do modlitwy za umęczony Jawor).

W r. 1968 zapadła decyzja, aby rozpocząć przygotowania do

odbudowy zabytkowej plebanii, spalonej w r. 1945. W r. 1969 trwały już prace przy odgruzowaniu i wykopach na piwnice.

14. Dzwon średni. 1927 r.

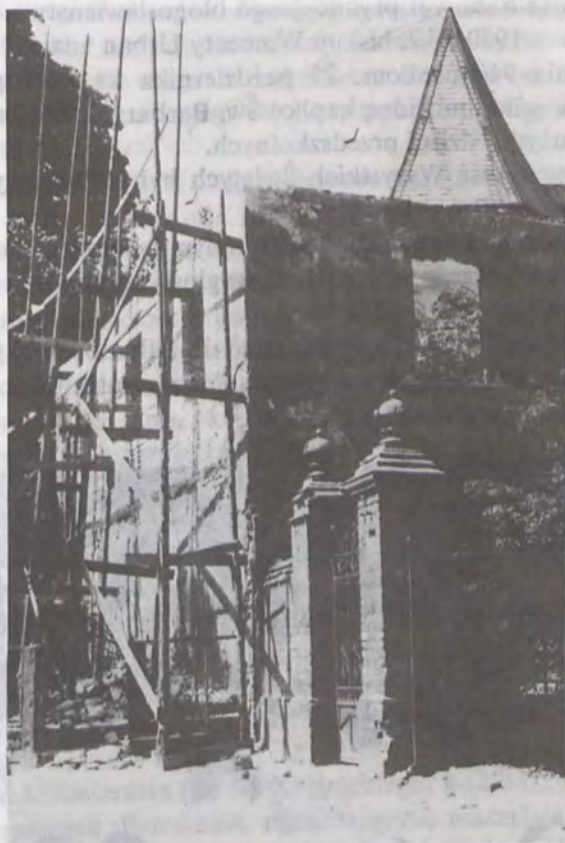
W latach 1968-1969 odeszli z parafii, na życzenie swoich przełożonych, księża pallotyni - Stanisław Jojczyk, Józef Krzewski i Józef Maślanka, który od r. 1972 pracuje wśród Indian Amazonii jako misjonarz. Do pracy duszpasterskiej w Jaworze zostali skierowani księża diecezjalni - Marian Margasiński, Jerzy Czernal i Augustyn Oleksy.

15. Najstarszy i najmniejszy dzwon na wieży kościoła Św. Marcina. 1725 r.

28 października 1969 r. schorowany ks. proboszcz Bronisław Wojtera zasnął w Panu. Uroczystości pogrzebowe odbyły się 31 października pod przewodnictwem ks. biskupa Wincentego Urbana.

Uroczystość Wszystkich Świętych w tym roku przebiegała w nastroju wielkiej gorliwości modlitwnej. Modlono się do Miłosierdzia Bożego w intencji zmarłych parafian, a szczególnie - zmarłego Proboszcza. Wierni wyrażali w ten sposób swoją wdzięczność za Jego zatroskanie i trud włożony w rozwój parafii.

16. Ruiny zabytkowej plebanii w r. 1969

37. Ks. Jan Tokarz - odznaczony przywilejem "Expositorii Canonicalis", proboszcz Jawora w okresie 1970 - 16 czerwca 1980. Urząd dziekana Jawora pełnił w tym czasie ks. Walenty Szałęga, proboszcz parafii Roztoka.

Na zakończenie okresu Bożego Narodzenia w dniu 1 lutego 1970 r. przebywał w Jaworze chór Polskiego Radia z Wrocławia, dając koncert kolęd w kościele parafialnym.

31 maja 1970 r. ks. Sylwester Nowocien odprawił pierwszą Mszę

św., udzielając obecnym prymicyjnego błogosławieństwa.

6 czerwca 1970 r. ks. biskup Wincenty Urban udzielił sakramentu bierzmowania 940 osobom. 25 października ks. biskup Wincenty Urban poświęcił odnowioną kaplicę Św. Barbary, która przeznaczona została do użytku dzieci przedszkolnych.

Na uroczystość Wszystkich Świętych był już gotowy granitowy nagrobek śp. ks. Bronisława Wojtery.

Dzień Bożego Narodzenia 1970 r. upłynął pod znakiem modlitw za poległych na Wybrzeżu. Słowo Boże wygłosił do parafian ks. dr Józef Myśków z Warszawy.

W kwietniu 1971 r. doprowadzono do odbudowanej plebanii sieć wodociągowo-kanalizacyjną i gazową oraz zainstalowano centralne ogrzewanie.

17. I Komunia św. w dniu 30 maja 1971 r. Od lewej: ks. Jerzy Czernal, ks. Jan Tokarz - proboszcz, ks. Augustyn Oleksy

W uroczystość Bożego Ciała, 10 VI 1971 r., sumę w kościele parafialnym celebrował ks. dr Józef Marek, wikariusz generalny Kurii

Arcybiskupiej we Wrocławiu. Dostojny gość przewodniczył również procesji eucharystycznej, która przeszła ulicami Jawora.

W lipcu nastąpiła wymiana wikariuszy. Ks. Marian Margasiński odszedł do parafii Żary, a na jego miejsce przybył ks. Zbigniew Wolanin z Wrocławia.

We wrześniu 1971 r. księża przeprowadzili się do nowo odbudowanej plebanii przy ul. Św. Marcina 1. Do tej pory urząd parafialny i siedziba proboszcza mieściły się przy ul. Kościelnej.

Odpust Św. Marcina w dniu 11 listopada 1971 r. połączono z uroczystością poświęcenia nowej plebanii, którego dokonał ks. dr Józef Marek.

17 marca 1972 r. zmarł w klinice neurologicznej we Wrocławiu ks. Marian Margasiński. Cała parafia pogrążyła się w smutku.

3 czerwca 1972 r. przybył do parafii Św. Marcina ks. arcybiskup dr Bolesław Kominek, aby udzielić 382 osobom sakramentu bierzmowania. W dniu następnym, tj. w niedzielę, Arcypasterz Dolnego Śląska głosił kazania na Mszach św. i udzielał wiernym arcypasterskiego błogosławieństwa.

Na przełomie lipca i sierpnia 1973 r. nastąpiła wymiana księży wikariuszy. Odszedł do parafii Świeradów Zdrój ks. Augustyn Oleksy, a na jego miejsce przybył ks. Zbigniew Stefaniak. 1 września 1973 r. dołączył do grona wikariuszy ks. Wiesław Migdał, który przybył z Wrocławia.

Tydzień Miłosierdzia (7 - 14 X) przebiegał pod hasłem: *Chrystus nadzieją cierpiących*. Parafianie, pamiętający o materialnych potrzebach bliźnich, składali swoje dary do kosza na stopniach ołtarza Matki Bożej Nieustającej Pomocy.

W r. 1973 odnowiono i rozbudowano kaplicę p.w. Bł. Maksymiliana Kolbego w Starym Jaworze.

Papież Paweł VI ogłosił rok 1974 - Rokiem Świętym. 1 stycznia wspólnota parafialna Jawora odmawiała Apel Jasnogórski.

Członkowie Franciszkańskiego Zakonu Świeckich spotkali się 13 stycznia w salce katechetycznej przy oplatku.

1 lutego 1974 r. nastąpiła zmiana organistów. Stanisław Madera przeszedł na emeryturę, a do pracy przyjęto Antoniego Kowalickiego z Gniezna.

10 marca 1974 r. zmarł ks. kardynał Bolesław Kominek, metropolita wrocławski, wybitna postać Kościoła polskiego i powszechnego.

W wielką środę, podczas Nowenny do Matki Bożej Nieustającej Pomocy, ks. proboszcz Jan Tokarz poświęcił chorągiew i obraz błogosławionego Maksymiliana Kolbego, ufundowane przez III Zakon Franciszkański.

21 czerwca 1974 r. ks. Witold Świeboda odprawił Mszę św. prymicyjną i udzielił błogosławieństwa kapłańskiego. Do parafii przybył ks. wikariusz Kazimierz Piwowarczyk.

27 października 1974 r. ks. biskup Józef Marek poświęcił kaplicę w Starym Jaworze i dokonał konsekracji ołtarza Bł. Maksymiliana Kolbego.

W nocy z 15/16 X 1975 r. złodzieje włamali się do kościoła parafialnego przez witraż Zwiastowania NMP. Łotrzykowie zrabowali szlachetne kamienie z korony Matki Bożej Bolesnej, miecz symbolizujący siedem boleści oraz perły i inne cenne wota wiszące obok figury.

9 listopada 1975 r. rozpoczęły się przygotowania do uroczystości odpustowej św. Marcina. Nauki głosił ks. Adam Dyczkowski, duszpasterz akademicki z Wrocławia.

W r. 1975 przybył do parafii nowy wikariusz, ks. Władysław Penkala.

2 lutego 1976 r. odbył się ingres nowego metropolity wrocławskiego ks. biskupa dra Henryka Gulbinowicza. 18 maja ks. biskup Henryk Gulbinowicz przybył po raz pierwszy do parafii Św. Marcina w Jaworze. Dostojny Gość udzielił młodym jaworzanom sakramentu dojrzałości chrześcijańskiej.

29 maja 1976 r. jaworzanin Zbigniew Domiński przyjął święcenia kapłańskie. Nazajutrz ks. Zbigniew odprawił Mszę św. prymicyjną w jaworskim kościele parafialnym.

W lipcu 1976 r. grono wikariuszy powiększyło się o ks. Andrzeja Majchrzaka, który przybył do Jawora bezpośrednio po przyjęciu święceń kapłańskich.

W dniach 7-11 listopada 1976 r. ks. Józef Mandziuk, współpracownik ks. bpa Wincentego Urbana, prowadził rekolekcje przed

odpustem św. Marcina. Uroczystościom odpustowym przewodniczył ks. bp Józef Marek, sufragan wrocławski.

9 stycznia 1977 r. wystąpił w kościele parafialnym Akademicki Chór Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego z koncertem kolęd.

3 maja 1977 r. w uroczystość Królowej Korony Polskiej, rozpoczęto drugi rok nowenny przed 600-leciem obecności cudownego obrazu Matki Bożej Częstochowskiej na Jasnej Górze. Wspólnota parafialna odnowiła Jasnogórskie Śluby Narodu.

W czerwcu 1977 r. ostatecznie został rozwiązany ciągle problem z pokryciem dachowym wieży kościelnej. Z inicjatywy ks. proboszcza Jana Tokarza kopułę wieży pokryto blachą miedzianą.

We wrześniu 1977 r. trzykrotnie koncertowali w kościele parafialnym członkowie Stowarzyszenia Polskiej Młodzieży Muzycznej, w ramach "Dni Muzyki Kameralnej i Organowej". Dwukrotnie występował chór *Madrygal* z Legnicy.

6 marca 1978 r. odbył się pogrzeb ks. biskupa Józefa Marka. W uroczystościach żałobnych wzięli udział kapłani i liczna reprezentacja wiernych z parafii Św. Marcina w Jaworze.

2 kwietnia 1978 r. w kościele OO. Bonifratrów we Wrocławiu otrzymał święcenia kapłańskie o. Kazimierz Wąsik ze Snowidzy. 8 kwietnia ks. biskup Tadeusz Rybak, sufragan wrocławski, udzielił w kościele parafialnym sakramentu bierzmowania 263 osobom.

W czerwcu 1978 r. nastąpiła wymiana księży wikariuszy. Odeszli ks. Władysław Penkala i ks. Andrzej Majchrzak. Przybyli ks. Jerzy Osoliński i ks. Ryszard Matuszak.

We wrześniu 1978 r. ks. biskup Wincenty Urban przeprowadził wizytację kanoniczną parafii oraz udzielił sakramentu dojrzałości chrześcijańskiej 256 osobom. 22 września ks. Adam Dyczkowski otrzymał nominację na biskupa pomocniczego Archidiecezji Wrocławskiej.

16 października 1978 roku, w uroczystość Św. Jadwigi Śląskiej, kardynałowie zebrani w kaplicy Sykstyńskiej wybrali nowego papieża. Został nim Polak, ks. kardynał Karol Wojtyła z Krakowa, który przybrał imię Jana Pawła II. W polskich sercach nastąpił prawdziwy wybuch wdzięczności Bogu Najwyższemu i wielka radość.

17 października odprawiono w kościele parafialnym okolicznoś-

ciową Mszę św. w intencji nowo wybranego Ojca Świętego. 22 października odbyła się w Rzymie uroczysta inauguracja pontyfikatu Jana Pawła II. W tym dniu, podczas wszystkich Mszy św., śpiewano w jaworskim kościele parafialnym *Te Deum* i *Boże coś Polskę*.

18 marca 1979 r. odczytano w kościołach komunikat Rady Głównej Episkopatu Polski o przygotowaniach do przyjazdu Ojca Świętego do Ojczyzny w dniach 2-10 czerwca 1979 roku.

W maju 1979 r. postawiono rusztowanie wewnątrz kościoła Św. Marcina i rozpoczęto kilkuletnie prace remontowo-konserwatorskie. Nadzór nad pracami objął mgr Zdzisław Kurzeja, wojewódzki konserwator zabytków. Działalność Zdzisława Kurzei jest rzadkim przykładem osiągania dobrych wyników poprzez łączenie mizernych środków finansowych z wysokim poziomem profesjonalnym, skuteczną współpracą z rozmaitymi instytucjami i autentyczną troską o zabytki.

2 czerwca 1979 r. przybył do Ojczyzny jej wielki syn, zwierzchnik całego Kościoła rzymskokatolickiego, papież Jan Paweł II. W dniu 5 czerwca Ojciec Święty odprawił Mszę św. na Jasnej Górze i wygłosił kazanie do wiernych z Dolnego Śląska. Na spotkanie z papieżem Polakiem udała się liczna delegacja parafian ze swymi duszpasterzami.

Pod koniec czerwca 1979 r. odszedł z Jawora do parafii Wałbrzych Szczawienko ks. Kazimierz Piwowarczyk. Na jego miejsce przybył ks. Edward Pasionek.

W połowie lipca 1979 r. ukończono krycie blachą cynkową dachu kościoła Św. Marcina.

20 lipca 1979 r. Anna Jusiel z Godziszowej wstąpiła do Zgromadzenia Sióstr Matki Bożej Bolesnej "SS. Serafitek" w Oświęcimiu.

W dniu św. Krzysztofa, 25 lipca 1979 r., patrona kierowców i podróżnych, odbyło się na placu przed kościołem poświęcenie pojazdów.

1 grudnia 1979 r. przyjęto do służby Bogu i ludziom nowego organistę, Feliksa Murawskiego. Antoni Kowalicki, dotychczasowy organista, zwolnił się na własną prośbę i wyjechał do Bydgoszczy.

23 stycznia 1980 r. ks. dziekan W. Szalega przeprowadził wizytację parafii. Trwały prace remontowo-konserwatorskie w kościele Św. Marcina. W lutym 1980 r. rozpoczęto czyszczenie kamieniarki sufity.

wej. W marcu zbijano stare tynki ze ścian w północnej nawie bocznej.

17 maja 1980 r. przyjął sakrament kapłaństwa Ryszard Szul z Jawora. Nazajutrz ks. Ryszard odprawił w kościele parafialnym Mszę św. prymicyjną. Okolicznościowe kazanie wygłosił ks. Władysław Penkala.

15 czerwca 1980 r. ks. dziekan Walenty Szałęga obchodził jubileusz 25-lecia kapłaństwa. W uroczystościach wzięli również udział księża z parafii jaworskiej.

16 czerwca 1980 r. ks. proboszcz Jan Tokarz został przewieziony do szpitala w Jaworze, gdzie mimo troskliwej opieki lekarzy wkrótce zmarł z powodu rozległego zawału serca. Ludzie przyjmowali tę wiadomość z niedowierzaniem. Parafianie byli wstrząśnięci nagłością tego wydarzenia. O godz. 19.00 w kościele parafialnym odprawiono I Mszę św. koncelebrowaną w intencji duszy śp. ks. kanonika Jana Tokarza. Głównym celebransem był ks. kanonik Tadeusz Łączyński z Legnicy. Podczas tej i następnych Mszy świętych wierni bardzo licznie przystępowali do sakramentu pokuty i eucharystii, ofiarując czynne uczestnictwo we Mszach świętych w intencji śp. ks. Proboszcza, którego kochali i szanowali. 17 czerwca przeniesiono trumnę ze zwłokami ks. Jana Tokarza z plebanii do kościoła. Świątynia wypełniona bez przerwy wiernymi tonęła w kwiatach. 18 czerwca odbyły się uroczystości pogrzebowe, w których wzięło udział 180 kapłanów, 22 siostry zakonne i niezliczone tłumy wiernych. Obrzędem pogrzebowym przewodniczył ks. biskup Tadeusz Rybak.

18 czerwca 1980 r. ks. bp. T. Rybak zlecił ks. W. Migdałowi pełnienie obowiązków zastępcy proboszcza i kontynuowanie prac remontowo-konserwatorskich w kościele parafialnym.

W niedzielę 22 czerwca 1980 r. ks. Wiesław Migdał, zastępujący proboszcza, mówił w kazaniach m.in. *Wszyscy razem przeżyliśmy żalobę niespodziewanego odejścia naszego Księdza Proboszcza. Przed tygodniem planował na dzisiejszą niedzielę głosić do was słowo Boże, i głosi słowami Boskiego Zbawiciela - "Jam jest Zmartwychwstanie i życie, kto we mnie wierzy, choćby i umarł, żył będzie." Nie dziękujemy za modlitwy i udział w pogrzebie, ale podziwiamy was za waszą kulturę, życzliwość i serce. Niech ks. Proboszcz żyje nadal wśród nas i niech kończy przy waszej życzliwej pomocy rozpoczęty remont kościoła.*

25 czerwca 1980 r. odszedł z Jawora ks. Jerzy Osoliński, a na jego miejsce przybył ks. Jan Kleszcz.

W czerwcu dokończono przecierania sklepień i rozpoczęto tynkowanie ścian oraz nakładanie pobiału na sklepienie północnej nawy bocznej. Uporano się również z kapitalnym remontem dachu na budynku parafialnym przy ul. Szkolnej.

31 lipca 1980 r. udała się na Jasną Górę 94-osobowa pielgrzymka pod przewodnictwem ks. Edwarda Pasionka.

1 sierpnia 1980 roku ks. arcybiskup Henryk Gulbinowicz ustanowił ks. Walentego Szałęgę proboszczem parafii Św. Marcina w Jaworze.

38. K s. W a l e n t y S z a ł ę g a - odznaczony przywilejem noszenia Rokiety i Mantoletu, dziekan dekanatu jaworskiego od r. 1970 i proboszcz Jawora od 1 sierpnia 1980 roku.

W pierwszą niedzielę swego duszpasterzowania w parafii, tj. 3 sierpnia, ks. proboszcz W. Szałęga głosił podczas wszystkich Mszy św. słowo Boże, aby nawiązać bliski kontakt z rodziną parafialną. Główną Mszę św., czyli sumę, odprawił ks. Dziekan w intencji wszystkich parafian. To stało się tradycją parafialną. Odtąd główne Msze św. w niedziele i święta sprawowane są z myślą o parafianach, którzy zmarli i tych, którzy są jeszcze w drodze.

14 sierpnia 1980 r. ks. proboszcz W. Szałęga odprawił Mszę św. odpustową w kaplicy p.w. Bł. Maksymiliana Kolbego w Starym Jaworze i wygłosił okolicznościowe kazanie.

W dniach 27-29 sierpnia 1980 r. we wszystkich parafialnych miejscowościach kościelnych - Godziszowej, Jaworze, Snowidzy i Starym Jaworze - księża słuchali spowiedzi św. dzieci i młodzieży szkolnej.

7 września 1980 r. delegacja jaworskiej parafii wzięła udział w uroczystościach odpustowych bardzkiego sanktuarium Matki Bożej poświęconych rodzinie.

W uroczystość Podwyższenia Krzyża Świętego, 14 września 1980, odprawiono Mszę św. za spokój duszy śp. ks. Jana Tokarza. Intencję zamówiło grono nauczycielskie Zespołu Szkół Zawodowych przy ul. Wrocławskiej w Jaworze. 26 września (piątek) wprowadzono na okres roku szkolnego godzinę duszpasterską dla wszystkich uczniów szkół podstawowych.

14 października 1980 r. ks. Wiesław Migdał odprawił Mszę św.

w intencji nauczycieli i wychowawców oraz wygłosił okolicznościowe kazanie. W drugą rocznicę wyboru papieża Polaka, 16 X 1980 r., odprawiono w kościele parafialnym Mszę św., podczas której modlono się, aby pontyfikat Jana Pawła II przyniósł błogosławione owoce dla świata i Polski.

28 października 1980 r. odbyła się Msza św. w intencji śp. ks. Bronisława Wojtery. W tym dniu rozebrano też rusztowanie w północnej nawie bocznej. Kilka dni później ustawiono tu nowe ławy dla wiernych.

W uroczystość Wszystkich Świętych przeszła tradycyjna procesja na cmentarze, której przewodniczył ks. proboszcz Walenty Szalęga, a kazanie przy grobie śp. ks. Jana Tokarza wygłosił ks. Wiesław Migdał.

8 listopada 1980 r. przełożona generalna Zgromadzenia Sióstr Matki Bożej Bolesnej, matka Lucencja Kuźnicka była gościem ks. Dziekana z racji wizytowana sióstr serafitek, które pracują w Jaworze. W uroczystości odpustowej Św. Marcina wziął udział ks. biskup Tadeusz Rybak, sufragan wrocławski.

Kontynuowane były prace remontowo-konserwatorskie w kościele parafialnym. Postawiono rusztowanie w nawie głównej.

Podczas wszystkich Mszy św. w dniu 14 grudnia 1980 r. czytano list episkopatu Polski, w którym biskupi wzywali wszystkich do chrześcijańskiej odpowiedzialności za Ojczyznę.

W dniu 24 grudnia 1980 r. zakończono kilkuletnią pracę nad wystrojem i wyposażeniem kaplicy Św. Wojciecha w Jaworze. Malowidło na sklepieniu kaplicy jest dziełem ks. mgra Kazimierza Fedyka, proboszcza z Paszowic. Ułożono także posadzkę, ustawiono nowe ławy z tapicerskim obiciem, zbudowano ołtarz oraz chrzcielnicę ze szlifowanego granitu. Kościółek Św. Wojciecha ma bowiem pełnić funkcję baptysterium, czyli kaplicy chrzcielnej.

18 stycznia 1981 r. członkowie III Zakonu Franciszkańskiego i Straży Honorowej spotkali się w salce katechetycznej przy tradycyjnym oplatku. Udział wzięli również miejscowi kapłani, siostry serafitki oraz ks. Kazimierz Piwowarczyk, były wikariusz parafii Św. Marcina w Jaworze i członek III Zakonu Św. Franciszka z Asyżu.

25 stycznia 1981 r. w sali Teatru Miejskiego w Jaworze wystawiono tzw. jasełka, widowisko związane z ewangeliczną tradycją Bożego

Narodzenia. Sala dwukrotnie wypełniona była "po brzegi", z powodu dużego zainteresowania oraz zakazów, jakie istniały w przeszłości na tego rodzaju przedstawienia.

Prowadzone były nadal prace przy oczyszczaniu elementów kamieniarki z farby olejnej, którą powleczono je w XIX wieku. Praca polegała na żmudnym skrobaniu każdego centymetra kwadratowego detali profilowanych na sklepieniu i ścianach, filarach, obramowaniach okien itd.

16 lutego 1981 r. ks. Wiesław Migdał przywiózł, zakupione w Krakowie, żyrandole do kościoła parafialnego.

W pierwszą niedzielę Wielkiego Postu, 8 III 1981 r., ks. Jan Kleszcz poświęcił nowy kielich mszalny i pateny, a ks. dziekan Walenty Szałęga - krzyże dla NSZZ "Solidarność" z Zakładów Kuźniczych w Jaworze.

22 marca 1981 r. (niedziela) grupa parafian - Jan Czerniej, Teofila Gulewicz, Franciszka Łęczuk, Teofila Kisiel i Agnieszka Makowska - obchodziła jubileusz 25-lecia działalności we Franciszkańskim Zakonie Świeckich. Z tej okazji została odprawiona dziękczynna Msza św. koncelebrowana. Mszę św. odprawił o. Celestyn, franciszkanin z Legnicy, w asyście ks. dziekana W. Szałęgi i ks. W. Migdała. Ojciec Celestyn wygłosił kazanie o powinnościach franciszkanów świeckich oraz przekazał jaworskiej wspólnotie III Zakonu - relikwie św. Franciszka z Asyżu. Wymienieni powyżej jubilaci otrzymali Komunię św. pod obiema postaciami, a od J. Em. ks. arcybiskupa Henryka Gulbinowicza - specjalne arcypasterskie błogosławieństwo. Na zakończenie uroczystości odśpiewano hymn "*Ciebie Boże, wysławiamy...*"

11 kwietnia 1981 r. założono silniki elektryczne do poruszenia dzwonów na wieży kościelnej.

W I i II dzień Świąt Wielkiej Nocy odbyły się Msze św. w kaplicy Św. Wojciecha, połączone z udzieleniem 59 dzieciom sakramentu Chrztu świętego.

25 kwietnia 1981 r. wyjechała do Częstochowy, pod przewodnictwem ks. Ryszarda Matuszaka, ponad 100-osobowa grupa uczniów jaworskich szkół średnich, którzy w maju przystąpić mieli do egzaminów dojrzałości.

W środę, 13 maja 1981 r., cały świat wstrzymał oddech. Gazety na świecie pisały: *Cała Polska płacze, W Polsce stanęły zegary*. Odgłos

strzałów, oddanych przed Bazyliką Św. Piotra do Ojca Świętego, dotarł także do Jawora. Jaworska wspólnota parafialna zjednoczyła się w modlitwie z wiernymi w Polsce i na całej ziemi.

14 maja 1981 r. podano do publicznej wiadomości komunikat lekarski o pogarszającym się stanie zdrowia ks. kardynała Stefana Wyszyńskiego, prymasa Polski. Pracownicy Okręgowego Zakładu Transportu i Maszyn Drogowych w Jaworze wysłali za pośrednictwem Kurii Arcybiskupiej we Wrocławiu telegram do ciężko rannego Ojca Świętego. W depeszy można było przeczytać m.in.: *Duchem i myślą jesteśmy przy Tobie Ojcze Święty, wierzymy, że Bóg przywróci Ci zdrowie i będziesz nadal szerzył wiarę i pokój na całym świecie. Nasze myśli i serca są zawsze z Tobą.*

W kościele parafialnym odprawiono Mszę św. koncelebrowaną w intencji Ojca Świętego i ks. Prymasa. Zgromadzeniu liturgicznemu przewodniczył ks. biskup Tadeusz Rybak, współodprawiali ks. dziekan W. Szałęga i ks. K. Fedyk, proboszcz z Paszowic. Ks. biskup Tadeusz Rybak, sufragan wrocławski, udzielił sakramentu bierzmowania 310 osobom.

W sobotę, 16 maja 1981 r., została odprawiona Msza św. koncelebrowana o zdrowie dla Ojca Świętego i ks. Prymasa. Liturgii Mszy św. przewodniczył ks. dziekan W. Szałęga, asystowali wikariusze: R. Matuszak, W. Migdał, E. Pasionek. Wierni nie mieścili się w kościele. Nazajutrz 50 ministrantów pod opieką ks. Jana Kleszcza udało się do Wambierzyc na diecezjalne spotkanie. Uroczystościom w Wambierzycach przewodniczył ks. biskup Tadeusz Rybak.

Ojciec Celestyn, franciszkanin z Legnicy, przeprowadził w dniu 24 maja 1981 r. wizytację Franciszkańskiego Zakonu Świeckich w parafii Św. Marcina w Jaworze.

W uroczystość Wniebowstąpienia Pańskiego, 28 maja 1981 r. odszedł do Boga ks. kardynał Stefan Wyszyński, arcybiskup metropolita gnieźnieński i warszawski, Prymas Polski. 31 maja odbył się w Warszawie pogrzeb Prymasa Tysiąclecia, a na jaworskim stadionie sportowym odprawiono Mszę św. za Jego duszę. Mszę św. przy ołtarzu polowym, wykonanym przez Komisje Zakładowe NSZZ "Solidarność" miejscowych zakładów pracy, odprawili: ks. dziekan W. Szałęga, ks. K. Fedyk - proboszcz z Paszowic, ks. Jan Kleszcz, ks. R. Matuszak,

ks. W. Migdał i ks. E. Pasionek. Kazanie wygłosił ks. K. Fedyk. Taca przeznaczona była na budowę kościoła w Lubinie Przylesiu, gdzie mieli być skierowani ks. W. Migdał i ks. R. Matuszak. W uroczystościach religijnych na stadionie wzięło udział około 10.000 wiernych.

4 czerwca 1981 r. ks. dziekan W. Szalęga oraz siostry serafitki - Genezja Woroniecka, Leopolda Iwańska i Ezechiela Marszałek - udali się samochodem do Oświęcimia, aby wziąć udział w uroczystościach jubileuszowych 100-lecia Zgromadzenia Sióstr Matki Bożej Bolesnej (SS. Serafitek).

10 czerwca 1981 r. ks. Władysław Penkala, w przeszłości wikariusz parafii Św. Marcina w Jaworze, odprawił Nowennę do Matki Bożej Nieustającej Pomocy oraz Mszę św. i wygłosił kazanie pożegnalne przed wyjazdem na misje do Afryki (Wybrzeże Kości Słoniowej).

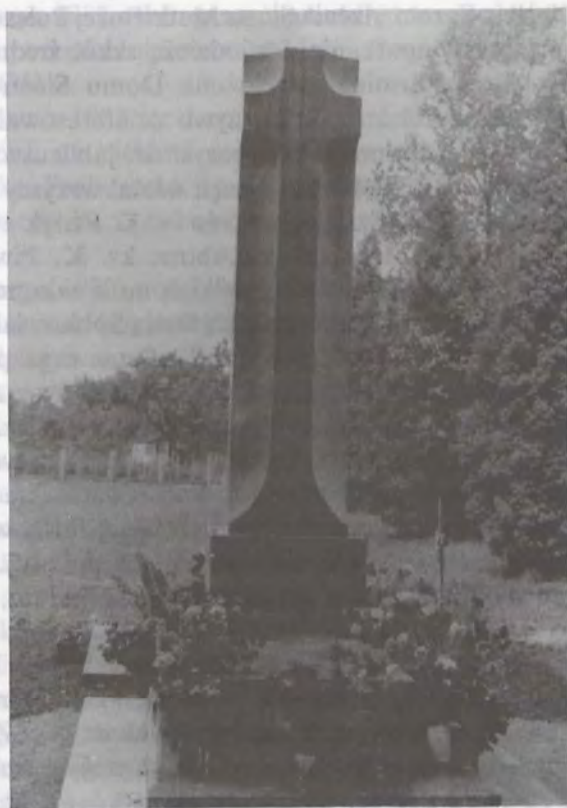
W pierwszą rocznicę śmierci ks. Jana Tokarza, 16 czerwca 1981 r., odprawiona została przy Jego grobie Msza św. koncelebrowana. W uroczystości wzięli udział: księża Wincenty i Wojciech Tokarzowie, bracia Zmarłego, ks. kanonik Tadeusz Łączyński, przyjaciel Zmarłego, ks. dziekan W. Szalęga, kapłani dekanatu jaworskiego. Obrzędem liturgicznym przewodniczył i kazanie wygłosił ks. prałat Wacław Szetelnicki. Poświęcenia pomnika nagrobnego, według projektu ks. Kazimierza Fedyka, dokonał ks. kanonik Tadeusz Łączyński (il. 18).

25 czerwca 1981 r. rozpoczęli pracę duszpasterską w Jaworze ks. Jan Patykowski i ks. Jan Żak, a odeszli z parafii ks. Wiesław Migdał i ks. Ryszard Matuszak. Ks. dziekan W. Szalęga podziękował im za ofiarną posługę kapłańską. Podczas Mszy św. modlono się o Boże błogosławieństwo i potrzebne łaski dla kapłanów rozpoczynających pracę oraz dla duszpasterzy, którzy odchodzą z parafii.

6 sierpnia 1981 r. wyjechała do Wrocławia 17-osobowa grupa pielgrzymów pod przewodnictwem ks. J. Patykovskiego. Nazajutrz wyruszyli, w ramach diecezjalnej pielgrzymki pieszej, do Częstochowy. 10 sierpnia ks. Edward Pasionek i kleryk Marek Hula udali się z 80-osobową grupą jaworskich pielgrzymów do sanktuarium Matki Bożej w Kalwarii Zebrzydowskiej.

14 sierpnia 1981 r. na placu budowy kościoła p.w. Bł. Maksymiliana Kolbego w Lubinie Przylesiu odbyły się uroczystości odpustowe, którym przewodniczył ks. arcybiskup Henryk Gulbinowicz,

ordynariusz Archidiecezji Wrocławskiej. Administratorem parafii p.w. Bł. Maksymiliana Kolbego, będącej w stadium wstępnej organizacji, został mianowany ks. Wiesław Migdał. W uroczystościach wzięli udział ks. dziekan W. Szałęga, ks. Jan Kleszcz i duża liczba parafian z Jawora.

18. Cmentarz Komunalny w Jaworze. Pomnik nagrobny ks. Jana Tokarza, proboszcza Jawora w latach 1970-1980

20 sierpnia 1981 r. rozpoczęto wznosić rusztowanie w południowej nawie bocznej. Trwały prace przy tworzeniu systemu odwadniającego

fundamenty kościoła parafialnego. W październiku zakończono mrowanie koryt odpływowych wokół kościoła i układanie płyt betonowych na rowie odwadniającym.

W 12. rocznicę śmierci ks. proboszcza Bronisława Wojtery, 28 X 1981 r., została odprawiona Msza św. w intencji Jego duszy.

Z racji 100-lecia Zgromadzenia Sióstr Matki Bożej Bolesnej, siostry serafitki zorganizowały spotkania z młodzieżą szkół średnich. 6 listopada 1981 r. siostra Ermina, przełożona Domu Sióstr Serafitek w Jaworze, wygłosiła prelekcję, która żywo zainteresowała zebrane w salce katechetycznej dziewczęta. W uroczystości jubileuszowej Zgromadzenia SS. Serafitek, 8 XI 1981 r., wzięli udział wszyscy miejscowi kapłani z ks. dziekanem W. Szałęgą, a także ks. K. Fedyk z Paszowic, ks. W. Migdał i ks. R. Matuszak z Lubina, ks. K. Piwowarczyk z Wałbrzycha Szczawienko, przedstawicielki domów zakonnych sióstr serafitek z przełożoną prowincjalną, matką Stellą Sobkowiak na czele. Na zakończenie uroczystości odśpiewano *Te Deum* oraz podano do ucałowania wszystkim obecnym relikwie św. Franciszka z Asyżu.

W dniu św. Marcina, 11 XI 1981 r., główną Mszę św. odprawił i wygłosił kazanie ks. biskup Adam Dyczkowski, sufragan wrocławski.

Nadal prowadzono prace remontowo-konserwatorskie w kościele Św. Marcina. W listopadzie pozbywano się olejnej farby z piaskowcowych obramień okiennych i filarów w nawie południowej. Wykopano także rów odwadniający przed wejściem do prezbiterium, przygotowano płyty do jego nakrycia i murek oporowy.

13 grudnia 1981 r. Rada Państwa PRL powołała tzw. Wojskową Radę Ocalenia Narodowego i ogłosiła w całym kraju stan wojenny. Przeciwno 10 milionom dorosłych Polaków, członkom NSZZ "Solidarność", gen. Wojciech Jaruzelski skierował czołgi, wojsko, milicję i aktywistów PZPR. Niby Polacy, wydali wojnę narodowi, aby ratować nieludzki system komunistyczny. Wprowadzono drakońskie reguły prawa wojennego. Mimo to, ludzie nie dali się sprowokować. Opór społeczeństwa przejawiał się jedynie przy użyciu środków pokojowych. Co mogło wynikać z tzw. "Mniejszego zła", gdyby "Solidarność" stawiała czynny opór, wykazały wypadki w kopalni "Wujek" w Katowicach.

W kościołach parafii jaworskiej trwały w tych dniach przygotowania do Świąt Bożego Narodzenia. Księża słuchali spowiedzi i udzielali

komunii św. w Godziszowej, Snowidzy, Starym Jaworze i w kościele Św. Marcina. W wigilię Bożego Narodzenia 1981 r. odczuwało się u większości ludzi nastrój powagi i z troskania. Wielu rodaków spędziło ten wyjątkowy dzień w polskiej tradycji narodowej w miejscach odosobnienia.

3 stycznia 1982 r. odczytano na każdej Mszy św. list Ojca Świętego z okazji rozpoczęcia Jubileuszu 600-lecia obecności obrazu Matki Bożej na Jasnej Górze.

10 stycznia 1982 r. członkowie Franciszkańskiego Zakonu Świeckich urządzili na plebanii spotkanie przy tradycyjnym opłatku, zapraszając ks. Proboszcza, ks. Jana Kleszcza, ks. E. Pasionka, ks. J. Patykowskiego, ks. J. Żaka oraz siostry serafity, pracujące w tutejszej parafii.

22 lutego 1982 r. przerwano na polecenie władz państwowych prace remontowo-konserwatorskie w kościele Św. Marcina. Pracowników oddelegowano do parafii Wilczków w woj. wrocławskim.

19 marca 1982 r. wyjechała do Częstochowy 80-osobowa grupa młodzieży z klas maturalnych pod opieką ks. Jana Kleszcza. Młodzież przystąpiła do sakramentów świętych i uczestniczyła we Mszy św., odprawionej przez ks. Jana Kleszcza w kaplicy Najświętszego Serca Pana Jezusa. W godzinach późniejszych prawie abiturienti wzięli udział w Drodze Krzyżowej na wałach i odmówili różaniec przed Cudownym Obrazem. Na zakończenie krótkiej pielgrzymki młodzi jaworzanie zwiedzili skarby Jasnej Góry.

W dniach 26-28 marca 1982 r. trwała pielgrzymka 25-osobowej grupy starszych ministrantów pod opieką ks. Jana Patykowskiego. Na trasie pielgrzymki była Jasna Góra, klasztor sióstr serafitek w Oświęcimiu oraz zwiedzanie obozu koncentracyjnego.

4 maja 1982 r. zostały wznowione prace remontowo-konserwatorskie w kościele Św. Marcina.

5 maja 1982 r. delegacja dekanatu jaworskiego uczestniczyła w uroczystościach przyjęcia z rąk ojców paulinów na Jasnej Górze Obrazu Matki Bożej Nawiedzenia przez archidiecezję wrocławską. Delegacji przewodniczył ks. dziekan Walenty Szałęga.

7 maja 1982 r. do Wrocławia wyjechała 50-osobowa grupa parafian na czele z ks. proboszczem W. Szałęgą, aby spotkać się

z Matką Boską w Jej obrazie, przywiezionym 6 maja do katedry wrocławskiej. Delegacje wzięły udział w uroczystej Mszy św., którą współodprawiali kapłani z wyznaczonych dekanatów, wśród nich także jaworskiego.

9 maja 1982 r. odczytano na wszystkich Mszach św. list Prymasa Polski do wiernych o modlitwie Roku Jubileuszowego w intencji Ojczyzny. Ks. arcybiskup Józef Glemp, Prymas Polski, napisał m.in. *Niech ta modlitwa nie schodzi z naszych ust w czasie całego jubileuszu, niech stanie się potężnym wołaniem wierzącego Narodu i przybliży pełne zwycięstwo Matki Najświętszej w naszej Ojczyźnie.*

14 maja 1982 r. spisano w obecności ks. dziekana Walentego Szałęgi, ks. Jana Kleszcza oraz dyrektora Banku Spółdzielczego w Jaworze akt notarialny przekazania w wieczyste użytkowanie działki o powierzchni 0,6 ha w miejscowości Snowidza, z przeznaczeniem na budowę domu katechetycznego (nr akt geodezyjnych 52/82). Akt spisał i potwierdził notariusz.

16 maja 1982 r. odbyły się jak co roku podniosłe uroczystości I Komunii świętej. Mszę św. odprawił i kazanie wygłosił ks. dziekan W. Szałęga. Do pierwszej w życiu uczty Eucharystycznej przystąpiło 324 dzieci. Do tego jedynego w życiu wydarzenia, którego znaczenia trudno przecenić, w tym roku przygotował jaworskie dzieci ks. Edward Pasionek.

19 maja 1982 r. rozpoczęły się pod nadzorem ks. Jana Kleszcza, prace wstępne przy budowie domu katechetycznego w Snowidzy.

2 czerwca 1982 r. w parafii przebywał ks. arcybiskup Henryk Gulbinowicz. Dostojny Gość odprawił Mszę św., wygłosił kazanie i udzielił 244 osobom sakramentu bierzmowania.

W uroczystość Bożego Ciała, 10 czerwca 1982 r., procesja z Najświętszym Sakramentem przeszła ulicami: Św. Marcina, Legnicką, Rapackiego, Poniatowskiego i Szkolną. W procesji wzięli udział wszyscy miejscowi kapłani, siostry zakonne oraz rzesze wiernych.

W czerwcu 1982 r. trwały prace remontowo-konserwatorskie. Na sklepieniu nawy południowej odkryto i wydobywano spod tynku średniowieczne malowidło. Prace konserwatorskie wykonywał krakowski artysta plastyk Mieczysław Stec. W lipcu wypełniano zaprawą przestrzenie między blokami piaskowców w filarach, służkach

i obramieniach okien w nawie południowej. Tego rodzaju czynności konserwatorskie noszą nazwę spoinowania.

Na początku sierpnia wyruszyły pielgrzymki do Częstochowy pod opieką ks. Jana Patykowskiego i do Kalwarii Zebrzydowskiej pod kierownictwem ks. Edwarda Pasionka.

26 sierpnia 1982 r. w uroczystość Matki Bożej Częstochowskiej odbyła się w kościele parafialnym uroczysta Msza św. z procesją do 6 ołtarzy, symbolizujących 6 wieków królowania Jasnogórskiej Pani w naszym narodzie. Uroczystościom przewodniczył ks. dziekan Walenty Szałęga.

27 sierpnia 1982 r. odszedł z parafii ks. Edward Pasionek, a na jego miejsce przybył ks. Stanisław Panewski.

31 sierpnia 1982 r. na prośbę parafian odprawiona została Msza św. w intencji Ojczyzny. Mszę św. odprawił ks. Jan Patykowski, a kazanie wygłosił ks. dziekan W. Szałęga.

10 października 1982 r. odbyła się w Rzymie uroczystość kanonizacji Bł. Maksymiliana Kolbego, polskiego franciszkanina, który dobrowolnie oddał życie za współwięźnia w obozie oświęcimskim. W jaworskim kościele parafialnym, kazania o św. Maksymilianie Kolbem głosił ks. Jan Żak.

21 października 1982 r. wyjechała na pielgrzymkę młodzież ze Snowidzy, aby pomodlić się przed ciałą śmierci św. Maksymiliana Kolbego i cudownym obrazem Matki Bożej Częstochowskiej. Opiekę nad pielgrzymami sprawował ks. Jan Kleszcz.

W uroczystość Chrystusa Króla, 21 XI 1982 r., ks. biskup Adam Dyczkowski dokonał konsekracji nowego ołtarza w godziszowskim kościele filialnym oraz poświęcił całą odnowioną świątynię.

24 grudnia 1982 r. przeżywaliśmy drugą wigilię w stanie wojennym. Ks. Jan Żak, wspólnie z ministrantami, wykonał szopkę do kościoła parafialnego. Czynną pomoc wykazali państwo Malcowie, mieszkający przy ul. Kościelnej.

W listopadzie i grudniu zbijano stare tynki w prezbiterium, myto sklepienie, tynkowano ściany, spoinowano kamieniarkę, odkurzano i szorowano główny ołtarz.

31 grudnia 1982 r. o północy odprawiono Mszę św. na powitanie Nowego Roku. Ks. dziekan W. Szałęga złożył parafianom życzenia

noworoczne.

Trwały prace remontowo-konserwatorskie w świątyni parafialnej. W styczniu czyszczono i malowano balustradę nad zakrystią oraz skrobano starą farbę z konsoli i zworników w prezbiterium.

2 lutego 1983 r. Ojciec Święty mianował 18 nowych kardynałów, wśród nich także arcybiskupa Józefa Glempa, Prymasa Polski.

W kościołach całej Polski trwały modlitwy o szczęśliwy przyjazd Jana Pawła II do Polski.

25 marca 1983 r., w uroczystość Zwiastowania Najświętszej Marii Panny, rozpoczął się Jubileuszowy Rok Odkupienia, który trwał do Świąt Zmartwychwstania w r. 1984. Na podstawie obliczeń i tradycji w tym czasie miało minąć 1950 lat od śmierci krzyżowej Chrystusa, który oddał swoje życie za wszystkich ludzi.

W miesiącu marcu malowano balustradę chóru muzycznego, ściany w prezbiterium, czyszczono i dorabiano brakujące detale przy rzeźbach.

19. Przed plebanią w Jaworze dnia 23 kwietnia 1983 r. Ks. biskup Adam Dyczkowski i ks. Jan Żak w otoczeniu młodzieży, która przyjęła sakrament bierzmowania

23 kwietnia 1983 r. rozpoczęła się wizytacja parafii Św. Marcina przez ks. biskupa Adama Dyczkowskiego. W pierwszym dniu wizytacji ks. Biskup odprawił Mszę św. i udzielił sakramentu dojrzałości chrześcijańskiej.

W niedzielę, 24 kwietnia 1983 r., ks. biskup Adam Dyczkowski głosił słowo Boże na wszystkich Mszach świętych, a o zwykłej porze odprawił sumę w intencji Ojczyzny, polecając Bogu poległych i wszystkich, którzy ucierpieli na skutek stanu wojennego. 28 kwietnia na zakończenie wizytacji kanonicznej ks. biskup Adam Dyczkowski, sufragan wrocławski, spotkał się ze wszystkimi kapłanami dekanatu. 15 maja 1983 r. parafia przeżywała radosną uroczystość. Ks. Zdzisław Krej, pallotyn, mieszkaniec Jawora, odprawił Mszę św. prymicyjną i udzielił wszystkim obecnym prymicyjnego błogosławieństwa.

21 maja 1983 r. w archikatedrze wrocławskiej przyjął święcenia kapłańskie kolejny jaworzanin, diakon Marek Hula. Nazajutrz, 22 maja, ks. Marek Hula odprawił w kościele Św. Marcina prymicyjną Mszę św. i udzielił prymicyjnego błogosławieństwa.

26 maja 1983 r. na Mszach św. modlono się w intencji matek. Po Mszy św. wieczornej dla uczczenia wszystkich Mam wystąpił chór dziecięcy "Szczygielki" z Poniatowej w woj. lubelskim.

12 czerwca 1983 r. podano do wiadomości wiernych komunikat Komitetu Organizacyjnego Wizyty Ojca Świętego we Wrocławiu. Wybrane fragmenty owego komunikatu: *Ks. arcybiskup metropolita wrocławski Henryk Gulbinowicz serdecznie zaprasza wszystkich wier-nych archidiecezji na spotkanie z Ojcem Świętym Janem Pawłem II we Wrocławiu dnia 21 czerwca 1983 roku. Miejscem spotkania będzie rozległy, liczący 55 hektarów, plac wyścigów konnych na Partynicach, w południowej części miasta, w pobliżu autostrady. Ojciec Święty przyjedzie przede wszystkim po to, aby razem z nami złożyć Panu Bogu Najświętszą Ofiarę Eucharystii... W każdym środowisku pracy czy nauki, będzie możliwe przeniesienie godzin pracy z dnia 21 czerwca (wtorek) na jedną z wolnych sobót.*

15 czerwca 1983 r. stał się dniem papieskim. Podczas wszystkich Mszy św. trwały modlitwy w intencji Ojca Świętego, o Jego szczęśliwy przyjazd do Polski i błogosławieństwo Boże na czas pielgrzymki po Ojczyźnie.

16 czerwca 1983 r. na zaproszenie Episkopatu Polski i władz państwowych przybył do Ojczyzny Ojciec Święty Jan Paweł II. Zgodnie z zarządzeniem episkopatu w kościołach całej Polski biły dzwony, by w ten sposób uczcić Najdostojniejszego Pielgrzyma, który przybył do ojczystego kraju z okazji 600-lecia obecności Cudownego Obrazu Matki Bożej na Jasnej Górze.

SERIA AH

Nr 000943

ZBIOROWA
KARTA UCZESTNICTWA
W UROCZYSTOŚCI KOŚCIELNEJ

Z UDZIAŁEM

JEGO ŚWIĄTOBLIWOŚCI PAPIEŻA JANA PAWŁA II

DNIA 21 CZERWCA 1983 ROKU OD GODZINY 9.00
NA HIPODROMIE PARTYNICE
WE WROCŁAWIU

Strefa I Sektor

20. Okolicznościowe stemple z okazji przyjazdu Ojca Świętego do Wrocławia i karta uczestnictwa w religijnej uroczystości z Jego udziałem. Ze zbiorów autora

W Jaworze po Mszy św. wieczornej odbyło się zebranie wszystkich, którzy chcieli wziąć udział w spotkaniu z Ojcem Świętym we Wrocławiu dnia 21 czerwca 1983 roku. Podczas zebrania omówiono sprawy organizacyjne i udzielono informacji o 2 specjalnych pociągach ze stacji Jawor, którymi będzie można bezpośrednio dojechać do Wrocławia.

21 czerwca 1983 r. około godz. 9 Ojciec Święty przyleciał specjalnym helikopterem na rozległe błonia partynickie we Wrocławiu. Witali go: metropolita wrocławski ks. arcybiskup Henryk Gulbinowicz, jego biskupi pomocniczy - ks. bp Adam Dyczkowski, ks. bp Tadeusz Rybak, ks. bp Wincenty Urban - oraz około półtora miliona wiernych

z całego Dolnego Śląska i regionów sąsiednich.

Ilu jaworzan wzięło udział w tym historycznym spotkaniu Papieża Polaka z wiernymi we Wrocławiu? Szacuje się, że co najmniej dwa tysiące, ale są to dane, które trudno sprawdzić.

21. Milionowa rzesza dolnoślązaków wsłuchuje się w słowa Ojca Świętego Jana Pawła II. Wrocław Partynice - 21 VI 1983 roku

O godzinie 9.30 rozpoczęła się Msza św., którą wspólnie z Ojcem Świętym koncelebrowali: ks. arcybiskup H. Gulbinowicz, trzech wrocławscy biskupi sufragani, ks. biskup W. Pluta - ordynariusz diecezji gorzowskiej i jego biskup pomocniczy ks. P. Socha, czterech księży, a wśród nich kapłan z "bohaterskiego Lubina", ks. Wiesław Migdał. Homilia Ojca Świętego była często nagradzana burzliwymi oklaskami, np. kiedy mówił: **Kiedy byłem w Polsce w 1979 roku, Wrocław i Dolny Śląsk przybył na Jasną Górę, przynosząc z sobą relikwie świętej Jadwigi. Relikwie bardzo cenne i drogie, również dlatego, że przypominają mi dzień 16 października 1978 - liturgiczną uroczystość świętej Jadwigi - kiedy z niezbadanych wyroków Bożej Opatrzności zostałem powołany na Stolicę Świętego Piotra w Rzymie. Dziś w ramach drugiej pielgrzymki do Ojczyzny, związanej z ojczystym Jubileuszem Jasnogórskim, dane mi jest przybyć do Wrocławia i tutaj wspólnie z Wami, Drodzy Bracia i Siostry, powtórzyć przy relikwiach Waszej Świętej Patronki: "Błogosławieni,**

którzy łakną i pragną sprawiedliwości, albowiem będą nasyceni."

22. Jan Paweł II objeżdża hipodrom w "papamobilu".
Wrocław Partynice 21 VI 1983 roku

Po Mszy św. i koronacji figury Matki Bożej Śnieżnej, *"która króluje w Sudetach i hojnie rozdaje łaski"*, Ojciec Święty udzielił apostolskiego błogosławieństwa i odleciał na Ostrów Tumski, gdzie spotkał się z duchowieństwem.

27 czerwca 1983 r. ks. Mieczysław Bielałowicz został ustanowiony wikariuszem do specjalnej obsługi kościoła filialnego p.w. Wniebowstąpienia Pańskiego w Snowidzy. Placówka duszpasterska w Snowidzy obejmuje Godziszowę z kościołem filialnym p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego i 132 rodziny, Barycz liczącą 28 rodzin oraz 316 rodzin w samej Snowidzy. Łącznie żyje tu ponad 1600 mieszkańców. W Snowidzy zbudowano dom katechetyczny, w którym znajduje się mieszkanie dla duszpasterza. Zaistniały więc warunki, aby utworzyć w Snowidzy samodzielną placówkę duszpasterską jako integralną część parafii jaworskiej. Kuria Metropolitalna we Wrocławiu zaakceptowała propozycję ks. dziekana W. Szałęgi i ustanowiła dla Snowidzy

ks. Mieczysława Bielamowicza.

Suma w dniu 10 lipca 1983 r. została odprawiona za dusze śp. proboszcza Bronisława Wojtery i ks. proboszcza Stanisława Bazana. W tym dniu poświęcono nagrobek ufundowany przez parafian dla śp. o. Stanisława Bazana, franciszkanina, pierwszego proboszcza Jawora po II wojnie światowej, którego prochy przeniesiono 25 XI 1982 r. z cmentarza parafialnego i uroczystie pochowano obok śp. ks. proboszcza Bronisława Wojtery. Poświęcenia nowego pomnika dokonali ks. dziekan W. Szałęga i o. Edward Maciejewski, rektor Niższego Seminarium Duchownego OO. Franciszkanów w Legnicy.

We wszystkich kościołach archidiecezji wrocławskiej, zgodnie z zarządzeniem Kurii Metropolitalnej, odbyły się w dniu 13 lipca 1983 r. Msze św. z homiliami ku czci św. Andrzeja Świerada, pierwszego świętego z rodu Polaków, z okazji 900-lecia jego kanonizacji.

W niedzielę 24 lipca 1983 r. czytany był podczas Mszy św. list ks. arcybiskupa metropolity Henryka Gulbinowicza, dotyczący nawiedzenia pielgrzymującego po Dolnym Śląsku obrazu Matki Bożej Częstochowskiej. Ks. Arcybiskup zapraszał na modlitwę i przypominał, że można przy tej okazji zyskać odpust zupełny.

W uroczystość Przemienienia Pańskiego, 6 sierpnia 1983 r., odbyła się w kościele Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Legnicy uroczysta Msza św. w obecności Obrazu Nawiedzenia dla pielgrzymów z dekanatu jaworskiego. W godzinach popołudniowych tego dnia obraz Matki Bożej Częstochowskiej przewożony był w specjalnym samochodzie - kaplicy z Legnicy przez Jawor do Wałbrzycha. Jaworzanie, pod przewodnictwem swoich duszpasterzy, mieli jeszcze jedną okazję na chwilę adoracji obrazu przy ul. Piastowskiej.

W dniu 6 sierpnia 1983 r. wyruszyła na trasę III Jubileuszowa Piesza Pielgrzymka Wrocławska na Jasną Górę. Z dekanatu jaworskiego wyruszyło 50 osób pod opieką ks. Jana Patykowskiego, w tym z parafii Jawor - 30 osób.

Wieczorem, 13 sierpnia, na adres ks. dziekana W. Szałęgi, jaworzanie pielgrzymujący na Jasną Górę nadesłali telegram: "Wielebny Ojcze! Drodzy Parafianie! Jesteśmy u stóp Czarnej Madonny. Jej opiece polecamy Was wszystkich. *"Panno święta, co Jasnej bronisz Częstochowy i w Ostrej świecisz bramie"*, weź w opiekę serca naszych

braci, by treścią ich życia były Bóg i Ojczyzna nasza. Prosimy Najświętszą Panią o błogosławieństwo dla wszystkich parafian, naszych czcigodnych kapłanów i siostr, jak również dla ks. J. Patykowskiego, naszego przewodnika. Modlić się będziemy o przywrócenie wolności tym, którym ona została zabrana. Z Bogiem! Pątnicy"

14 sierpnia 1983 r. odbyła się uroczystość odpustowa w kaplicy p.w. Św. Maksymiliana Kolbego w Starym Jaworze. Mszę św. odprawił ks. Mieczysław Bielamowicz ze Snowidzy, kazanie wygłosił ks. Michał Cał, proboszcz z Mściwojowa. Na tę uroczystość przybył ks. Stanisław Panewski, przerywając swój urlop wypoczynkowy.

Główna Msza św. w uroczystość Wniebowzięcia NMP, 15 sierpnia 1983 r., odprawiona została w intencji mieszkańców Siekierzyc. W trakcie nabożeństwa ks. dziekan W. Szalęga dokonał poświęcenia ziół i wieńca dożynkowego.

26 października 1983 r. rozpoczęła działalność Parafialna Poradnia Rodzinna. Jaworzanie mogli zasięgać porad u psychologa, lekarza i prawnika.

W listopadzie 1983 r. zakończono prace przy konserwacji ołtarza głównego. 26 listopada odnowiona została radiofonizacja kościoła parafialnego.

4 grudnia 1983 r. w czasie Mszy św. koncelebrowanej w kaplicy Św. Maksymiliana Kolbego poświęcono nową monstrancję, ufundowaną przez wiernych ze Starego Jawora.

11 grudnia 1983 r. podczas wszystkich Mszy św., na organach kościoła Św. Marcina grał Zygmunt Kułak, który będzie pełnił tę funkcję do czasu zatrudnienia nowego organisty.

13 grudnia 1983 r. zmarł we Wrocławiu ks. biskup Wincenty Urban, który wielokrotnie odwiedzał parafię w Jaworze.

18 grudnia 1983 r. odczytano komunikat z konferencji biskupów polskich w sprawie obowiązku udziału w niedzielnej Mszy św., który może być spełniony w sobotę wieczorem. Wynika to z nowego kodeksu prawa kanonicznego, który obowiązuje od I niedzieli adwentu 1983 r. w całym Kościele rzymsko-katolickim.

W środę, 18 stycznia 1984 r., rozpoczęła się oktawa modlitw o zjednoczenie chrześcijan. Hasłem tygodnia było: **Powołanie do jedności przez Krzyż Chrystusowy**. Za pośrednictwem modlitwy łączono

się duchowo z braćmi innych wyznań chrześcijańskich, dziękując za to, co już dokonało się w dziedzinie wzajemnego zbliżenia się chrześcijan.

Ks. Jan Kleszcz od dłuższego czasu kieruje cyklem katechez przedmażeńskich oraz koordynuje działalność Parafialnej Poradni Rodzinnej z nauką Kościoła w tej dziedzinie. Widoczne są już efekty tej zbożnej działalności. Sprawia to wielką radość obu stronom. Porad udzielają: lek. med. Halina Swajger, psycholog mgr Leszek Swajger, mgr prawa Elżbieta Piotrowska.

W dniu św. Walentego, 14 lutego 1984 r., jak co roku odprawiona została Msza św. w intencji ks. dziekana Walentego Szałęgi, który w tym dniu obchodził imieniny. Wierni modlili się o zdrowie, błogosławieństwo Boże i potrzebne łaski dla Czcigodnego Solenizanta.

W V niedzielę Wielkiego Postu, 8 kwietnia 1984 r., rozpoczęły się rekolekcje w parafii Św. Marcina. Nauki rekolekcyjne w duchu Jubileuszowego Roku Świętego głosił ks. Józef Szczepański, pallotyn.

3 maja 1984 r. ks. Jan Kleszcz odprawił Mszę św. dziękczynną z okazji X rocznicy założenia Straży Honorowej Niepokalanego Serca NMP. Po Mszy św. odbyła się uroczystość przyjęcia do nowicjatu Franciszkańskiego Zakonu Świeckich: Jana Drabczyka, Zofii Gajdy, Zofii Najwer, Bolesława Sadowskiego i Urszuli Szatkowskiej.

Prace remontowo-konserwatorskie koncentrowały się przy drzwiach i konfesjonalach kościoła parafialnego.

W uroczystość Zesłania Ducha Świętego, 10 czerwca 1984 r., przyjechał do jawora ks. arcybiskup Henryk Gulbinowicz. Dostojny Gość odprawił w kościele parafialnym Mszę św. i udzielił 321 osobom sakramentu bierzmowania (il. 23).

Uroczystość Bożego Ciała, 21 czerwca 1984 r., upłynęła pod znakiem publicznego wyznania wiary w Chrystusa, poprzez udział w procesji eucharystycznej. Podczas Mszy św. odczytano słowo metropolity wrocławskiego ks. arcybiskupa Henryka Gulbinowicza: *...wyrażam moje pasterskie, najgłębsze pragnienie, aby rocznicowy dzień 21 czerwca 1984 r. - Uroczystość Najświętszego Ciała i Krwi Chrystusa - był dniem dziękczynienia Bogu i za obecność Jezusa Chrystusa w Eucharystii, i za tę szczególną obecność w osobie Jana Pawła II, który nawiedził w pielgrzymce apostołskiej stolicę Dolnego Śląska."*

30 czerwca 1984 r. odeszli na inne placówki duszpasterskie:

23. J. Em. ks. arcybiskup Henryk Gulbinowicz udziela w kościele Św. Marcina sakramentu bierzmowania. Ks. Jan Kleszcz - z tyłu, ks. Stanisław Panewski - z prawej

ks. Jan Kleszcz, ks. Jan Patykowski i ks. Jan Żak. Na ich miejsce przybyli do parafii: ks. Józef Błauciak, ks. Józef Marek Lubczyński i ks. Krzysztof Turaj.

W trakcie prac konserwatorskich mazerowano i złożono konfesjonały. Mazerowanie oznacza technikę zdobniczą, naśladowującą usłojenie drewna.

22 września 1984 r. w parafii Św. Andrzeja w Męcince odbyła się konferencja dekanalna księży. W czasie narady kapłani wybrali ks. Tadeusza Wnęka, proboszcza parafii w Męcince, wicedziekanem dekanatu jaworskiego.

23 września 1984 r. podczas wszystkich Mszy św. głosił kazania ks. Zbigniew Wolanin, w przeszłości wikariusz w Jaworze, a od r. 1983 proboszcz parafii Piława Górna. Kolekta w tym dniu przeznaczona była na budowę nowego kościoła w Piławie Górnej.

Prace remontowo-konserwatorskie koncentrowały się na odna-

wianiu ław dla wiernych w nawie głównej.

Nowy cykl katechezy przedmałżeńskiej prowadził ks. Józef Blauciak. Czynną była także Parafialna Poradnia Rodzinna, w której dyżurowali: psycholog, pedagog i pielęgniarka.

Mocą dekretu ks. arcybiskupa Henryka Gulbinowicza, metropolity wrocławskiego, została ustanowiona z dniem 8 października 1984 roku parafia p.w. Wniebowstąpienia Pańskiego w Snowidzy. Do nowej parafii będą należeć miejscowości: Snowidza, Barycz i Godziszowa. Parafia w Snowidzy powstała z podziału parafii Św. Marcina w Jaworze, będzie częścią dekanatu jaworskiego. Ks. Mieczysław Bielowicz został z dniem 8 X 1984 r. odwołany z funkcji wikariusza w parafii jaworskiej i jednocześnie mianowany proboszczem parafii p.w. Wniebowstąpienia Pańskiego w Snowidzy.

16 X 1984 r. - uroczystość św. Jadwigi Śląskiej i VI rocznica wyboru Jana Pawła II. W tym dniu wierni szczególnie gorąco modlili się w intencji Ojca Świętego.

Z okazji tzw. niedzieli misyjnej, 21 X 1984 r., przyjechał do Jawora ks. Józef Krzewski, pallotyn, w przeszłości wikariusz w parafii Św. Marcina. Podczas wszystkich Mszy św. głosił kazania o tematyce misyjnej. Wieczorem wyświetlał kolorowe przeżycia o Matce Bożej Fatimskiej i Jej objawieniach.

Od 25 października 1984 r. odbywały się po Mszach św. wieczornych, w każdy czwartek, nauki katechetyczne dla młodzieży pracującej. Organizatorem spotkań i katechetą był ks. Józef Blauciak.

W dniu Wszystkich Świętych, jak co roku, udała się procesja na cmentarz parafialny i komunalny. Przy ołtarzu polowym na cmentarzu komunalnym ks. Józef Lubczyński odprawił Mszę św. za dusze zmarłych parafian, a ks. dziekan Walenty Szałęga wygłosił kazanie.

5 listopada 1984 r. zmarł ks. Kazimierz Fedyk, proboszcz parafii w Paszowicach. Uroczystości pogrzebowe z udziałem ponad 100 kapłanów odbyły się 8 listopada. Ks. Kazimierz Fedyk spoczął na cmentarzu parafialnym w Paszowicach.

24 grudnia 1984 r., zgodnie z zaleceniami władz kościelnych, ustawiono na granicy chóru kapłańskiego i nawy nowy ołtarz, tzw. soborowy. Ołtarz został wykonany w warsztacie Władysława Gruszewskiego w Jaworze, według projektu wrocławskiego architekta

Stanisława Marka. Forma ołtarza nadaje mu cechy prostej dostojności, co bezpośrednio harmonizuje z celem, któremu ma służyć. Głównymi elementami konstrukcyjno-dekoracyjnymi ołtarza są: krzyż św. Antoniego, widziany od frontu oraz świecznik i pulpit w kształcie ambonki, umieszczone na krańcach przeciwległej strony. Płyta ołtarza (mensa) opiera się na pionowych częściach krzyża, pulpitu i świecznika. Całość wykonana z drewna dębowego i utrzymana w naturalnym kolorze dębu.

W dalszym ciągu trwały prace remontowo-konserwatorskie w kościele parafialnym. W miesiącu styczniu 1985 r. odnawiano ławy dla wiernych.

8 lutego 1985 r. ks. Stanisław Panewski, zastępujący ks. dziekana przebywającego na pielgrzymce w Ziemi Świętej, zwrócił się do dyrekcji Zakładu Opieki Zdrowotnej o przydział pomieszczenia na kaplicę w rozbudowanym Szpitalu Miejskim.

W dniach 7-10 lutego 1985 r. ks. Józef Błauciak prowadził rekolekcje dla młodzieży w Bardzie Śląskim. W czasie Wielkiego Postu 1985 r. kazania pasyjne na Gorzkich Żalach głosił ks. Józef Lubczyński. Rekolekcje w parafii Lipa Jaworska prowadził ks. Józef Błauciak, w parafiach Gniewków i Słup - ks. Stanisław Panewski, a w kościele Św. Marcina w Jaworze - ks. Józef Krzewski, pallotyn.

Miesiąc maj tradycyjnie upłynął pod znakiem przepięknych uroczystości I Komunii świętej, którą przyjęło 341 dzieci.

25 maja 1985 r. Ojciec Święty Jan Paweł II wręczył w Bazylice Św. Piotra w Rzymie oznaki godności kardynalskiej metropolicie wrocławskiemu, ks. arcybiskupowi Henrykowi Gulbinowiczowi. Parafia jaworska przeżywała wielką radość wspólnie z całym Kościołem w Polsce, a wierni w Jaworze gorąco modlili się w intencji swego Arcypasterza. 1 czerwca odbył się uroczysty ingres ks. kardynała Henryka Gulbinowicza do katedry wrocławskiej.

7 czerwca 1985 r. młodzież maturalna pod przewodnictwem ks. Józefa Lubczyńskiego wyjechała do Częstochowy, aby podziękować Jasnogórskiej Pani za otrzymane łaski i prosić o błogosławieństwo oraz opiekę na dalsze życie.

19 czerwca 1985 r. ks. dziekan Walenty Szalęga obchodził 30-lecie swoich święceń kapłańskich. Cenralnym punktem uroczystości była

24. Pamiątka I Komunii świętej - 5 maja 1985 r. Pośrodku - ks. dziekan Walenty Szalęga, z lewej strony - siostra Izabella, katechetka

Msza św., którą odprawił Jubilat w otoczeniu księży proboszczów z dekanatu jaworskiego i wikariuszy parafii jaworskiej. Udział w koncelebrze wziął także ks. Wiesław Migdał, proboszcz z Lubina i jego wikariusz ks. Ryszard Matuszak. Z tej okazji parafianie wszystkich stanów złożyli ks. Dziekanowi najlepsze życzenia i modlili się o Jego zdrowie, błogosławieństwo Boże i łaski potrzebne do posługi kapłańskiej.

Mszę św. i Nowennę do Matki Bożej Nieustającej Pomocy odprawił w dniu 26 czerwca 1985 r. ks. Władysław Penkala, misjonarz z Wybrzeża Kości Słoniowej w Afryce, który przyjechał do kraju na krótki urlop. Ks. Władysław, będący w przeszłości wikariuszem w Jaworze, wygłosił kazanie o pracy misyjnej w Afryce, ilustrując swoje relacje przeżyciami. Wierni żywo interesowali się problemami misji.

25 lipca 1985 r. zakończono odsłanianie i konserwację malowidła florystycznego na sklepieniu nawy południowej.

W święto Matki Bożej Anielskiej, 2 sierpnia 1985 r., odbyła się niecodzienna uroczystość w jaworskiej rodzinie Franciszkańskiego Zakonu Świeckich. Podczas wieczornej Mszy św. przyjęto do profesji zakonnej po odbytym nowicjacie: Jana Drabczyka, Zofię Gajdę, Zofię Najwer, Bolesława Sadowskiego, Urszulę Szatkowską i Stanisława Szczygieł. Jubileusz 25-lecia należenia do III Zakonu Św. Franciszka z Asyżu obchodzili: Franciszek Kałuża, Józefa Komarnicka, Zuzanna Kwintuik, Anna Zebryk. Jubileusz 50-lecia święcili: Helena Kaleta i Rozalia Rocińska. Mszę św. odprawił i przewodniczył podniosłym uroczystościom ks. kanonik Walenty Szałęga, proboszcz i dziekan Jawora. Jubilaci otrzymali imienne błogosławieństwa od ks. kardynała Henryka Gulbinowicza, metropolity wrocławskiego.

5 sierpnia 1985 r. wyruszyła 60-osobowa grupa pielgrzymów do Częstochowy. Jaworzanie pod opieką ks. Józefa Lubczyńskiego stanowili część V Pieszej Pielgrzymki Wrocławskiej.

W sierpniu 1985 r. zakończono malowanie ław w nawie południowej i prowadzono dalsze prace przy odnawianiu stalli.

1 września 1985 r. ks. dziekan W. Szałęga celebrował sumę w intencji rolników i poświęcił wieńce dożynkowe przyniesione przez gospodarzy z Grzegorzowa, Jawora, Siekierzyc i Samborowic. W starojaworskiej kaplicy p.w. Św. Maksymiliana Kolbego, ks. Stanisław Panewski odprawił Mszę św. dożynkową w intencji rolników z ulicy Starojaworskiej.

15 września 1985 r. 50-osobowa grupa jaworskiej młodzieży pod kierunkiem swoich katechetów: ks. Krzysztofa Turaja, siostry Izabelli, Elżbiety Gruszczyńskiej i Bogusławy Wiśniewskiej, wzięła udział w spotkaniu młodych dolnoślązaków, aby umocnić się w wierze chrystusowej i oddać pokłon Matce Bożej Królowej Rodzin w Wambierzach.

22 września 1985 r. rozpoczęła pracę w kancelarii parafialnej siostra Bonisława - Maria Frączek.

27 października 1985 r. w kościele Matki Bożej Częstochowskiej w Lubinie odbył się XII Kongres Parafialnych Zespołów Śpiewaczych. Jaworski chór pod dyrekcją Róży Kułak otrzymał wyróżnienie.

18 stycznia 1986 r. na plebanii spotkali się nauczyciele i wychowawcy, aby porozmawiać o problemach pedagogicznych i złożyć

sobie wzajemnie życzenia noworoczne.

26 stycznia 1986 r. młodzież oazowa przedstawiła w kościele parafialnym Misterium Bożonarodzeniowe. Chórem dyrygowała Róża Kułak.

16 lutego 1986 r. odczytany został w kościołach list episkopatu o rzekomych objawieniach w Oławie.

Rekolekcje wielkopostne przeprowadził w Jaworze ks. Wiesław Migdał z Lubina.

Uczniowie klas maturalnych pod kierunkiem ks. Józefa Błauciaka wzięli udział 26 kwietnia 1986 r. w pielgrzymce na Jasną Górę.

Do pierwszej Komunii św. przystąpiło w r. 1986 - 390 dzieci. Do pierwszego spotkania z Chrystusem w Komunii św. przygotowała dzieci siostra Izabella, a w Starym Jaworze - ks. S. Panewski.

W parafialnym odpuszcie Św. Marcina, 11 listopada 1986 r., wzięło udział ks. biskup Józef Pazdur, który odprawił Mszę św., a następnie poświęcił odnowione w wyniku 8-letnich prac remontowo-konserwatorskich wnętrza kościoła parafialnego. Ks. Biskup poświęcił także poprawione i odnowione we wrześniu 1986 r. organy.

Główną Mszę św. w pierwszy dzień 1987 r. odprawił ks. kanonik Walenty Szałęga, proboszcz i dziekan Jawora. Czynny udział w liturgii Mszy św. brali klerycy, którzy przyjechali do rodzinnych domów na ferie świąteczne: Stanisław Bazyliński, Jacek Krason, Maciej Oliwa i Stanisław Olszowy.

W maju 1987 r. przystąpiło do I Komunii świętej 441 dzieci. Przygotowała je katechetka Bogusława Wiśniewska (il. 25). W Starym Jaworze przygotował dzieci do I Komunii św. ks. S. Panewski.

1 września 1987 r. przybyły do pracy katechetycznej: siostra Domicja - Jadwiga Leśniak i siostra Terencja - Anna Totoń. Wyjechały z Jawora: siostra Genezja - Teresa Woroniecka i siostra Izabella - Ludwika Bryja.

Rozpoczął się gruntowny remont kaplicy Św. Barbary.

27 października 1987 r. delegacje wszystkich parafii dekanatu jaworskiego pod przewodnictwem ks. Dziekana, modliły się przed Cudownym Obrazem na Jasnej Górze, wypraszając potrzebne łaski dla wiernych całego dekanatu. Obecność oficjalnych delegacji parafialnych u Pani Jasnogórskiej miała związek z trwaniem Roku Maryjnego.

25. Grupa dzieci pierwszokomunijnych z ks. dziekanem W. Szalęgą i katechetką Bogusławą Wiśniewską. Maj 1987 r.

Delegacje powróciły z kopią Cudownego Obrazu Matki Bożej Częstochowskiej, który odwiedzał rodziny w parafiach dekanatu jaworskiego.

29 października 1987 r. ks. Marian Biskup, nowy duszpasterz nauczycieli, odprawił Mszę św. w kościele parafialnym, a następnie spotkał się z nauczycielami na plebanii.

10 stycznia 1988 r. odbyło się skupienie członków III Zakonu Św. Franciszka z Asyżu i Straży Honorowej, a potem wspólny oplatek.

Rekolekcje wielkopostne odprawił w marcu 1988 r. o. Paweł Niewiadomski, salwatorianin z Wejherowa.

2 kwietnia 1988 r. zakończono prace przy odnawianiu kaplicy Św. Barbary.

Kopia Cudownego Obrazu Matki Bożej od I niedzieli adwentu 1987 r. nawiedzała rodziny w jaworskiej parafii.

21 maja 1988 r. ks. biskup Tadeusz Rybak udzielił sakramentu

bierzmowania 331 osobom, głównie absolwentom szkół podstawowych, których przygotował ks. Józef Błauciak.

27 maja 1988 r. ks. Józef Marek Lubczyński otrzymał skierowanie na nową placówkę duszpasterską do parafii Siechnice k. Wrocławia. Na jego miejsce przyszedł ks. Andrzej Hejda. Siostra Leobalda - Kazimiera Iwańska odeszła do Sosnowca, a na jej miejsce przybyła siostra Seweryna - Rozalia Bańcarz.

Od 21 listopada 1988 r. ks. Andrzej Hejda prowadził w każdy poniedziałek "Godzinę biblijną". Spotkania miały na celu pogłębienie znajomości Pisma Św. i były dostępne dla wszystkich.

Rekolekcje wielkopostne w r. 1989 prowadzili księża pallotyni, Stanisław Jójczyk i Zdzisław Krej. Naukom rekolekcyjnym patronowała Matka Boża Fatimska.

21 maja 1989 r. ks. Jacek Krasoń odprawił Mszę św. prymicyjną. Kazanie wygłosił ks. Jan Kleszcz. W czasie Mszy św. śpiewały chóry z Jawora i Brzegu. W uroczystości wzięli udział Najbliżsi ks. Prymicjanta oraz liczna grupa księży. Cała parafia, dziękując Bogu za jeszcze jednego kapłana z naszego środowiska, przeżywała wielką radość.

23 maja 1989 r. ks. biskup Adam Dyczkowski udzielił sakramentu bierzmowania 334 osobom. Uczniów klas ósmych przygotował ks. Krzysztof Turaj.

2 lipca 1989 r. ojciec Stanisław Bazyliński, franciszkanin, odprawił Mszę św. prymicyjną. Udział wzięli przełożeni ks. Prymicjanta, liczni ojcowie franciszkanie, miejscowi kapłani, Najbliżsi o. Stanisława oraz reszta wiernych.

Z końcem czerwca 1989 r. odszedł na samodzielną placówkę duszpasterską ks. Stanisław Panewski. Na jego miejsce przybył ks. Konrad Polesiak. Przybył również ks. Edward Pasionek z zadaniem budowy kościoła na Osiedlu Przyszłości. Ks. Edward Pasionek zatrzymał się tymczasowo na ul. Szkolnej 2.

W październiku 1989 r. zakupiono za 3 miliony złotych barak, który ma pełnić funkcję prowizorycznej kaplicy dla mieszkańców nowych osiedli w Jaworze.

Rekolekcje przygotowujące wiernych do odpustu parafialnego w dniu św. Marcina, 11 XI 1989 r., prowadził ks. Jan Kleszcz, w przeszłości wikariusz parafii jaworskiej.

8 grudnia 1989 r. Franciszkański Zakon Świeckich w Jaworze przyjął do nowicjatu następujące osoby: Genowefę Bernatowicz, Marię Busz, Helenę Grąchę, Reginę Kułagę i Romualda Szafranka.

22 kwietnia 1990 r. uczniowie klas maturalnych wyjechali z ks. Andrzejem Hejdakiem do Częstochowy.

Parafia rzymsko-katolicka p.w. Miłosierdzia Bożego, która ma wkrótce powstać w Jaworze, otrzymała 8 maja 1990 r. budynek garnizonowy z początku XX w., do niedawna administrowany przez wojska radzieckie. W uroczystości przekazania wzięli udział: metropolita wrocławski ks. kardynał Henryk Gulbinowicz, dziekan Jawora ks. kanonik Walenty Szałęga, administrator nowej jaworskiej parafii ks. Edward Pasionek, duchowieństwo, wyżsi oficerowie radzieccy z dowódcą PGWAR gen. mjr Wiktorem Dubyninem oraz rzesze wiernych.

20 maja 1990 r. ks. Stanisław Olszowy, jaworzanin, odprawił Mszę św. prymicyjną i udzielił obecnym w kościele Św. Marcina błogosławieństwa prymicyjnego. W uroczystości wzięli udział Najbliżsi ks. Prymicjanta, liczni kapłani, przyjaciele. Wierni modlili się o łaski potrzebne ks. Prymicjantowi w posługiwaniu kapłańskim.

23 maja 1990 r. Jawor gościł powtórnie w czasie tego miesiąca, Dostojnego gościa w osobie J. Em. ks. kardynała Henryka Gulbinowicza, który udzielił w kościele parafialnym sakramentu bierzmowania 464 osobom.

Po raz pierwszy w powojennych dziejach miasta jaworscy duszpasterze odprawili z okazji Bożego Ciała, 14 VI 1990 r., Mszę św. w Rynku. Na ołtarzu polowym, umieszczonym przy zachodniej ścianie Biblioteki Miejskiej, sprawował Eucharystię ks. dziekan Walenty Szałęga w otoczeniu księży wikariuszy. Kazanie wygłosił ks. Andrzej Hejdak. Po Najświętszej Ofierze odbyła się tradycyjna procesja eucharystyczna.

W 10. rocznicę śmierci ks. Jana Tokarza, 16 czerwca 1990 r., odprawiono Mszę św. koncelebrowaną w Jego intencji.

Z końcem czerwca 1990 r. odszedł z parafii ks. Krzysztof Turaj. Na jego miejsce przybył ks. Krystian Sokal z Legnickiego Pola.

W dniu 26 sierpnia 1990 r. podano do publicznej wiadomości treść dekretu Kurii Metropolitalnej o podziale dotychczasowej parafii jaworskiej na dwie części oraz o ustanowieniu nowej parafii p.w.

Miłosierdzia Bożego w Jaworze. Nowa parafia obejmuje następujące ulice: Boczna, R. Dmowskiego, Gagarina(?), W. Jagiellończyka, Jasna, W. Korfantego, Kręta, Królowej Marysieńki, Kwiatowa, B. Limanowskiego, Lubińska, Mała, S. Moniuszki, G. Narutowicza, Piękna, Prosta, W. Sikorskiego, Spokojna, Sporna, Starojaworska, Widokowa, H. Wieniawskiego, W. Witosa, Zachodnia.

1 września 1990 r. na podstawie zarządzenia ministra edukacji narodowej przywrócono nauczanie religii w szkołach.

W marcu 1991 r. ustawiono w kościele parafialnym trzy nowe konfesjonały, wykonane w zakładzie Władysława Gruszeckiego na zamówienie ks. Dziekana.

31 maja 1991 r. ks. biskup Tadeusz Rybak udzielił w kościele Św. Marcina sakramentu bierzmowania 318 osobom.

25 czerwca 1991 r. parafianie ciepło żegnali ks. Józefa Błauciaka i ks. Andrzeja Hejdaka, który przygotowuje się do pracy misyjnej w Ameryce Południowej. Serdecznie powitano nowych duszpasterzy: ks. Stanisława Brylaka i ks. Ryszarda Pitę.

5 sierpnia 1991 r. wyruszyła z Wrocławia piesza pielgrzymka do Jasnogórskiego Ołtarza Ojczyzny z Cudownym Obrazem Matki Bożej Królowej Polski. W tym roku miała ona wyjątkowy charakter, bowiem pielgrzymi zdążali na VI Światowy Dzień Młodzieży do Częstochowy (14-15 sierpnia), aby wysłuchać katechezy i orędzia papieża Jana Pawła II. Brała w niej udział 125-osobowa grupa młodych jaworzan. Przewodnikiem jaworskich pielgrzymów był ks. Stanisław Brylak. Dziewczęta i chłopcy, reprezentujący Kościół lokalny ziemi jaworskiej, podjęli trud 150-kilometrowej wędrówki w skwarze i deszczu, aby spotkać się z umiłowanym Ojcem Świętym, w myśl Jego słów wypowiedzianych 12 czerwca 1989 r. na Westerplatte: *Każdy z Was, młodzi przyjaciele, znajduje też w życiu jakieś swoje "Westerplatte". Jakiś wymiar zadań, które trzeba podjąć i wypełnić. Jakąś słuszną sprawę, o którą nie można nie walczyć. Jakiś obowiązek, powinność, od której nie można się uchylić. Nie można "zdezertować". Wreszcie jakiś porządek praw i wartości, które trzeba utrzymać i obronić, tak jak na Westerplatte, w sobie i wokół siebie. Tak, dla siebie i dla innych.*

Poza uczestnikami pielgrzymki pieszej kilkadziesiąt osób starszych wyjechało 10 sierpnia pociągiem do Częstochowy, duża grupa wybrała

się z własnymi namiotami, a ponad 100 mieszkańców Jawora udało się na spotkanie z Papieżem Polakiem własnymi samochodami.

Parafialna uroczystość odpustowa w dniu św. Marcina, tj. 11 listopada, łączy się od roku ze Świętem Niepodległości, odzyskanej przez Polskę w r. 1918 po 123 latach niewoli. Rekolekcje odpustowe prowadził w r. 1991 ks. Zdzisław Krej, pallotyn. Uroczystą sumę w dniu 11 listopada odprowadził ks. Edward Taraszka, proboszcz z Paszowic. Pieśni religijno-patriotyczne śpiewał jaworski chór pod dyrekcją Ryszarda Rydza.

Na początku 1992 roku Jawor liczył 25.000 mieszkańców.

Najstarszym stowarzyszeniem kościelnym w powojennych dziejach parafii Św. Marcina jest Franciszkański Zakon Świeckich, czyli III Zakon Św. Franciszka z Asyżu. Z kronik parafialnych i III Zakonu wynika, że rozpoczął on zorganizowaną działalność 19 marca 1958 roku. Pierwszy wspólny opłatek jaworskich tercjarzy odbył się 6 stycznia 1959 r. Odtąd franciszkanie, działający w jaworskiej parafii, corocznie spotykają się w okresie Bożego Narodzenia, aby w braterskiej atmosferze radzić o swoich powinnościach i dzielić się doświadczeniami. Jaworscy tercjarze, naśladując swego mistrza w osobie św. Franciszka z Asyżu, podejmują dziesiątki drobnych prac wśród ludzi chorych i niedołężnych, ofiarowując im życzliwość i konkretną pomoc w znoszeniu ciężkiego losu. Siostry i bracia franciszkańskiej wspólnoty świeckich są wierni swojej regule, która mówi m.in.: *Niech poczucie braterstwa uczyni nas radosnymi i gotowymi do zrównania się ze wszystkimi ludźmi, a zwłaszcza z tymi najmniejszymi...* Poza tym, członkowie bractw kościelnych są bardzo szczodrzy, choć nie wynika to ze stanu ich zamożności. Ufundowali większość chorągwi kościelnych, które noszą we wszystkich procesjach, a także nie oszczędzają się w pracach na rzecz kościoła parafialnego i jego otoczenia. Wielkie zasługi w organizowaniu i prowadzeniu świeckich stowarzyszeń kościelnych w Jaworze położył zmarły w roku 1990 śp. Jan Czerniej. Obecnie funkcję świeckiego opiekuna bractw kościelnych w parafii Św. Marcina, pełni Jan Kiś. Jego zastępcami są Maria Klimkowicz i Maria Kocwin, skarbnikiem - Maria Busz, a sekretarzem - Bronisław Habiak. Do III Zakonu Św. Franciszka w Jaworze należy 50 osób. Dewizą ich postępowania jest zawołanie: **Pokój i Dobro!**

Przy kościele parafialnym w Jaworze działają także: Bractwo Różańcowe, Arcybractwo Straży Honorowej Najświętszego Serca Pana Jezusa (140 członków), Arcybractwo Straży Honorowej Niepokolanej Serca Maryi (250 członków). To ostatnie zostało założone 3 maja 1974 r. przez śp. Jana Czernieja. Głównym celem obu Straży Honorowych jest regularne odprawianie swojej godziny straży, zgodnie z ustawami tych stowarzyszeń, oraz praktykowanie w słowach i w czynach nauk ewangelicznych.

Na mocy bulli *"Totus Tuus Poloniae Populus"* z 25 marca 1992 r. Jan Paweł II dokonał reorganizacji diecezji i prowincji kościelnych w Polsce, utworzył 13 nowych diecezji, określił ich granice i przynależność metropolitalną, ustanawiając też ich nową obsadę personalną. Obie parafie w Jaworze, łącznie z całym dekanatem jaworskim, znalazły się w granicach nowo utworzonej diecezji legnickiej, która jest diecezją sufragalną wrocławskiej prowincji kościelnej (metropolii). Ojciec Święty mianował także ks. biskupa Tadeusza Rybaka ordynariuszem diecezji legnickiej, a ks. biskupa Adama Dyczkowskiego sufraganiem ordynariusza legnickiego. Kościół parafialny p.w. Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Legnicy został podniesiony do godności kościoła diecezjalnego, czyli katedry.

Dnia 14 kwietnia 1992 r. ukazało się rozporządzenie ministra edukacji narodowej w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych. Rozporządzenie wyjaśnia i reguluje m.in. sprawy uczestniczenia w nauce religii lub etyki, powinności szkół w organizowaniu lekcji religii (etyki) oraz status katechety szkolnego. W paragrafie 12. wymienionego zarządzenia czytamy: *W pomieszczeniach szkolnych może być umieszczony krzyż. W szkole można także odmawiać modlitwę przed i po zajęciach. Odmawianie modlitwy w szkole powinno być wyrazem wspólnego dążenia uczniów oraz taktu i delikatności ze strony nauczycieli i wychowawców.*

Modlitwy:

- przed lekcjami: *Przybądź Duchu Święty, oświeć serca i umysły nasze, aby nauka była dla nas pożytkiem doczesnym i wiecznym - przez Chrystusa Pana Naszego, Amen;*
- po lekcjach: *Dzięki Ci Boże za światłość tej nauki, pragniemy, abyśmy nią oświeceni mogli Cię zawsze wielbić i wolę Twoją wypełniać - przez*

Chrystusa Pana Naszego, Amen.

W roku szkolnym 1991-1992 lekcje religii prowadzili:

1. Ks. dziekan W. Szalęga - Liceum Medyczne
2. Ks. mgr Stanisław Brylak - Liceum Ogólnokształcące i Państwowy Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy
3. Ks. mgr Ryszard Pita - Zespół Szkół Zawodowych przy ul. Wrocławskiej i Zespół Szkół Zawodowych "Agromet" przy ul. Kuźniczej
4. Ks. mgr Konrad Polesiak - Szkoła Podstawowa nr 5
5. Ks. mgr Krystian Sokal - Zespół Szkół Zawodowych przy ul. Wrocławskiej
6. Siostra Terencja - Anna Totoń - Szkoła Podstawowa nr 2
7. Siostra Maksymiliana - Krystyna Kozubal - Przedszkola nr 1-4

Kancelarię parafialną prowadzi od r. 1985 siostra Bonisława - Maria Frączek, a funkcję przełożonej sióstr pełni siostra Bellarmina - Weronika Piszczyk.

Obowiązki organisty w kościele Św. Marcina sprawuje od kilku lat Adam Pokora. Po odejściu na emeryturę Franciszka Kałuży, a następnie Czesława Stępnia, dwóch wieloletnich kościelnych (zakrystianów), funkcja ta nie jest czasowo obsadzona.

Pod koniec XX wieku, a dokładniej w r. 1992, należały do Jawora jako siedziby dekanatu następujące miejscowości kościelne (wyróżniono miejscowości parafialne): **Bolków**, **Chełmiec**, **Domanów**, **Godziszowa**, **Granowiec**, **Gniewków**, **Grobla**, **Jawor - parafia Św. Marcina**, **Jawor - parafia Miłosierdzia Bożego**, **Klaczyna**, **Kondratów**, **Kostrza**, **Kwietniki**, **Luboradz**, **Marcinowice**, **Męcinka**, **Mierzyce**, **Mściwojów**, **Myślinów**, **Paszowice**, **Piotrowice**, **Pogwizdów**, **Pomocne**, **Roztoka**, **Sichów**, **Słup**, **Snowidza**, **Stare Rochowice**, **Świny**, **Wądroże Wielkie**, **Wiadrów**, **Wierzchosławice**, **Wolbromek**.¹¹⁹

Siostry ze Zgromadzenia Matki Bożej Bolesnej, zwane serafitkami, obchodziły w roku 1992 - 30-lecie swojej obecności w parafii Św. Marcina w Jaworze. Fundamentem życia duchowego sióstr serafitek są ideały i charyzmat św. Franciszka z Asyżu. Swoją duchowość religijną pogłębiają poprzez kult Matki Bożej Bolesnej, co wyraża się w hasle Zgromadzenia: *Wszystko dla Jezusa przez Bolejące Serce Maryi!* W czasie wieloletniego pobytu w Jaworze siostry serafitki pracowały

w miejscowym szpitalu, opiekowały się obłożnie chorymi w ich domach, wykonywały rozmaite prace zlecane przez księży proboszczów, a przede wszystkim zajmowały się katechizacją dzieci i młodzieży. Swoją ofiarną służbą, zasłużyły w pełni na wdzięczność i modlitewną pamięć jaworzan.

24 maja 1992 r. wierni dużej połaci południowo-zachodniej części Dolnego Śląska przeżywali podniosłe uroczystości inauguracji diecezji legnickiej. W procesji ingresowej, której krótka trasa wiodła z kościoła Św. Jana przez Rynek legnicki do katedry p.w. Świętych Apostołów Piotra i Pawła, uczestniczyli: obaj biskupi legniccy, Tadeusz Rybak i Adam Dyczkowski, księża biskupi z innych diecezji polskich, a także z Czecho-Słowacji i Niemiec, duchowieństwo diecezjalne i zakonne oraz rzesze wiernych. Biskupów legnickich wprowadził do katedry ks. kardynał Henryk Gulbinowicz, metropolita wrocławski.

Uroczystości w kościele Świętych Apostołów Piotra i Pawła, podniesionym do rangi katedry, rozpoczęły się odczytaniem buli papieskiej, ustanawiającej ordynariuszem diecezji legnickiej ks. biskupa Tadeusza Rybaka i jego sufraganiem ks. biskupa Adama Dyczkowskiego. Mszy św. koncelebrowanej przewodniczył ks. biskup Tadeusz Rybak. On też jako Pasterz diecezji wygłosił główne przemówienie, na wstępie którego powiedział: *Uczestniczymy w uroczystości niezwyklej, dokonuje się bowiem inauguracja utworzonej przez Jana Pawła II diecezji legnickiej. Decyzja Ojca Świętego ma znaczenie historyczne, a my nie tylko jesteśmy świadkami tego wydarzenia, ale zostaliśmy wezwani, aby swoimi czynami i całym chrześcijańskim życiem od pierwszej karty zapisywać historię tej nowej diecezji.*

Dnia 31 maja 1992 r. obchodzono radośnie kolejne prymicie w parafii. Pierwszą Mszę św. w swoim kościele parafialnym odprawił nowo wyświęcony kapłan (neoprezbiter) Maciej Oliwa. W uroczystościach wzięli udział rodzice i rodzeństwo ks. Prymicjanta, duchowieństwo i rzesze parafian. Na zakończenie Mszy św. ks. Maciej udzielił zebranym w świątyni błogosławieństwa prymicyjnego.

Z racji 1000-lecia Jawora jako miejscowości i 750-lecia istnienia parafii na głównym placu miasta została odprawiona w niedzielę 7 czerwca 1992 r. Msza św. koncelebrowana. Obrzędem liturgicznym przewodniczył Pasterz diecezji legnickiej ks. biskup Tadeusz Rybak.

Jego Ekszelencję bardzo serdecznie przywitani mali jaworzanie, następnie Piotr Wątrucki - przewodniczący Rady Miejskiej i ks. dziekan Walenty Szałęga. Podczas liturgii Mszy św. modlono się w intencji wszystkich pokoleń jaworzan. Ks. Biskup wygłosił okolicznościowe kazanie, w którym powiedział m.in.: *...Myślimy o Was, którzy mieszkaliście tu przed wiekami, myślimy o Was z wielkim szacunkiem i pytamy Was: co chcielibyście nam powiedzieć, gdybyście stali obok nas? Powieździelibyście nam pewnie, co jest najważniejsze w życiu, co było największą wartością waszych serc i umysłów - duch prawdy, miłości, mocy - Duch Święty... Ale kiedy wspominamy dzieje dawne, musimy wyciągać wnioski na dzisiaj - czas zamętu, niepokoju i konfliktów. Dlatego wołamy: Przybądź Duchu Święty, napełnij serca twoich wiernych i zapal w nich ogień miłości.*

W uroczystościach religijno-patriotycznych na jaworskim Rynku po raz pierwszy z udziałem Pasterza diecezji, wzięli również udział: wikariusz biskupi ks. prałat Władysław Bochnak, ks. dziekan Walenty Szałęga, ks. wicedziekan Tadeusz Wnęk - proboszcz Męcinki, duchowieństwo dekanatu jaworskiego, obecni księża wikariusze w parafii Św. Marcina, liczni kapłani, którzy w przeszłości trudnili się pracą duszpasterską w Jaworze, kapłani wywodzący się z rodzin jaworskich, siostry zakonne i liczni wierni wypełniający płytę Dolnego Rynku i jaworskie podcienia.

Na zakończenie Mszy św. ks. biskup T. Rybak wygłosił jeszcze pożegnalne przemówienie i udzielił pasterskiego błogosławieństwa. Uczestniczący w liturgii mieszkańcy Jawora i okolic odśpiewali pieśń religijno-patriotyczną "Boże coś Polskę".

Z dostępnych mi danych wynika, że począwszy od Mszy prymicyjnej ks. Walentego Szałęgi w czerwcu 1955 r. do prymicji ks. Macieja Oliwy parafia jaworska Św. Marcina oddała na służbę Bogu i ludziom - jedną siostrę zakonną, 4 kapłanów zakonnych i 9 księży diecezjalnych.¹²⁰

Rok pierwszy i rok ostatni w 750-leciu parafii spięte są znaną kłamrą, utworzoną przez dwóch kapłanów o imieniu Walenty. Ks. kanonik Walenty, pierwszy znany z imienia proboszcz Jawora w r. 1242 i ks. kanonik Walenty (Szałęga), trzydziesty ósmy proboszcz Jawora w r. 1992.

VI. Architektura i wyposażenie kościoła Św. Marcina

26. Litografia. P. Seifert: Kościół Św. Marcina w zimowej szacie. 1925 r. Muzeum Regionalne w Jaworze

W mrocznej świątyni

W mrocznej świątyni jaworskiego grodu
szparą witraża promyk się wkradł
aby ozłocić blaskiem ołtarze
baśnią owinać biblijny świat

Pelzał po gzymsach - budził uśpionych
świętych co Bogu trzymają straż
Czarnej Madonnie przez popołudnie
z kurzu ocierał nadobną twarz

Z chóru wypłoszył tłuste pająki
co tkąły srebrem arcydzieł szal
w rozetę gwiazdy co wieńczy pułap
serce zawiesił dla nieba chwał

Nawet gołębiom na smukłej wieży
ciszę rozkazał - niech Dziecię Bóg
spokojnie pośni w ubóstwie żłobie
nim zacznie kroczyć wśród troski dróg

Nie wrócił promyk do swego źródła
nie znalazł szpary - którą wszedł
w lampce oliwnej ukrył się cały
i mruga światłem w codzienne dni

W mrocznej świątyni w piastowskim grodzie
rycerski patron stoi u wrót
i liczy ile trosk i niemocy
z ludzkich serc zdejmie Dobroci Bóg

Józef Ziętek

(Józef Ziętek, jaworzanin z wyboru, związany z miastem na dobre i na złe od roku 1946. Najbardziej znany i ceniony poeta liryczny Jawora. Ziemi jaworskiej poświęcił większość swoich utworów wyrażających uczucia i refleksje osobiste. Nastrojowy wiersz *W mrocznej świątyni* jest rodzajem tego ludzkiego ciepła, którym Pan Józef ogarnia naszą parafialną świątynię, całe miasto i jego mieszkańców. *W mrocznej świątyni* pochodzi ze zbioru *Zgrzebnymi myślami pozszywane.*)

Styl gotycki w architekturze Śląska i Europy Środkowej, trwał w przybliżeniu od połowy XIII w. do r. 1500. Specjaliści wyodrębniają dodatkowo: gotyk wczesny (1250-1300), gotyk dojrzały (1300-1400), gotyk późny w XV stuleciu. Elementy konstrukcyjne i dekoracyjne w budowlach gotyckich ulegały przez cały ten okres przeobrażeniom, najogólniej mówiąc w kierunku form coraz bogatszych. Budowa katedr i dużych kościołów parafialnych takich jak jaworski trwała z reguły wiele dziesięcioleci i była realizowana przez kilka pokoleń. Nic więc

dziwnego, że w budowlach tych nawarstwiały się elementy charakterystyczne dla architektury gotyckiej w różnych stadiach jej rozwoju.

Odczytanie metryki kościoła jaworskiego komplikuje całkowity brak wzmianek o jego budowie w materiałach źródłowych. Na około 100 oryginalnych dokumentów (dyplomów) z lat 1288-1392, przechowywanych do r. 1945 w miejskim archiwum w Jaworze, tylko jeden mówi pośrednio o kościele. Dokument datowany na 19 VI 1387 r., informuje o daninie na kościół parafialny, którą przyrzekli płacić urzędnicy miejscy.¹²¹

Wymienione uwarunkowania wyjaśniają przynajmniej częściowo różnice zdań, jakie występują w literaturze przedmiotu w kwestii czasu budowy kościoła Św. Marcina w Jaworze. Hans Tintelnot, wrocławski historyk sztuki w okresie międzywojennym, określił jaworski kościół parafialny jako bardzo rzadki przykład budowli późnogotyckiej (niem. spatgotik), wzniesionej wyłącznie z kamienia łamanego.¹²² Hans Lutsch, znany XIX - wieczny inwentaryzator i konserwator zabytków Dolnego Śląska, wskazując na pełne umiaru przekroje poprzeczne (pionowe) kościoła Św. Marcina, datował jego budowę na około 1330 rok.¹²³ Marian Kutźner, profesor Uniwersytetu Toruńskiego, pierwszy zwrócił uwagę na oryginalność rozwiązań architektonicznych jaworskiej fary, zaliczając ją razem z kościołem klasztornym w Lubiążu i nawą katedry wrocławskiej do grupy świątyń z pierwszej ćwierci XIV wieku, reprezentujących nowy styl w gotyckiej architekturze Śląska.¹²⁴

Kościół Św. Marcina w Jaworze jest fundacją książęcą, przypuszczalnie księcia Henryka, względnie Bolka I, najstarszego lub średniego syna Bolesława Rogatki.¹²⁵ Wspomina o tym ewangelicka księga miasta, w której cytuje się fragment kazania pastora J. Kindlera z 1602 roku: *minęło ponad trzysta dwadzieścia lat, jak ówczesny panujący ufundował nasz kościół parafialny.*¹²⁶

Dotychczasowy stan raczej pobieżnych badań pozwala w przybliżeniu określić czas budowy kościoła Św. Marcina na lata 1275-1335. Przeprowadzenie prac archeologiczno-architektonicznych w istniejących podziemiach kościoła mogłoby wyjaśnić wiele wątpliwości, m.in. ustalić chronologię prac budowlanych oraz odpowiedzieć na pytanie, czy obecna świątynia jest najstarszą budowlą wzniesioną w tym miejscu.

Fara jaworska położona jest w północno-zachodniej części średniowiecznego miasta. Usytuowana na wysokości 203 m n.p.m., góruje swoją sylwetą nad najbliższą okolicą. Od północy otacza ją odcinek zachowanego muru obronnego, od zachodu - ul. J. Poniatowskiego, od południa i wschodu - ulice Szkolna i Kościelna oraz posesja plebanii.

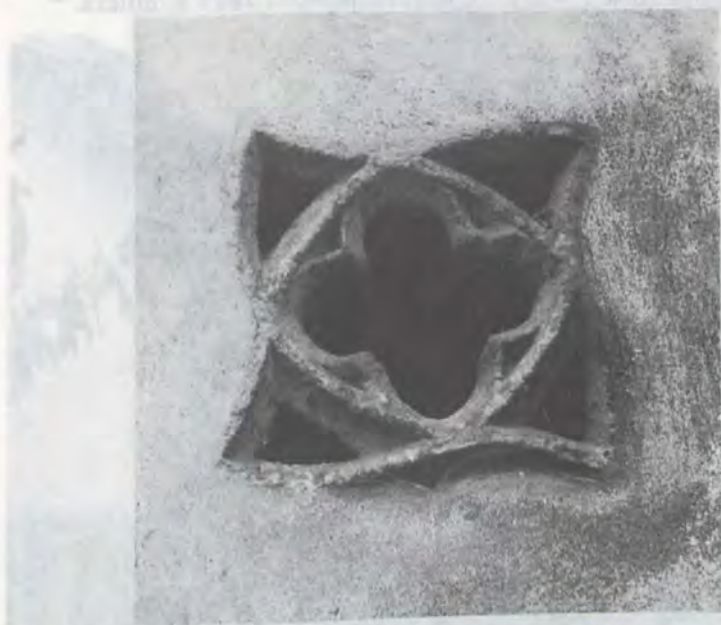
Budowę Kościoła rozpoczęto w czwartej ćwierci XIII wieku od

27. Zwornik na sklepieniu zakrystii. Przełom XIII i XIV w.

wzniesienia prezbiterium i plebanii. O wczesnogotyckiej metryce chóru kapłańskiego może świadczyć dekoracja zwornika w kształcie rozety na sklepieniu zakrystii¹²⁷ oraz proste laskowanie okienka w północnej ścianie prezbiterium, tkwiącego w krytym ciągu komunikacyjnym z plebanii do kościoła. W tym samym czasie wykonano nisze i kamienne ławy (sedile) w wewnętrznych ścianach prezbiterium, dekorując je ślepymi, wczesnogotyckimi arkadami. Blendy arkadowe zwieńczone były pierwotnie kwiatonami, które w czasach późniejszych uległy zniszczeniu (?). Na ścianie jednej z nisz umieszczono w latach dwudziestych XVI w. epitafium nieznanej pary małżeńskiej¹²⁸ oraz

rozebrano kamienną ławę. W pozostałych wnękach, także tych, które zakrywa nastawa ołtarza głównego, zachowały się sedile i fragmenty wczesnogotyckiej dekoracji (il. 29).

28. Wczesnogotyckie laskowanie okienka w północnej, zewnętrznej ścianie prezbiterium. II połowa XIII w.

Prostokątne, silnie wydłużone (21 m długości i 9 m szerokości), jednonawowe i czteroprzęsłowe prezbiterium zamknięte jest trzema ścianami graniastosłupa o podstawie ośmioboku foremego. Do północnej ściany chóru kapłańskiego, na granicy z nawą północną, przylega zakrystia. Wejście do zakrystii zdobi skromny, ostrołukowy portal o profilowanych ościeżach. Podobny portal, ale z zamurowanym wejściem, znajduje się w zachodniej ścianie zakrystii, od strony nawy północnej. Nie jest wykluczone, że w średniowieczu, kiedy prezbiterium oddzielone było od korpusu nawowego tzw. lektorium (?), wejście to ułatwiałoby wiernym kontakty z duchowieństwem. Nad zakrystią usytuowana jest otwarta z dwóch stron empora, pierwotnie przeznaczona dla wybitnych osobistości z pobliskiego zamku. Prezbiterium i loża nad

zakrystią połączone były krytym przejściem z plebanią. Pomieszczenie nad zakrystią powstało (prawdopodobnie) w I fazie budowy kościoła (il. 31), natomiast przeprucia murów od strony nawy północnej dokonano dopiero w r. 1597, za czasów pastora Jana Kindlera.¹²⁹

29. Wczesnogotyckie nisze i sedile. Ściana południowa prezbiterium

Na pierwszym planie zdjęcia (il. 32) widoczna jest zakrystia, a nad nią okno empory. Bliżej zakrystii, po lewej stronie umieszczone są w ścianie dwa okienka krytego przejścia z plebanii do kościoła. Na dalszym planie widać wschodni szczyt nawy północnej z dwiema płytkimi wnękami (trzecia niewidoczna), wypełnionymi maswerkami i ujętymi w pilastry, identycznie jak w szczycie zachodnim nawy środkowej. Prawa strona zdjęcia wypełniona jest wschodnią ścianą XV-wiecznej kaplicy NMP z wysokim, ostrołukowym oknem pośrodku.

Niewielki otwór wejściowy w południowej ścianie prezbiterium obramowany jest jednolitą konstrukcją piaskowcowego portalu usko-

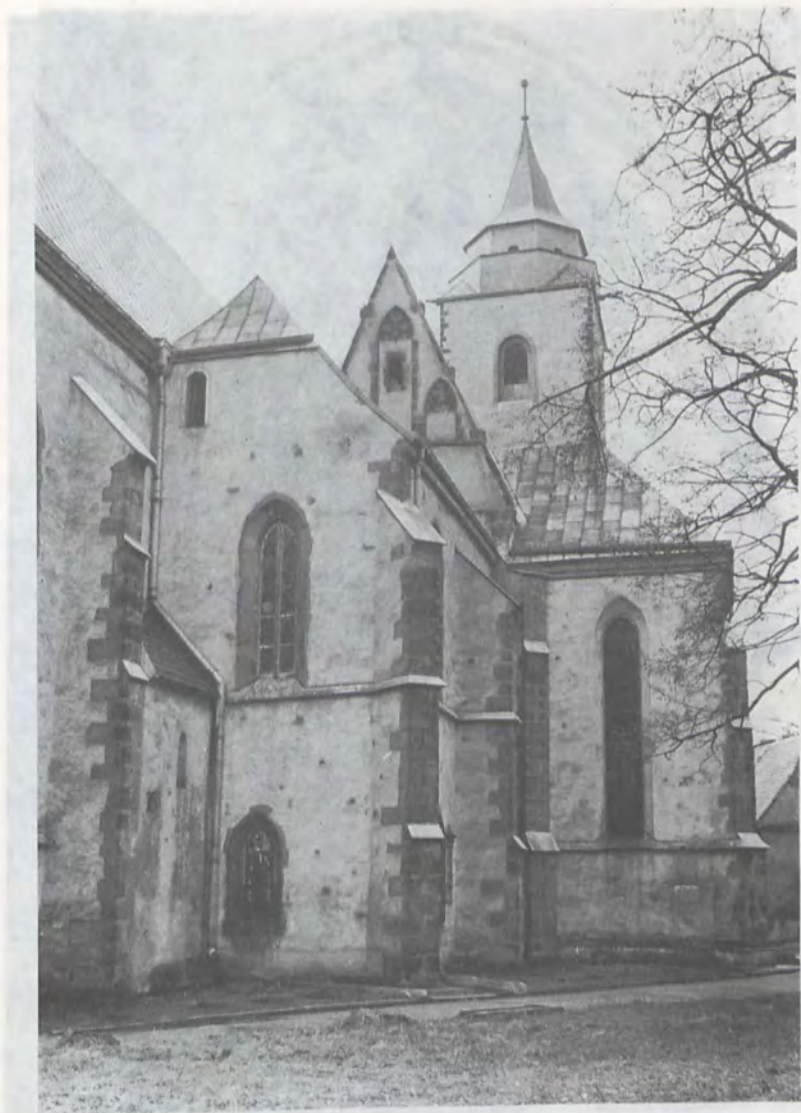
30. Portal wejścia do zakrystii od strony prezbiterium. Przełom XIII i XIV w.

kowego, którą tworzą profilowane węgry, przechodzące bezpośrednio w łuk naddrzwiowy. Portal otoczony jest z obu stron wysokimi fialami o czworobocznym trzonie, których szczyty w formie kwiatonów uległy zniszczeniu. Ostrołuczne pole nad drzwiami, wypełnione reliefem św. Marcina, nakryte jest dekoracyjnym szczytem trójkątnym, zwieńczonym kwiatonem. Wewnątrz tego trójkąta zwanego wimpergą, a także po obu jego stronach znajdują się 3 zestawy wsporników i baldachimów, służących w zamyśle twórców portalu do ustawienia figur świętych. Opisany portal oceniany jest przez historyków sztuki

31. Empora nad zakrystią. Strona prezbiterium

jako jedna z piękniejszych, gotyckich kompozycji architektoniczno-rzeźbiarskich w śląskich kościołach. Elementem portalu, który o tym decyduje, jest rzeźba przedstawiająca najpopularniejsze wydarzenie z życia św. Marcina. Scena ta wypełnia ostrołuczne pole frontonu powyżej nadproża, czyli tzw. tympanon. Pole tympanonu otacza ozdobny pas z motywem płaskorzeźbionej winorośli. Ze względu na szczegóły stroju św. Marcina, tympanon datowany jest na drugą połowę XIV wieku.¹³⁰ Pozostałe części portalu wykonano w pierwszej ćwierci XIV stulecia (il. 33 i 34).

32. Widok kościoła od strony północno-wschodniej

33. Gotycki portal z XIV w. Prezbiterium kościoła Św. Marcina

34. Św. Marcin w stroju rycerskim. Tympanon portalu wejścia do prezbiterium.
II połowa XIV w.

35. Chór kapłański kościoła Św. Marcina

Wnętrza naw oraz prezbiterium nakryte są sklepieniami krzyżowo-żebrowymi. Żebra konstrukcyjne w chórze kapłańskim spływają na wsporniki przyścienne, przenosząc ciężar sklepienia na przypory, znajdujące się na zewnątrz prezbiterium. W środkowej części sklepienia każdego przęsła, w miejscu przecięcia się żebrowych występują tzw. zworniki (klucze). Wsporniki i zworniki w kościele Św. Marcina wyróżniają się bogatą dekoracją rzeźbiarską, wykonaną w piaskowcu i pochodzącą z I połowy XIV wieku.¹³¹ Jest ich łącznie ponad 40. Do najbardziej interesujących należą:

Wsporniki (konsole) na ścianie północnej prezbiterium, licząc od ołtarza głównego:

36. Scena zwiastowania NMP

37. Orzeł trzymający banderolę z napisem "Ioannes", wyobrażenie symbolu św. Jana Ewangelisty

38. Uskrzydlony wół i banderola z napisem "Lucas", wyobrażenie symbolu św. Łukasza

39. Maszkaron (głowa fantastycznego zwierzęcia) trzymający w pysku kamień

Wsporniki na ścianie południowej prezbiterium, licząc od ołtarza głównego:

40. Wyobrażenie Chrystusa Sędziego, z którego ust wychodzą dwa miecze, nawiązuje do tekstu Apokalipsy Św. Jana. Obok klęczy fundator kościoła (?)

41. Dwie głowy z brodami (święci apostołowie Piotr i Paweł?)

42. Uskrzydlony młodzieniec z banderolą, symbol św. Mateusza Ewangelisty

43. Typ słowianina (?) i resztki tzw. żabki w kształcie zwiniętych liści

W nawie głównej zasługują na obejrzenie przez lornetkę: *Daniel w lwiej jamie*, trzeci wspornik po stronie północnej, licząc od prezbiterium; głowa z charakterystyczną fryzurą i oryginalnym wyglądem twarzy, przypomina głowę *"Jeźdźca bamberskiego"*, XIII-wiecznej rzeźby z romańsko-gotyckiej katedry w Bambergu (za *Danielem w lwiej jamie*); scena z Ewangelii św. Łukasza, przedstawiająca *Miłosiernego Samarytanina*, pierwszy wspornik po stronie południowej od głównego wejścia.

Podobny program ideowy prezentują dekoracje rzeźbiarskie wsporników w nawach bocznych oraz zworników (kluczy) żeber krzyżowych i międzyprzęsłowych w całym kościele. Niektóre zworniki mają powierzchnie gładkie, np. w prezbiterium. Liczne ubytki i duży stopień zniszczenia, a także niewielkie rozmiary i kilkunastometrowa wysokość zawieszenia tych niewątpliwie cennych dzieł sztuki gotyckiej powodują ich "niedostępność" i małą czytelność. W pracy tej autor jedynie sygnalizuje istnienie zespołu cennej dekoracji rzeźbiarskiej na konsolach i zwornikach kościoła Św. Marcina, który podobnie jak cała budowla i jej wyposażenie, zasługuje na specjalistyczne badania naukowe. Przy okazji wyrażam wątpliwości, czy podczas prac konserwatorskich w latach 1979-1985 w pełni wykorzystano sprzyjające okoliczności do przeprowadzenia takich analiz.

W drugim etapie, który można w przybliżeniu datować na pierwsze trzydziestolecie XIV wieku, zbudowano k o r p u s n a w o w y, a całość otoczono murem, tworząc odrębny system obronny wewnątrz miasta. Prace rozpoczęto od pierwszych przęseł na styku z prezbiterium i kontynuowano w kierunku zachodnim. Bryłę kościoła, a więc ściany, sklepienia, filary, przypory, zbudowano z łamanego granitu, tzn. ze złomu granitowego, otrzymywanego w okolicznych kamieniołomach przez łamanie dużych brył na mniejsze części. Do prac wykończeniowych - tzn. do licowania filarów, obramień okiennych, drzwi, portali oraz wykucia żeber - używano płyt i elementów profilowanych z piaskowca ciosanego.

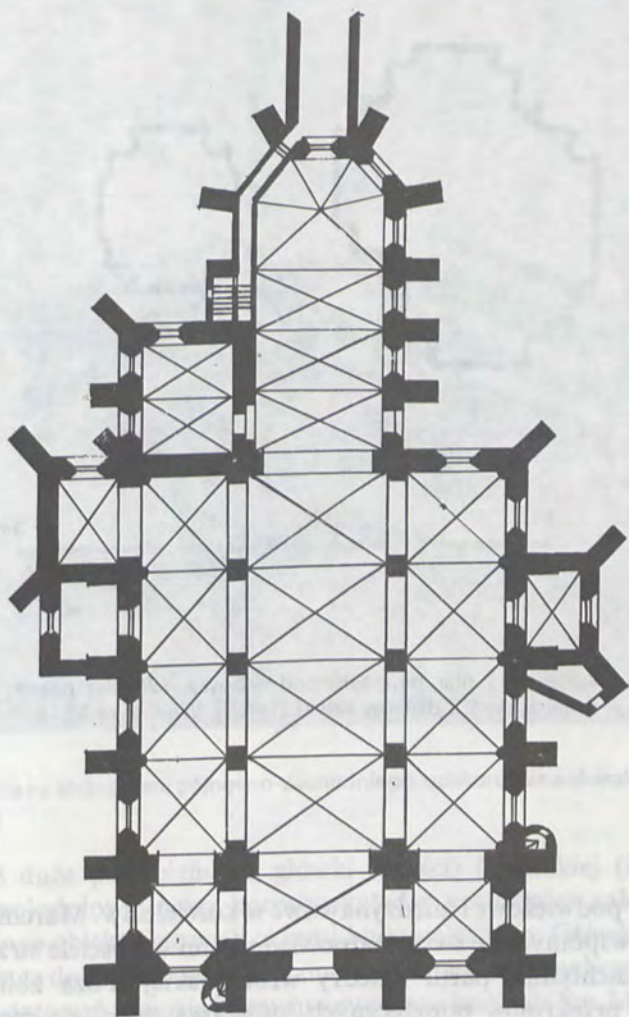
Profesor Marian Kutzner, analizujący system konstrukcyjny nawy katedry wrocławskiej i kościoła parafialnego w Jaworze, zwrócił uwagę na redukcję form rytmizujących wnętrza na korzyść wydobywania prostoty w obu budowlach i wyprowadził stąd wniosek, że mistrz

budowlany wznoszący farę jaworską, kierował również budową korpusu nawowego katedry¹³² w czasach biskupa Nankera (1326-1341). Stanisław Jan Stulin, powołując się m.in. na odkrycia M. Kutznera, przeprowadził szczegółową analizę porównawczą kościoła joannickiego w Strzegomiu, partii zachodniej katedry wrocławskiej i kościoła parafialnego w Jaworze.¹³³ Uczynił to z zamiarem znalezienia i wyeksponowania tych cech kościoła strzegomskiego, które pozwoliłyby zaliczyć go do grupy obiektów sakralnych, określanych mianem regionalnej szkoły budowlanej.¹³⁴

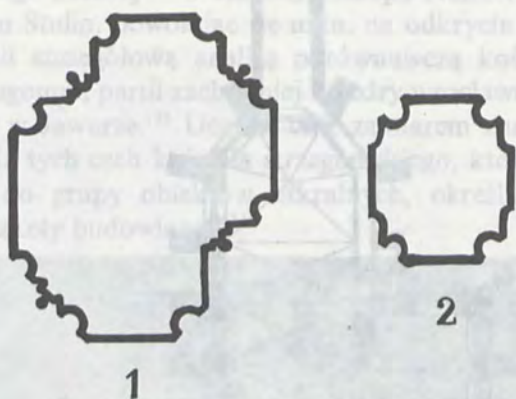
Góra zdjęcia

44. Granit łamany w odkrywce ściany nawy południowej

45. Rzut poziomy kościoła Św. Marcina w Jaworze według pomiarów autora i S Kozłowskiego. Skala 1 cm - 5 m

46. Przekroje filarów: (1) filar pn.-zach. podwieżowy, (2) filar międzynawowy. Według S.J. Stulina, (w:) *Z dziejów sztuki śląskiej*, Warszawa 1978.

Filary podwieżowe i międzynawowe w kościele Św. Marcina, mają wiele cech wspólnych ze swymi odpowiednikami w kościele strzegomskim i w zachodniej partii katedry wrocławskiej. Poza zbliżonymi kształtami przekrojów poprzecznych, powtarzającymi się często elementami w sylwetkach filarów są półokrągłe wklęsłości. W jaworskich podporach występują one w narożach, a w filarach podwieżowych dodatkowo także w obrysie ścian skośnych. Uderzające podobieństwo występuje między głowicami słupkowymi filaru północno-zachodniego w Jaworze i przęsła podwieżowego korpusu katedry wrocławskiej.

47. Głowica na słupce filaru północno-zachodniego, udekorowana charakterystyczną główką

Również duże podobieństwo główki (maski) jaworskiej (il. 47) do główek południowej nawy korpusu katedry potwierdza założenie, że wymienione obiekty wznosili ci sami budowniczowie. Głowka jaworska, należąca do zespołu rzeźb wykonanych w tzw. stylu nabrzmiałym,¹³⁵ pozwala datować tę partię korpusu nawowego kościoła Św. Marcina na okres przed r. 1325.

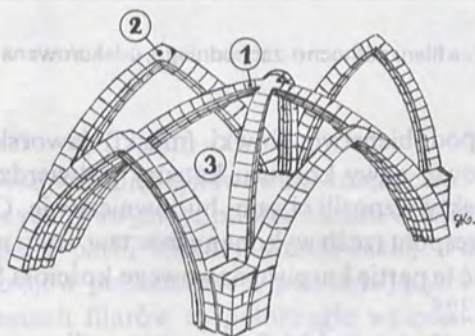
Budowniczowie jaworskiej fary zastosowali znacznie łatwiejszy w konstrukcji system halowy, wznosząc trzynawowy korpus o równej wysokości sklepień, wynoszącej w każdej nawie 13,7 m, a w prezbiterium 13,5 metra.

48. Przekrój pionowy kościoła Św. Marcina. Skala 1 cm - 3,5 m

Pięciu prostokątnym przęsłom w nawie środkowej (il. 45), odpowiadają przęsła kwadratowe w nawach bocznych. Łuki międzyprzęsłowe (gurty), wsparte z każdej strony na 2 podporach, wzmacniają sklepienie i dzielą je na przęsła. Każde przęsło nakryte jest sklepieniem krzyżowo-żebrowym, które składa się z 4 trójkątnych pól, zwanych wysklepkami.

Wszystkie rodzaje żebier sklepiennych: krzyżowe (przekątniowe),

49. Schemat konstrukcji ostrołukowego sklepienia krzyżowo-żebrowego w jaworskim kościele parafialnym: (1) żebra krzyżowe, (2) żebra międzyprzęsłowe (gurty), (3) wysklepki

50. Ściana prezbiterium z charakterystycznym rytmem: skarpa-okno-skarpa-okno ...

międzyprzęsłowe (gurty) i przyścienne zbierają się na wspornikach, o których była mowa przy prezbiterium, albo spływają w dół po ścianach naw bocznych, tworząc wiązki kamiennych wałków, zwanych służkami. Żebra dźwigają sklepienia naw, przekazując swój ciężar na wsporniki filarów, a poprzez służki przyścienne na zewnętrzne przypory (skarpy). Ten typowy dla gotyckiej architektury element konstrukcyjny obiega zewnętrzne ściany kościoła w charakterystycznym rytmie: skarpa - okno - skarpa - okno...

Okna ostrołukowe są względnie wysokie i niezbyt smukłe, podobnie jak cała budowla. Większość otworów okiennych podzielona jest pionowym laskowaniem na trzy części. Wszystkie okna są rozglifione, tzn. że mają ościeża ścięte skośnie ku wnętrzu dla powiększenia dopływu światła. Witraże kościoła Św. Marcina pochodzą z lat siedemdziesiątych XIX wieku. Dużą wartość artystyczną

51. Witraż z Chrystusem Zmartwychwstałym. Ściana wschodnia nawy południowej

i programową przedstawia cykl kompozycji figuralnych, umieszczony w witrażach nawy południowej. Początek cyklu znajduje się w ścianie wschodniej, nad ołtarzem Matki Bożej Nieustającej Pomocy.

Witraż przedstawia Chrystusa Zmartwychwstałego, ukazującego się uczniom przed Wniebowstąpieniem i udzielającego im ostatniego polecenia: *Dana Mi jest wszelka władza w niebie i na ziemi. Idźcie więc i nauczajcie wszystkie narody, udzielając im chrztu w imię Ojca i Syna, i Ducha Świętego. Uczcie je zachowywać wszystko, co wam przykazałem. A oto Ja jestem z wami przez wszystkie dni, aż do skończenia świata* (Mateusz 28,16 - 28,20).

52. Witraż: święci Piotr, Paweł i Andrzej. 1870 r.

Ostatnie zdanie ze słów Chrystusa wówczas wypowiedzianych umieszczono w witrażu po łacinie: **Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem saeculi** (Mt. 28,20). Napis w j. niemieckim informuje, że witraż ufundował na chwałę i pożytek Boga Wszechmogącego - Ferdynand (Neugebauer), tutejszy proboszcz. "Doriler - Glasmaterer (nazwisko wykonawcy - malarstwo na szkło)". W latach 1986-1987 przeprowadzono konserwację wszystkich witraży w kościele parafialnym. Odnowienia witraża z Chrystusem Zmartwychwstałym dokonano ze środków pieniężnych, zebranych przez jaworskich rzemieślników.

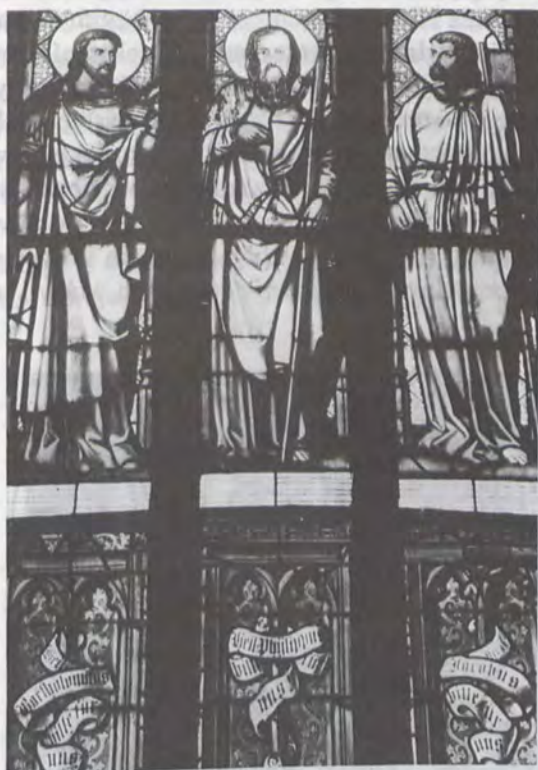
Kolejne cztery witraże w nawie południowej wypełnione są postaciami św. Pawła i jedenastu uczniów (apostołów), do których skierował Chrystus swoje posłanie, nazwane przez św. Mateusza Ewangelistę *"ostatnim rozkazem"* (il. 52, 53, 54, 55).

Tematyka w przedstawionych witrażach zawiera pewną nieścisłość w posługiwaniu się chronologią biblijną. Ostatnie polecenie przed Wniebowstąpieniem przekazał Chrystus jedenastu uczniom, wśród których nie było oczywiście św. Pawła. Dołączył on do grona apostołów po Wniebowstąpieniu Chrystusa w innych okolicznościach i w czasie.

Witraż nad kaplicą Matki Bożej Częstochowskiej w nawie

53. Witraż: święci Jakub Starszy, Jan i Tomasz

54. Witraż: święci Bartłomiej, Filip i Jakub Młodszy. 1871 r.

północnej przedstawia scenę Zwiastowania, w której zgodnie z Ewangelią Św. Łukasza bierze udział NMP, anioł Gabriel i Duch Święty w postaci gołębicy (il. 56).

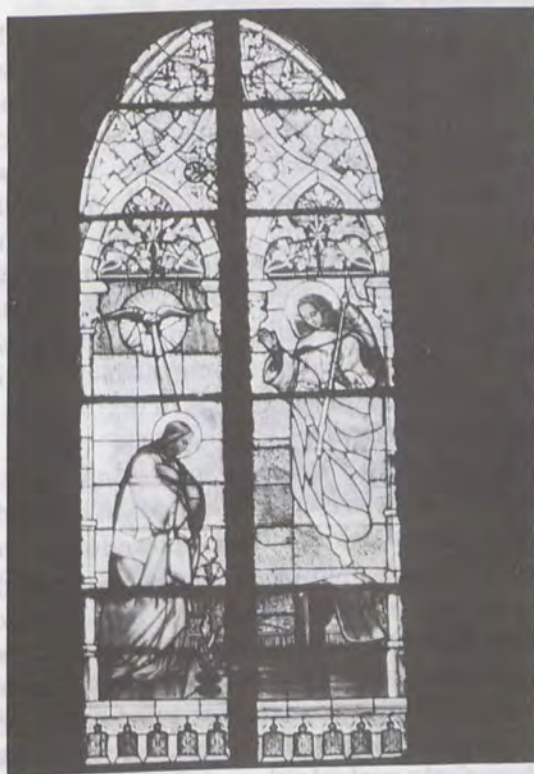
Dwa inne witraże w nawie północnej ułożone zostały z barwnych szkielek w piękne kompozycje ornamentalne. Motywami ornamentu roślinnego, dominującego w obu witrażach, są przede wszystkim liście. Prawie jednakowe witraże wykonano w tym samym warsztacie w roku 1871. Pierwszy, w sąsiedztwie kaplicy MB Częstochowskiej, zawiera napis w j. niemieckim: *W podzięce Bogu za pokój 10 - 20 maja 1871 r. ufundowała jaworska wspólnota parafialna. Mowa o pokoju po wojnie*

francusko-pruskiej (1870-1871), w wyniku której proklamowana w styczniu 1871 r. Rzesza Niemiecka umocniła pod egidą Prus dominującą pozycję w Europie. W drugim oknie niemiecki tekst informuje, że witraż ufundowała parafia z okazji upamiętnienia 25-lecia pontyfikatu Piusa IX. Data fundacji: 16 czerwca 1871 r. Pius IX występował zdecydowanie przeciwko ograniczaniu praw Kościoła katolickiego w Niemczech podczas tzw. Kulturkampfu, stąd szczególna wdzięczność jaworskich katolików wobec osoby tego papieża. Jego Świątobliwość Pius IX ogłosił dwa dogmaty, w r. 1854 o Niepokalanym Poczęciu NMP, a 16 lat później o nieomyłności papieża w sprawach wiary i moralności.

55. Witraż: święci Szymon Kananejczyk, Juda Tadeusz i Mateusz

Witraże w południowej ścianie prezbiterium pochodzą z tego samego okresu co w nawach bocznych. Ich treść stanowią kompozycje figuralne. Pierwszy, licząc od ołtarza głównego, przedstawia św. Jadwigę Śląską i św. Elżbietę Węgierską. Św. Jadwiga, patronka Śląska, żona Henryka Brodatego i matka Henryka Pobożnego przedstawiona jest w szatach książęcych. W lewej ręce trzyma ufundowany przez siebie klasztor w Trzebnicy, w prawej - figurę NMP i Dzieciątka Jezus. Św. Elżbieta to córka króla Węgier Andrzeja II i Gertrudy, siostry św. Jadwigi Śląskiej. W rok po śmierci męża (1228) złożyła śluby zakonne jako pierwsza tercjarka w Niemczech. Patronka Niemiec, Węgier

56. Witraż: Zwiastowanie. Nawa północna

i III Zakonu Franciszkańskiego (tercjarzy). Według legendy chleb i pieniądze, które niosła ubogim, zamieniły się w róże.

Tematem drugiego witraża jest św. Józef i św. Marcin. Św. Józef, opiekun Matki Bożej i Jezusa, żył w czystości. Prawdopodobnie był cieślą i kołodziejem. Zmarł przed publiczną działalnością Chrystusa. Prawą ręką podtrzymuje Dziecię Jezus, w lewej trzyma lilię. Św. Marcin - żołnierz w legionach rzymskich, następnie uczeń św. Hilarego - w r. 370 został wybrany biskupem Tours. Patron Francji, Jawora i Amiens, pod którego bramą rozegrała się słynna scena dzielenia się płaszczem z ubogim. W witrażu występuje w biskupich szatach liturgicznych wraz ze specjalnymi oznakami hierarchicznymi, jak pierścień biskupi, infula i pastorał.

Treścią przewodnią trzeciego witraża jest św. Katarzyna Szwedzka i św. Marta, siostra Łazarza. Św. Katarzyna Szwedzka to córka Ulfa Gudmarssona i św. Brygidy, znanej ze sławnych objawień. Żyła w XIV wieku. Po śmierci matki, kontynuowała jej starania o dokończenie budowy klasztoru w Vadstena nad Jeziorem Vatter w południowej Szwecji. Jako pierwsza ksieni tego klasztoru doprowadziła jego funkcjonowanie do pełnego rozkwitu. Św. Marta, patronka gospodyń domowych, przedstawiona jest w witrażu z pękiem kluczy, dzbankiem i miską. Podczas konserwacji witraża w r. 1986 wymieniono nieczytelne napisy niemieckie na polskie. Witraż odnowiono na koszt ówczesnych księży wikariuszy, o czym świadczy upamiętnienie w nim ich nazwisk: J. Błaściak, J. Lubczyński, S. Panewski, K. Turaj.

Projekt budowli przewidywał wzniesienie w elewacji frontowej dwu wież. Przygotowano się do tego, stawiając osiem potężnych filarów podwieżowych w przśłach zachodnich (il. 45). Przypuszczalnie niedostatek środków spowodował, że zbudowano tylko jedną wieżę, po południowej stronie fasady. Dzisiejsza wieża stoi po północnej stronie elewacji frontowej. Z XIV-wiecznej elewacji zachodniej pozostała bez zmian jedynie część środkowa z portalem głównego wejścia, nad którym umieszczone jest koliste okno zdobione witrażem (rozeta). W trójkątnym szczycie nad rozetą wykonano trzy płytkie wnęki, wypełniając je maswerkami. Krawędzie szczytu, podobnie jak w elewacjach wschodnich naw bocznych, udekorowane są 7 kamiennymi sterczynami, które noszą nazwę fiał lub pinakli.

Sterczyny składają się z elementów w kształcie łodygi, zwiniętych liści (żabek) i dwu - lub czteroramiennego pęku kwiatów (kwiatonu), wieńczącego pinakiel.

57. Fasada kościoła Św. Marcina z głównym wejściem i wieżą po stronie północnej. XIV i XVI w.

Główne wejście do kościoła zdobi uskokowy portal z około 1330 roku. Bogato profilowane w piaskowcu pionowe elementy, ujmujące po bokach otwór drzwiowy, przechodzą bezpośrednio w łuk ostry, zamykający portal od góry. Centralna część ostrołucznego pola w nadprożu, zwana tympanonem, wypełniona jest rozetą maswerkową. W otoku tympanonu umieszczono figurki zmartwychwskrzeszonych

58. Portal głównego wejścia do kościoła Św. Marcina. Ok. 1330 r.

na Sąd Ostateczny. Oglądając je mamy okazję dowiedzieć się, jak sobie wyobrażali tych, *którzy przychodzą z wielkiego ucisku*, gotyccy twórcy portalu. Przedłużeniem korowodu postaci zmartwychwstałych z tympanonu i nawiązaniem do tematyki Sądu Ostatecznego są płaskorzeźbione figurki aniołków, dających w trąby (puzony), umieszczone na drzwiach z okresu proboszcza F. Neugebauera.

W r. 1533 wieża południowa runęła do fundamentów. W latach 1534-1536 zbudowano nową wieżę po północnej stronie fasady¹³⁶ oraz odbudowano zniszczone przeszło zachodnie nawy południowej. Dzisiejsza, skromna elewacja zachodnia nawy południowej, bez blend i sterczyn, pochodzi z tamtego okresu.

59. Kościół Św. Marcina w widoku Jawora z 1562 r. (Źródło: G. Schonaich, Die alte Jauersche stadtbefestigung, Jawor 1903)

Jako budulca przy wznoszeniu wieży północnej użyto kamieni łamanych, odzyskanych z ruin wieży południowej. W zachowanym widoku miasta z 1562 r. widoczna jest wczesnorenesansowa attyka na nowo zbudowanej wieży kościoła Św. Marcina. Po stronie południowej pozostała przypora podwieżowa w formie wieżyczki przeprutej wąskimi okienkami, mieszcząca schody w grubości muru, prowadzące niegdyś na południową wieżę. Dzisiaj kręte i wąskie schody prowadzą na poddasze nawy południowej, które połączone jest ciągiem komunikacyjnym z resztą kościelnego poddasza i obecną wieżą. Na dawnej przyporze podwieżowej założono dach namiotowy, doskonale widoczny w obrazie Jawora z 1562 roku. Podczas gruntownego odnawiania kościoła w latach 1865-1883 pozostawiono na zewnętrznych ścianach wspomnianej przypory napisy: Restauratum. Neugebauer parcho. 1872 A. Jasceke (Odnowienie. Proboszcz Neugebauer. 1872 A. Jasceke - prawdopodobnie nazwisko konserwatora, który wyrył w kamieniu owe epigrafy).

Przed rokiem 1612 zmienił się wygląd szczytu wieży kościelnej. Zniknął grzebień renesansowej attyki. Wieżę o kształcie czworościanu, nadbudowano dwoma segmentami na planie osmioboku. Między nadbudowanymi elementami wieży wykonano galerijkę dla obserwatorów oraz system odwadniający, widoczny z zewnątrz w postaci kamiennych rzygaczy. Całość nakryto dachem namiotowym.

60. Południowa elewacja kościoła Św. Marcina z pierwotną przyporą podwieżową (wieżyczką) zwieńczoną krzyżem. Na wysokości najwyższego okienka widnieją napisy, o których mowa w tekście

Wszystkie te zmiany widoczne są w obrazie Jawora z r. 1612. Najwyższa kondygnacja wieży czworościennej, z półkoliście zamkniętymi wnękami i dużymi otworami okiennymi, pełniła zawsze funkcję dzwonnicy. Także obecnie znajdują się tutaj opisane wcześniej dzwony. Pomieszczenia położone na niższych kondygnacjach służyły jako mieszkanie dla dzwonnika i jego rodziny (il. 62).

W r. 1573 dobudowano przy zachodniej ścianie wieży kościelnej małą wieżyczkę na planie koła. Wieżyczka przykryta dachem stożkowym osłania początek krętych schodów, prowadzących na chór

muzyczny. Skromny portal wieżyczki zawiera dwie różne inskrypcje. W nadprożu portalu wyryty jest napis: *a.d. mccccxvi cosut* (1446 consummatum, czyli w r. 1446 wykonany).¹³⁷ Poniżej, na głowicach filarów podtrzymujących nadproże, wyryto: 15 i 73. Ta ostatnia data (1573) informuje o czasie wmurowania portalu w otwór wejściowy wieżyczki. Ponad 100 lat portal stanowił obramienie nieznanego otworu wejściowego (il. 63).

61. Kościół Św. Marcina (1) w widoku Jawora z 1612 r. (Źródło: G. Schonaich, Zur Geschichte des Jauerschen Rathauses, Jawor 1897)

Kształt bryły kościoła Św. Marcina ulegał do połowy XVII stulecia, jak to wynika z przytoczonych przykładów, ciągłym zmianom. W XV wieku dobudowano od strony północnej kaplicę Mariacką, a w r. 1627 kaplicę p.w. Św. Ignacego Loyoli,¹³⁸ obecnie Matki Bożej Częstochowskiej. W XVI wieku zmienił się w znacznym stopniu wygląd fasady.

Dużą wartość artystyczną przedstawia p ó ż n o r e n e s a n s o w y p o r t a l stanowiący dekorację przedbramia dwukondygnacyjnej kruchty, poprzedzającej wejście boczne do nawy południowej.¹³⁹ Druga kondygnacja południowego przedsionka kościelnego (kruchty) pełniła funkcję balkonu, nosiła niegdyś nazwę Chóru Czeladników. Trochę dziwna dzisiaj nazwa miała związek z pozycją społeczną

wiernych, którzyłożyli na tę budowę i gromadzili się tutaj podczas luteranckich nabożeństw. Tę część świątyni dobudowano bowiem na krótko przed wybuchem wojny trzydziestoletniej (1618-1648), kiedy kościołem parafialnym w Jaworze władali protestanci (il. 64).

62. Wnętrze wieży kościelnej. Widoczne jest przejście z niższej izby dzwonnika na poddasze nawy północnej

63. Portal wejścia na chór muzyczny. 1573 r. (1446 r.)

64. Kruchta w elewacji południowej z renesansowym portalem. Około 1615 r.

Portal wykonano w tym samym okresie, tzn. w pierwszym piętnastoleciu XVII wieku. Otwór wnętrza wejściowej do kruchty ujmują bogato dekorowane węgary, dźwigające półpełny łuk konstrukcyjny. Powierzchnia węgarów i łuku zdobiona jest główkami, puttami oraz wicią roślinną. W pachach łuku występują postacie uskrzydłonych młodzieńców z rogami obfitości, wyobrażające rzymskie bóstwa opiekuńcze, zwane geniuszami. Opisana arkada wejścia łącznie z pachami flankowana jest kompozytowymi kolumnami, które dźwigają belkowanie z balustradą zamykającą taras. Dekoracja rzeźbiarska kolumn, poczynając od bazy, składa się z maszkaronu, 4 główek i motywu wici roślinnej. Na głowicach spoczywa najniższa część belkowania, zwana architrawem, dźwigająca gładki fryz z napisem: *Haec Porta Domini Iusti Intrabunt Ineam* (Tu brama Pańskiej sprawiedliwości, dostępnej wchodzącym). Nad fryzem umieszczono naddrzwiowy gzyms z charakterystycznym dla renesansu wydatnym daszkiem. Balustrada w formie ażurowej attyki składa się z trzech części. W części

środkowej, oddzielonej od pozostałych pilastrami hermowymi, dwa gryfy zwrócone do siebie podtrzymują medalion, którego treścią jest kielich z hostią. Gryf jest tworem fantazji starożytnych, hybrydą o uskrzydłonym lwim cielsku, orlej głowie i spiczastymi uszami ssaka.

65. Renesansowy portal w południowej elewacji kościoła. Ok. 1615 r.

Połączenie siły i czujności, które symbolizują gryfy, ma wyobrażać niezawodną pieczę nad źródłem życia wiecznego, jakim jest Eucharystia. W bocznych segmentach balustrady występuje motyw wazonów w połączeniu z roślinnym ornamentem kandelabrowym. Powierzchnie na zewnątrz kolumn ozdobiono główkami, ornamentem roślinnym oraz postaciami aniołów, zwróconymi do wejścia, nawiązując w ten sposób do znaczenia inskrypcji umieszczonej na fryzie.

Całość dekoracji architektoniczno-rzeźbiarskiej portalu wykonano w piaskowcu i umieszczono między dwiema przyporami (il. 65).

Kościoły halowe nakryte są zwykle jednym dachem. W Jaworze mamy tzw. dach troisty. Każda nawa nakryta jest osobnym dachem dwuspadowym, równoległym do osi budowli. Prezbiterium i nawa główna przykryte są wspólnym dachem o długości 53. metrów.

Największym kościołem w Polsce jest gotycka kolegiata NMP w Gdańsku, której długość wynosi 105 m, szerokość 66 m, a wysokość w świetle nawy (bez dachu) 30 metrów. Najbardziej strzelistą świątynią w kraju jest gotycki kościół Św. Jana w Toruniu. Jego wymiary wynoszą: szerokość nawy głównej 11 m, nawy bocznej 6,5 m, wysokość do sklepienia 27 metrów.

Kościół Św. Marcina w Jaworze, w porównaniu z podanymi przykładami, jawi się jako skromna świątynia parafialna o wymiarach: 52,4 m długości, 24,1 m szerokości (6,5 m nawa północna, 10,4 m nawa główna, 7,2 m nawa południowa) i 13,7 m wysokości.¹⁴⁰ Zręby jaworskiej fary powstawały w epoce splatania się zanikającej architektury romańskiej z rodzącą się sztuką gotycką. Dlatego patrząc na kościół jaworski z zewnątrz, nie zauważa się delikatności i strzelistości konstrukcji, które są cechami gotyku dojrzałego. Kościół Św. Marcina jest natomiast budowlą względnie szeroką i niską, pobawioną nadmiaru misternych dekoracji architektoniczno-rzeźbiarskich. Masywność i prostota - tak można lapidarnie określić przewodnie cechy gotyckiej architektury kościoła parafialnego w Jaworze.

Od r. 1335 jaworski kościół Św. Marcina występuje w rejestrze diecezji wrocławskiej.¹⁴¹ Można więc przyjąć ten rok jako datę konsekracji świątyni. Jest bardzo prawdopodobne, że na obrzędy poświęcenia nowo wybudowanego kościoła zjechał do Jawora ówczesny biskup wrocławski Nanker. Nanker za sprawą Władysława Łokietka został przeniesiony przez papieża w r. 1326 z Krakowa do Wrocławia, aby wzmocnić wpływy polskie na Śląsku. Była to niewątpliwie najwybitniejsza postać polska w wiekach średnich na tronie biskupim we Wrocławiu. Zmarł w Nysie w r. 1341. Mógł więc jako zarządca diecezji dokonać w r. 1335 konsekracji kościoła Św. Marcina w Jaworze. Kolejne rocznice dedykacji (łac. dedicatio - poświęcenie) obchodzi się w kościele Św. Marcina co roku w drugą niedzielę września.¹⁴²

Przed obrzędami konsekracji na nieotynkowanych ścianach kościoła położono plastry tynku, na których pomalowano 12 apostoelskich krzyży konsekracyjnych, a nad nimi umieszczono 12 zacheuszków, czyli świeczników przyściennych. Liczba 12 symbolizowała 12 apostołów, którzy oświecili świat nauką Chrystusa. Podczas prac konserwatorskich w latach 1979-1985, wydobyto spod warstw tynku dwa krzyże konsekracyjne. Ich czytelność, mimo upływu prawie 660 lat, jest całkiem niezła. Można je oglądać w III i IV przeszle nawy południowej.

66. Krzyż konsekracyjny w nawie południowej. Około 1335 r.

67. Wielobarwne malowidło na sklepieniu nawy południowej.
Przełom XIV i XV w.

Po raz pierwszy pokryto tynkiem wewnątrz kościoła gdzieś na przełomie XIV i XV wieku. Mniej więcej w tym samym czasie wykonano wielobarwne malowidła dekoracyjne na otynkowanych już sklepieniach.¹⁴³ Odkryto je w r. 1980 podczas prac konserwatorskich i postanowiono wydobyć spod tynku. Odślanianie malowidła na sklepieniu nawy południowej trwało ponad 3 lata (1982-1985).

Mieczysław Stec z Krakowa, który kierował pracą przy odślanianiu polichromii, uważa, że wykonano ją w technice suchego fresku.¹⁴⁴ Przewodnikami elementami malowidła, opartego na

kandelabrowym ornamencie roślinnym, są stylizowane łodygi, liście i kwiaty. Wśród barw tego typowo dekoracyjnego malowidła dominują czerwień i zieleń. Pierwotnie polichromia obejmowała sklepienia wszystkich pięciu przęseł nawy południowej. Po zawaleniu się wieży w r. 1533, runęło także kamienne sklepienie przęsła piątego, niszcząc malowidło. Obecne sklepienie przęsła piątego zbudowane jest z cegły.

Podobna dekoracja malarska pokrywa także sklepienia pozostałych naw. Ich ewentualne odsłanianie wiązałoby się jednak ze żmudną, wieloletnią pracą i dużymi kosztami. Poza krzyżami konsekracyjnymi i polichromią sklepień interesujące są przedstawienia aniołów z symbolami Męki Pańskiej, odsłonięte nad wnęką w filarze tęczowym.

Do wystroju kościoła integralnie związanego z architekturą należy posąg św. Marcina, płyta nagrobna z połowy XIV wieku oraz przykłady opisanej polichromii ścian i sklepień.

68. Fragment polichromii na sklepieniu nawy południowej. Przełom XIV i XV w.

69. Posąg św. Marcina pod chórem muzycznym. II poł. XIV w.

Piaskowcowy posąg św. Marcina z Tours, patrona Jawora, stojący pod chórem muzycznym, datowany jest bardzo rozbieżnie. Według Alvina Schultza, XIX-wiecznego historyka sztuki, posąg należy do najlepszych śląskich rzeźb z początku XIV wieku.¹⁴⁵ Cytowany już Hans Lutsch datuje posąg św. Marcina na ok. 1400 rok.¹⁴⁶ Współcześni specjaliści polscy określają wiek rzeźby św. Marcina na drugą połowę XIV wieku.¹⁴⁷ Postać św. Marcina w biskupich szatach liturgicznych, charakterystycznie pofałdowanych, przedstawiona jest frontalnie z rękami ułożonymi w geście błogosławiącym. Postument

figury z napisem, *Św. Marcinie módl się za nami* pochodzi z XIX wieku. Wartość posągu należy oceniać z dwóch punktów widzenia. Rzeźba św. Marcina jest dziełem XIV-wiecznej sztuki gotyckiej i jednocześnie stanowi cenną pamiątkę po pierwotnym wystroju kościoła. W XIV stuleciu ustawiona była z pewnością w innym miejscu świątyni.

Chrześcijaństwo wprowadziło zwyczaj chowania zmarłych w poświęconej ziemi, przylegającej do kościołów. W związku z tym należy przypuszczać, że jedną z pierwszych chrześcijańskich nekropolii Jawora było otoczenie dwunastowiecznego kościoła parafialnego. Niestety, nie

70. Płyta nagrobna ze sceną Ukrzyżowania. Kaplica Mariacka. 1362 r.

mamy do tej pory pewności, co do położenia tej świątyni. W XIV i XV wieku miejscem wiecznego spoczynku jaworzan stał się cmentarz przy kościele Św. Marcina.

VI Śladem przykościelnego cmentarza z XIV wieku, który przetrwał do pierwszych lat po II wojnie światowej (il. 4), jest prostokątna płyta nagrobna z połowy XIV stulecia. Płyta wmurowana jest w dolnym narożniku zachodniej ściany kaplicy Mariackiej, którą wzniesiono w XV wieku. Przeniesienie płyty z cmentarza (?) na obecne miejsce mogło nastąpić najwcześniej po wybudowaniu kaplicy. Wykuty w piaskowcu wypukły relief przedstawia główną scenę Męki Pańskiej, opisaną w Ewangelii Św. Jana. Umierający Chrystus, kieruje do Matki oraz autora wspomnianej Ewangelii, stojących po krzyżu, swój testament: *Niewiasto, oto syn Twój i Oto Matka twoja* (J. 19, 26-27). Spod krzyża, stojącego na skalistym wzniesieniu Golgoty, wypływają cztery potoki wody żywej, będące symbolem czterech Ewangelii. Płyta obramowana jest wąskim pasem dekoracyjnym, wypełnionym gotyckim pismem majuskułowym. Przetłumaczenie nieczytelnego dzisiaj napisu łacińskiego wymagałoby specjalistycznego warsztatu naukowego, zajmującego się epigrafią.

Na ścianach kościoła oraz przykościelnego muru obronnego znajduje się kilkadziesiąt tablic, upamiętniających zasługi zmarłych jaworzan, a czasem również miejsca ich pochowania. Ten długi szereg tablic nagrobnych otwiera epitafium gotyckie z 1362 r. (il. 70), a kończy prosta płyta marmurowa poświęcona zmarłemu w roku 1887 proboszczowi F. Neugebauerowi (il. 7). Nie leży w możliwościach autora, a jak sądzę także w zainteresowaniach większości czytelników, opisywanie wszystkich tablic nagrobnych w kościele Św. Marcina i jego otoczeniu. Do dwóch już przedstawionych na kartach tej pracy, dołączymy jeszcze epitafium renesansowe i barokowe, jako przykłady różnorodności tego typu dzieł sztuki w jaworskim kościele.

Monumentalne epitafium jaworskiego lekarza Baltazara Harttraufta, zmarłego w 1586 r., i jego żony Katarzyny, zostało wykonane z piaskowca w warsztacie legnickiego rzeźbiarza Kaspra Bergera.¹⁴⁸ W czasie prac konserwatorskich w latach 1976-1977, epitafium zostało oczyszczone z warstwy smolistej farby. Odślonięto wówczas na nim resztki polichromii i złocień.

Prace wykonali studenci Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie.¹⁴⁹ Czterometrowe epitafium składa się z 3 kondygnacji. W górnej przedstawiona jest scena, ilustrująca ewangeliczną przypowieść o miłosiernym Samarytaninie (Łk. 10,30-37). Występujące po obu stronach najwyższej kondygnacji postacie, symbolizują dwie cnoty kardynalne: roztropność (z węzami) i męstwo (z kolumną). W części środkowej umieszczono klęczących fundatorów przed reliefem zmartwychwstałego Chrystusa. Centralna scena flankowana jest kolumnami oraz uszami z ornamentem okuciowym.

71. Renesansowe epitafium Baltazara Hartraufta na zachodnim filarze nawy południowej. Około 1586 r.

W uszach tkwią małe plakietki z alabastrowymi reliefami: *Złożenia Chrystusa do Grobu* (J. 19, 38-42) oraz *Ukazania się Zmartwychwstałego Marii Magdalenie* (J. 20, 14-17). Część najniższa składa się z tablicy inskrypcyjnej, obramowanej ornamentem okuciowym. Napis na tablicy zupełnie nieczytelny (il. 71).

72. Barokowa płyta nagrobna K.A. Kuhna na zachodniej ścianie wewnętrznej.
Okolo 1690 r.

Na zachodniej ścianie wewnętrznej pod chórem muzycznym, naprzeciw rzeźby Św. Marcina, wmurowano barokową płytę nagrobną zmarłego w 1690 r. Krzysztofa Adama Kuhna. Pierwotnie znajdowała się ona na grobie K. A. Kuhna,

burmistrza Jawora oraz doktora nauk filozoficznych i medycznych. Prostokątną płytę o wymiarach 160 x 88 cm, pokrywa prawie w całości inskrypcja. Brzegi płyty udekorowane są gałęziami krzewu różanego, zwieńczonymi zniszczoną i nierozpoznawalną dzisiaj koroną (il. 72).

Z okresu dojrzałego renesansu, gdy kościół Św. Marcina pełnił funkcję zboru protestanckiego, pochodzą stalle, chrzcielnica i wypukły relief, przedstawiający *Chrzest Chrystusa w Jordanie*.

Drewniane stalle dla rady miejskiej zostały wykonane i umieszczone pod północną ścianą prezbiterium w okresie duszpasterzowania pastora J. Kindlera (1581-1604).¹⁵⁰ Są to dwie 5-osobowe ławy, składające się z wysokich zaplecków, oparcie oraz obudowanych z przodu klęczników. Z pierwotnych stalii renesansowych zachowały się jedynie zaplecki i boczne bramki. Zaplecki podzielone pilastrami tokańskimi o udekorowanych trzonach mają bogate zwieńczenie belkowe. Powierzchnie między pilastrami wypełniają dekorowane płyciny. Klęczniki ze ścianką frontową zostały wykonane w I połowie XVIII wieku.

73. Stalle przy drzwiach do zakrystii. Około 1590 r. i I poł. XVIII w.

74. Stalle przy drzwiach na emporę. Około 1590 r. i I poł. XVIII w.

Powierzchnia ścianek frontowych jest członowana pilastrami, a pola między nimi wypełnione dekoracją snycerską i ornamentem akan-towym.¹⁵¹

Chrzcielnica typu kielichowego składa się z czterech części: bazy, trzonu z nodusem, czaszy, czyli zbiornika na święconą wodę oraz pokrywy. Każda część złożona jest z 12 elementów (ścianek). Całość zbudowana z drewna i pokryta ołowianą blachą, pierwotnie po-złacaną.¹⁵² Ślady złocenia zachowały się na całej powierzchni chrzciel-nicy. Nodus ma kształt 12-ściennego guza, łączącego czaszę z podstawą. Powierzchnie trzonu i pokrywy udekorowane są łezkowatymi wypuk-łościami, które wymodelowano poprzez tzw. puklowanie. Chrzcielnicę ufundowali jaworscy mieszczenie w r. 1580. Funkcję pastora pełnił wówczas Maciej Schneider.¹⁵³

Nad chrzcielnicą, we wschodniej ścianie nawy północnej umiesz-czono w kamiennych ramkach niewielki relief w alabastrze, przed-stawiający *Chrzest Chrystusa w Jordanie*.¹⁵⁴ Płaskorzeźbę wykonano w r. 1580, podobnie jak proste urządzenie wahadłowej dźwigni jednoramiennej do zdejmowania ciężkiej pokrywy chrzcielnicy.

75. Chrzcielnica i relief *Chrzest Chrystusa w Jordanie*. Wschodnia ściana nawy północnej. 1580 r.

W pierwszych dziesięcioleciach po odzyskaniu przez katolików kościoła Św. Marcina miasto i parafia znajdowały się w stanie opłakanym. Wojna trzydziestoletnia (1618-1648) zruinowała wszystko i w wszystkich. Dopiero od końca lat siedemdziesiątych XVII stulecia pojawiają się pierwsze wiadomości o odnawianiu wyposażenia świątyni parafialnej. Rozpoczęła się wówczas barokizacja wyposażenia gotyckiego wnętrza kościoła Św. Marcina. Jej szczyt przypadł na okres pełnienia funkcji proboszcza przez ks. Kaspra Scribanusa (1687-1732). Wiele wskazuje na to, że pod koniec swego duszpasterzowania ks. Scribanus zamówił obecny ołtarz wielki do kościoła parafialnego.

Poprzedni ołtarz główny z r. 1678, o którym pisze w swojej kronice Fischer,¹⁵⁵ nie odpowiadał być może rozmiarom, względnie wymaganiom artystycznym czy ideowym, jakie stawiał przed nowymi sprzętami, kierujący wyposażaniem ks. K. Scribanus. Nie wiemy dokładnie, o co chodziło. W niemieckiej literaturze przedmiotu, tworzonej w dużej mierze przez protestantów, nie znajdujemy niczego bliższego na jego temat. Jest to zresztą jeden z kardynalnych powodów, dla którego tak niewiele napisano o kościele Św. Marcina i jego wyposażeniu po r. 1650. W przeciwieństwie do kościoła Św. Marcina jaworski Kościół Pokoju ma wyjątkowo bogatą literaturę.

76. Nawa główna i prezbiterium

W każdym razie obecny ołtarz główny nie jest dziełem z 1678 r. Świadczy o tym obraz olejny na płótnie, przedstawiający wniebowzięcie św. Marcina i umieszczony w centrum nastawy ołtarzowej. Obraz jest dziełem Feliksa Antona Schefflera, namalowanym w r. 1733 we Wrocławiu.¹⁵⁶

Podobnie można określić czas wykonania regencyjnych krater w nstawie ołtarzowej (retabulum), umieszczonych nad czterema ślepo ażurowanymi plakietkami, wypełnionymi reliefowymi scenami z życia św. Marcina.

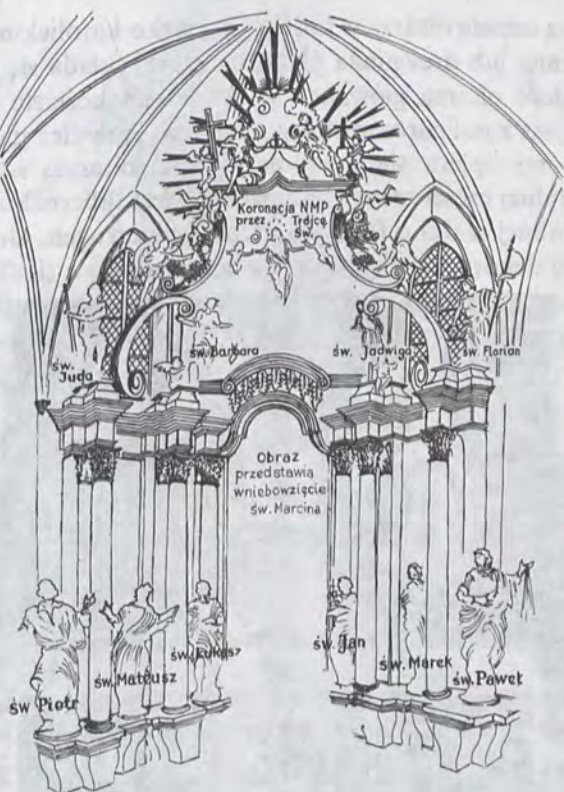
77. Ołtarz główny w kościele Św. Marcina. Około 1733 r.

Także kulisowy układ nastawy, rzeźby świętych w ołtarzu głównym i zwieńczenie retabulum w postaci promienistej glorii, w którą wkomponowano scenę Wniebowzięcia i Koronacji NMP przez Tróję Świętą, dowodzą XVIII-wiecznej metryki ołtarza. Izabela Sadurska w doskonałej pracy dyplomowej o rzeźbach ołtarzowych z kościoła Św. Marcina w Jaworze opowiedziała się jako pierwsza po r. 1945 za możliwością datowania ołtarza wielkiego na lata trzydzieste XVIII wieku.¹⁵⁷ Wcześniej wyraził taki pogląd Paul Seifert, architekt miejski, nauczyciel plastyki w miejscowym gimnazjum, badacz i znawca dziejów miasta. Paul Seifert określił czas wykonania ołtarza głównego w kościele Św. Marcina na r. 1750.¹⁵⁸ Jednokondygnacyjna nastawa ołtarza, umieszczona na osobnej podbudowie, stanowi architektoniczno-rzeźbiarską kompozycję z obrazem w centrum, nawiązującym w swej treści do wezwania kościoła. Dominuje w niej, podobnie jak w całym wyposażeniu kościoła, tematyka maryjna i kult świętych. Eksponowanie treści kontrreformacyjnych w sztuce sakralnej wynikało ze wskazań soboru trydenckiego, które na Śląsku można było urzeczywistniać dopiero w latach 1650-1750, po zwrocie kościołów przez protestantów.

Notatka w kronice Fischera pod datą 1786 informuje o przyozdobieniu na nowo wielkiego ołtarza w kościele parafialnym.¹⁵⁹ Koischwitz pisze w swojej pracy o wyposażeniu ołtarza głównego w r. 1786 w 6 figur naturalnej wielkości, świętych Piotra i Pawła oraz 4 ewangelistów.¹⁶⁰ Nie wynika jednak z tych przekazów, kiedy i przez kogo zostały wykonane. I. Sadurska sugeruje, że mógł je wykonać w latach 1728-1744 Krystian Grunewald, rzeźbiarz legnicki.¹⁶¹ Tę interesującą hipotezę, opartą na fakcie, że Krystian Grunewald i ks. Kasper Scribanus byli głogowianami, osłabia późne umieszczenie figur w retabulum jaworskiego ołtarza. Dlaczego dopiero w r. 1786? Poza tym, dokładniejsza obserwacja 6 wielkich rzeźb nie pozostawia żadnej wątpliwości, że stanowią one dodatkową dekorację ołtarza, która nie była przewidziana podczas jego projektowania.

Figury ewangelistów umieszczono na tandetnie dorobionych konsolach, które miejscowy (?) rzemieślnik zaopatrzył w plakietki z niezdarnymi sylwetkami ewangelistów i ich symbolami: człowieka (św. Mateusz), wołu (św. Łukasz), orla (św. Jan), lwa (św. Marek). Dzięki temu, mimo zniszczenia niektórych atrybutów, nie ma problemu

z identyfikacją autorów 4 Ewangelii. Rzeźby ewangelistów stoją między korynckimi kolumnami, a w tle ponad nimi widoczne są płaskorzeźbione scenki z życia św. Marcina i regencyjne kratki. Święci Piotr i Paweł, ledwie mieszczący się na krańcach podbudowy retabulum, oraz czterej ewangelisci są wyraźnie zainteresowani i przejęci tym, co dzieje się w centrum nastawy, które wypełnia płótno pędzla F.A. Schefflera o wymiarach około 5 x 3 m. Artysta przedstawił w nim św. Marcina odprowadzanego przez anioły do nieba, gdzie oczekuje go Chrystus. Na ziemi pozostają współbracia, wśród których i dla których św. Marcin żył i pracował.

78. Rzeźby w ołtarzu głównym

Część architektoniczna nastawy ołtarzowej zakończona jest przerwanym (gierowanym) belkowaniem, a dekorację fryzu stanowi ornament lambrekinowy. Na krańcach belkowania ustawione są figury św. Judy Tadeusza i św. Floriana, orędowników w czasach klęsk żywiołowych, których kult rozwinął się w szczególności w Jaworze pierwszej połowy XVIII wieku. Bliżej środka stoją św. Barbara i św. Jadwiga, patronki Śląska. Czworo wymienionych świętych towarzyszy figuralnej scenie zwieńczenia retabulum, w którym na tle glorii, obłoków i dużej grupy aniołów przedstawione jest Wniebowzięcie i Koronacja Matki Bożej Niepokalanie Poczętej przez Tróję Przenajświętszą.

Główną częścią ołtarza w kościele rzymsko-katolickim jest mensa, czyli kamienna lub drewniana płyta, na której składa się ofiarę Mszy świętej. Całość ołtarza głównego w jaworskim kościele parafialnym wykonana jest z polichromowanego drewna. Również mensa i skrzynia, na której opiera się zasadnicza część ołtarza, są drewniane. W środku tylnej części mensy umieszczone jest tabernakulum, mające kształt ozdobnej szafki o formach architektonicznych. Grupa 6 aniołów tworzy dekoracyjne zwieńczenie tabernakulum (il. 79).

79. Zasadnicza część ołtarza głównego w kościele Św. Marcina. Około 1750 r.

W r. 1695 dokonano konsekracji 4 ołtarzy bocznych, wykonanych prawdopodobnie w warsztacie lubińskim i wyposażonych w obrazy, pochodzące z pracowni Michała Willmanna.¹⁶² Należą do nich dwie pary ołtarzy bliźniaczo podobnych: Św. Józefa i Wniebowzięcia NMP przy filarach przytęczowych oraz Pokłonu Trzech Króli i Świętej Rodziny przy drugich filarach międzynawowych.

Dwa pierwsze (il. 80 i 82) to ołtarze dwukondygnacyjne, o formach

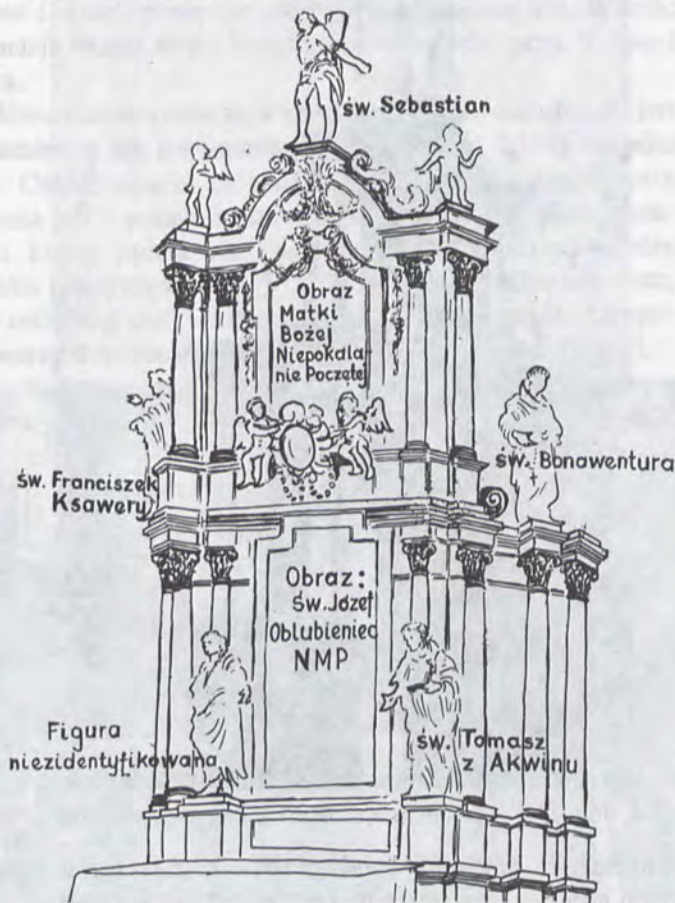

80. Ołtarz Św. Józefa. Przy południowym filarze przytęczowym. 1695 r.

architektonicznych. Boki obu kondygnacji uformowane są pilastrami i kolumnami kompozytowymi, a nisze między nimi wypełniają dekoracyjne festony.

Obydwa ołtarze wyposażone są w tzw. predelle, czyli ścianki łączące mensy z retabulami. Niegdyś znajdowały się na nich teksty Pisma Świętego w j. niemieckim, obecnie zamalowane. Położenie rzeźb i obrazów jest identyczne w obu ołtarzach.

W obrazach ołtarza Św. Józefa eksponowana jest lilia jako symbol czystości i dziewictwa. Lilię trzyma św. Józef i NMP Niepokalanie Poczęta (Immaculata), przedstawiona w obrazie górnej kondygnacji. Między obrazami, na belkowaniu pierwszej kondygnacji

81. Rzeźby i obrazy w ołtarzu Św. Józefa

aniołki podtrzymują kartusz z tekstem, pochodzącym z księgi Starego Testamentu "Mądrość Syracha czyli Eklezjastyk", rozdziału 39, wersetu 14: *Florete Flores Quasi Liliū et Date Odorem. ECCL. 39* (Rozkwitajcie jak kwiat lilii i wydajcie przyjemną woń). Rozdział, z którego pochodzi ów cytat, nosi tytuł "Wezwanie do chwalenia Pana", a brzmienie wersetu 14. w całości jest następujące: *Wydajcie przyjemną woń jak kadzidło, rozwińcie się jak kwiat lilii, podnieście głos i śpiewajcie pieśń, wychwalajcie Pana z powodu wszystkich dzieł Jego!*¹⁶³

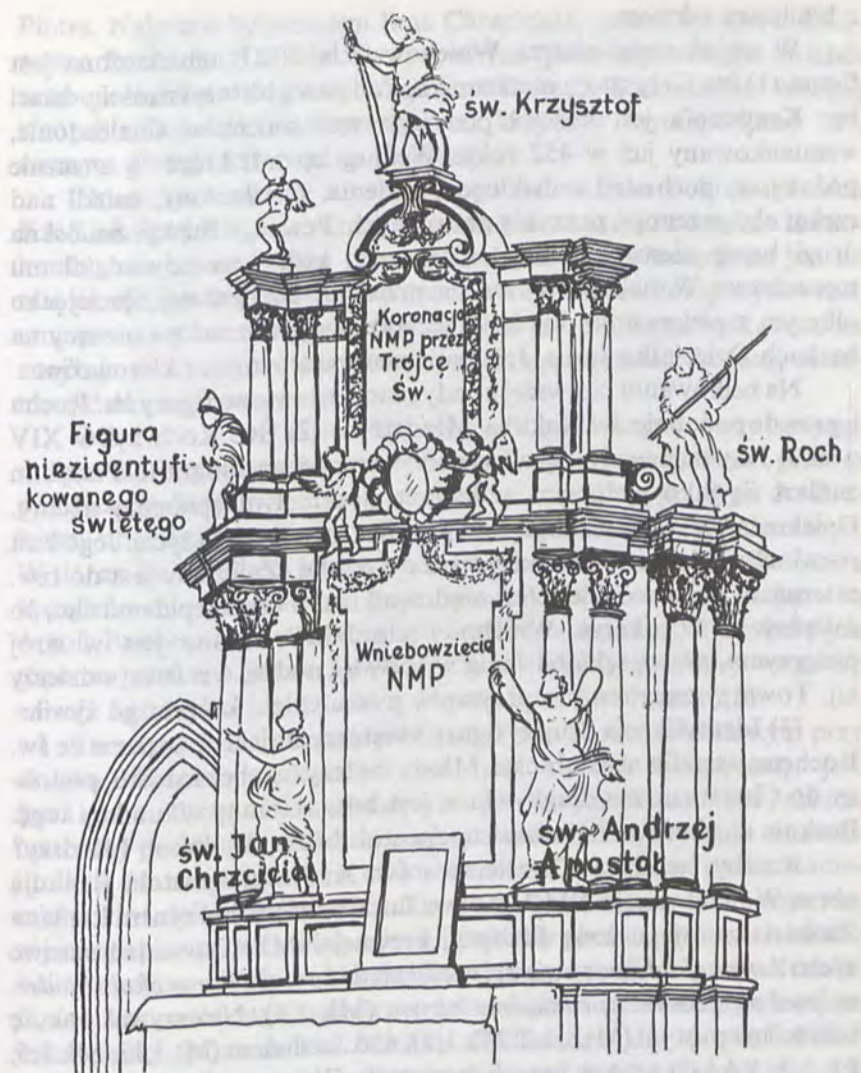
Uzupełnieniem dekoracji plastycznej ołtarza Św. Józefa są figury świętych i aniołów. (1) Młodzieniec o długich i pięknych włosach, boso i w świeckim stroju, bez atrybutów, które, być może, uległy zniszczeniu lub zaginęły. Rzeźbę trudno zidentyfikować. Może wyobraża św. Jana Ewangelistę? (2) Św. Tomasz z Akwinu, dominikanin, doktor Kościoła, żył w XIII wieku. Habit dominikański, pelerynka z kapturem oraz medalion na piersiach, wyobrażający słońce, nie pozostawiają wątpliwości, że chodzi o św. Tomasza z Akwinu. W lewej ręce, jak przystało na doktora Kościoła, trzyma jedną ze swoich licznych prac. (3) Św. Franciszek Ksawery, uczeń i przyjaciel Ignacego Loyoli, jezuita. W latach 1541-1552 prowadził aktywną działalność misyjną w Azji Południowo-Wschodniej, szczególnie w Goa, portugalskiej kolonii w Indiach. Przedstawiony w komży, ze stulą na szyi, pod prawą nogą widać odwróconą muszlę, nieodłączny atrybut św. Franciszka Ksawerego w wyobrażeniach plastycznych. Charakterystycznie wzniesione ręce wskazują, że mogły pierwotnie trzymać krzyż. (4) Św. Bonawentura, generał zakonu franciszkańskiego, biskup i doktor Kościoła. Żył w wieku XIII. Ubrany w habit franciszkański ze szpiczastym kapturem, przepasany sznurem, z prawej strony widoczny różaniec. W lewej ręce trzyma książkę, jedno ze swoich licznych dzieł filozoficznych i teologicznych. W zwieńczeniu ołtarza umieszczono (5) św. Sebastiana, który poniósł męczeńską śmierć w czasach cesarza rzymskiego Dioklecjana (284-305). Na rozkaz cesarza obnażono go, przywiązano do drzewa i przeszyto strzałami. Obok świętego stoi aniołek, który według legendy wyciągał strzały z jego nóg.

Dekorację malarską drugiego z bliźniaczych ołtarzy p. w. Wniebowzięcia NMP, ustawionego przy północnym filarze przytęczowym, stanowią obrazy: Wniebowzięcia i Koronacji NMP.

82. Ołtarz Wniebowzięcia NMP. Północny filar przytęczowy. 1695 r.

Duży stopień zniszczenia obrazów, a w konsekwencji mała czytelność namalowanych przed 300 laty scen, wynika z destrukcyjnego działania czynników atmosferycznych. W nieogrzewanej świątyni, różnica temperatur dochodzi w ciągu roku do 30 stopni, zmienia się również wilgotność powietrza, a występowanie tzw. zamrozu, po dłuższych okresach niskich temperatur, jest zjawiskiem wcale nierzadkim. W głównym obrazie prawie niewidoczna jest grupa aniołów, towarzyszących scenie Wniebowzięcia NMP.

83. Rzeźby i obrazy w ołtarzu Wniebowzięcia NMP

W obrazie górnej kondygnacji ledwie domyślić się można, że przedstawia Koronację Matki Bożej przez Trójcę Świętą. Między obrazami pozostał wprawdzie kartusz, ale zginęła tablica inskrypcyjna

z biblijnym tekstem.

W zwieńczeniu ołtarza Wniebowzięcia NMP umieszczona jest figura (1) św. Krzysztofa męczennika. Podstawą historyczności postaci św. Krzysztofa jest kościół pod jego wezwaniem w Chalcedonie, wzmiankowany już w 452 roku. Według legend, które są znacznie późniejsze, pochodził z dzikiego plemienia. Ochrzczony, osiadł nad rzeką, aby przenosić przez nią podróżnych. Pewnego razu przeniósł na drugi brzeg nierozpoznanego Chrystusa, który przepowiedział mu męczeństwo. W malarstwie i rzeźbie przedstawiany jest najczęściej jako olbrzym z pielgrzymim kijem, przechodzący przez rzekę i niosący na barkach Dzieciątka Jezus. Jest patronem podróżnych i kierowców.

Na belkowaniu pierwszej kondygnacji ustawiono figury św. Rocha i prawdopodobnie św. Jakuba Młodszego. (2) Św. Roch żył w XIV wieku. Nie zachowały się wiarygodne opisy jego biografii. Podobno znalazł się jako pielgrzym w Rzymie dotkniętym epidemią dżumy. Opiekował się wówczas chorymi z narażeniem własnego życia. Jego kult rozwinął się już w XV wieku i trwa do dzisiaj. Zaliczany jest do tzw. czternastu wspomóżycieli. Jest orędownikiem w czasie epidemii chorób zakaźnych. W ołtarzu Wniebowzięcia NMP ubrany jest w strój pielgrzyma, prawą ręką odsłania wrzody na nodze, a w lewej - dzierży kij. Towarzyszący mu pies trzyma w pysku chleb, którym go żywił.

(3) Identyfikacja drugiej figury świętego, stojącego w parze ze św. Rochem, natrafia na trudności. Młody mężczyzna, bez zarostu, podobny do Chrystusa, ma długie włosy, jest bosi. Ubrany w tunikę i togę. Brakuje atrybutów. Z pewnością apostoł. Może św. Jakub Młodszy?

Rzeźby św. Jana Chrzciciela i św. Andrzeja apostoła flankują obraz Wniebowzięcia NMP. (4) Św. Jan Chrzciciel był synem kapłana Zachariasza i jego żony Elżbiety, krewnej NMP. Prowadził surowe życie: *Jan nosił odzienie z sierści wielbłądziej i pas skórzany około bioder, a żywił się szarańczą i miodem leśnym* (Mk 1,6). Nakazywał pokutę i chrzczył na pustyni (Mt 3,1-2; Mk 1,4), nad Jordanem (Mt 3,13; Mk 1,5; Łk 3,3; J 4,1-3) oraz w innych miejscach. Wskazywał na Jezusa jako Mesjasza, a zobaczywszy Go powiedział: *Oto Baranek Boży* (J 1,29.36). Atrybutami św. Jana Chrzciciela w wyobrażeniach plastycznych jest baranek oraz krzyż, którego brakuje w figurze na ołtarzu.

(5) Św. Andrzej, rybak z Betsaidy, osiadł w Kafarnaum, brat Szymona

Piotra. Najpierw był uczniem Jana Chrzciciela, potem jednym z Dwunastu. Po Zesłaniu Ducha Św. prowadził (prawdopodobnie) działalność apostołską w Azji Mniejszej i na Półwyspie Bałkańskim. Według tradycji zginął śmiercią męczeńską na krzyżu w kształcie litery "X", zwanym dlatego krzyżem św. Andrzeja.

Druga para ołtarzy z r. 1695, pod wezwaniem Pokłonu Trzech Króli i Świętej Rodziny, różni się jedynie dekoracją malarską. Jednokondygnacyjne retabulum typu architektonicznego ustawione jest na mencie. W jego środku, między dwiema kolumnami kompozytowymi, umieszczono obraz olejny na płótnie. Nad przełamaniem belkowania znajduje się zwieńczenie w postaci owalnego obrazu z bogatą, akan-tową dekoracją ramy.

Ołtarz Pokłonu Trzech Króli usytuowany jest przy drugim filarze międzynawowym po stronie południowej. Obraz główny przedstawia Trzech Mędrców ze Wschodu, którzy przybyli do Betlejem, aby złożyć pokłon i ofiarować dary narodzonemu Jezusowi. W tle, za Dzieciątkiem i Jego Matką, widać św. Józefa. Treść obrazu w zwieńczeniu ołtarza nawiązuje do narodzin Jezusa, ukazując Go w roli Pasterza, który trzyma w rękach wiązkę różg, z wetkniętym toporem, czyli tzw. *fascēs*. *Iporodziła Syna - Mężczyznę, który wszystkie narody będzie pisał różgą żelazną* (Apokalipsa Św. Jana 12,5).

Tematem dużego obrazu w bliźniaczym ołtarzu, ustawionym przy drugim filarze międzynawowym po stronie północnej, jest Święta Rodzina. Siedząca na pierwszym planie NMP, składa matczyne pocałunek na twarzy małego Jezusa, który wyciąga ramiona i tuli się do Niej. Niezwykle cudowna scena, ilustrująca głębię macierzyńskich i dziecięcych uczuć. Niewiasta wielkiej urody ubrana jest w jasnopopielatą, jedwabną suknię i błękitny płaszcz. Szata Jezusa ma kolor czerwony. W tle widać uśmiechniętego, szczęśliwego św. Józefa. Ponad nimi unosi się Duch św. w postaci gołębicy. Dość powszechna jest opinia, że modelami Michała Willmanna dla postaci NMP i młodocianego Jezusa byli: Helena Regina Lischka i Jan Krzysztof Lischka, młoda żona i pasierb malarza. Jeżeli przyjąć tę prawdopodobną wersję powstawania dzieła, to w mężczyźnie w półcieniu należy się domyślać samego Michała Willmanna.¹⁶⁴ Poniższy przykład wskazuje na to, że Michał Willmann częściej obierał sobie za

84. Ołtarz Pokłonu Trzech Króli. 1695 r.

modelkę swoją żonę i korzystał z autoportretu. W obrazie *Pokłon pasterzy*, znajdującym się w Kurii Arcybiskupiej we Wrocławiu, głowy Matki Bożej i św. Józefa są identyczne, jak w *Świętej Rodzinie*.¹⁶⁵

Oryginał dzieła pn. *Święta Rodzina*, sygnowany przez Michała Willmanna w r. 1682, dostarczono Bernardowi Rosa, opatowi klasztoru w Krzeszowie. Obecnie znajduje się w Muzeum Narodowym we Wrocławiu. Obraz cieszył się tak wielką popularnością, że posypały się liczne zamówienia na wykonanie jego kopii. Zamówienia realizował sam mistrz M. Willmann i jego uczniowie. Jedna z takich kopii, pochodzących z pracowni Willmanna w Lubiążu, trafiła do kościoła

85. Ołtarz Świętej Rodziny. 1695 r.

Św. Marcina w Jaworze razem z ołtarzem.¹⁶⁶

Obraz w zwieńczeniu ołtarza przedstawia postać św. Barbary, panny i męczennicy. W rękach trzyma wieżę i palmę, atrybuty miejsca uwięzienia i męczeństwa. Jej kult rozwijał się od VII wieku, mimo że historyczność tej świętej jest trudna do ustalenia. Między innymi patronka chorych na dżumę i orędowniczka w czasie burz i pożarów.

86. Nawa północna

Nastawy 4 opisanych ołtarzy bocznych z 1695 r., łącznie z dekoracją snycerską i rzeźbiarską, zostały wykonane z polichromowanego drewna.

Ołtarz p. w. Św. Jana Nepomucena, przy pierwszym filarze międzynawowym po stronie południowej, został wykonany w latach trzydziestych XVIII wieku.¹⁶⁷ Na cokole nastawy, złączonym z mensą oraz uformowanym na podobieństwo bariery i podpór mostowych, stoją dwie figury. Z lewej strony, dla patrzącego na ołtarz, św. Jana Nepomucena, z prawej - św. Ignacego Loyoli. Św. Jan Nepomucen ubrany w sutannę, rakiętę, mantolet, w birecie na głowie, trzyma przed sobą krucyfiks. W centrum retabulum przedstawiona jest rzeźbiona w stiuku ¹⁶⁸ scena zrzucania późniejszego świętego z mostu Karola w Pradze do Wełtawy. Św. Jan Nepomucen jeszcze raz ukazany jest w zwieńczeniu ołtarza, tym razem w glorii

87. Oltarz Św. Jana Nepomucena. Lata trzydzieste XVIII w.

zbawionego, jak klęczy na obłokach w otoczeniu aniołów. W prawej ręce trzyma krucyfiks, a w lewej - palmę męczeństwa. U dołu tej sceny, między dwiema esownicami przerwane go belkowania, widać płasko-rzeźbiony w stiuku kartusz z herbem księcia Franciszka Ludwika, biskupa wrocławskiego w latach 1683-1732.

Przyczyny męczeńskiej śmierci kanonizowanego w r. 1729 św. Jana Nepomucena nie są dokładnie znane. Powodem mógł być raczej zatarg króla Wacława IV z arcybiskupem Pragi, w który został wpłątany kanonik Jan jako biskupi wikariusz, aniżeli odmowa zdradzenia

88. Ołtarz Najświętszego Serca Jezusa. Trzecia ćwierć XIX w.

tajemnicy spowiedzi.¹⁶⁹ W każdym razie św. Jan Nepomucen zdobył największą popularność w Czechach i na Śląsku w latach 1650-1750. Do rozwoju jego kultu przyczynili się także jezuici, stąd figura św. Ignacego Loyoli w jaworskim ołtarzu, towarzysząca świętemu męczennikowi z Pragi.

Neogotycki ołtarz p.w. Najświętszego Serca Jezusa, przy pierwszym filarze międzynawowym po stronie północnej, został wykonany z inicjatywy proboszcza F. Neugebauera w trzeciej ćwierci XIX wieku. Mensa w formie skrzyni z ozdobnymi płycinkami, podobnie jak inne elementy ołtarza, zrobiona jest z drewna

89. Neogotycka rzeźba Matki Bożej z Dzieciątkiem. Około poł. XIX w.

polichromowanego. Środek antepedium zajmuje malowana rozeta, w którą wpisano dekoracyjny krzyż równoramienny, symbol Chrystusa jako Światłości i Odkupiciela świata. Predella, łącząca mensę z nastawą, mieści po bokach płytkie nisze, a od frontu - dwie płycinki w kształcie ślepych maswerków. W głębokiej niszy, stanowiącej środek retabulum, umieszczono drewnianą figurę Chrystusa z nimbem krzyżowym nad głową. Zbawiciel wznosi prawą rękę w geście błogosławieństwa, a lewą wskazuje na otoczone koroną cierniową i promieniami serce, z którego wydobywają się płomienie. Papież Pius XII tak napisał w encyklice *O kulcie Najświętszego Serca Jezusa* (maj 1956 r.): *Serce Jezusa, bardziej*

niż wszystkie pozostałe członki Jego ciała, jest naturalnym znakiem i symbolem Jego nieskończonej miłości do rodzaju ludzkiego.¹⁷⁰ Zwieńczenie ołtarza tworzą rzędy pinakli uformowanych piramidalnie. Wszystkie sterczyny udekorowane są szeregami złożonych żabek, a najwyższa, ustawiona na osi pionowej ołtarza, dodatkowo - złożonym kwiatonem.¹⁷¹

Przy trzecim filarze międzynawowym po stronie południowej ustawiona jest na mencie neogotycka, drewniana rzeźba Matki Bożej z Dzieciątkiem, datowana na około połowę XIX wieku. NMP ubrana jest w długą, czerwoną suknię, obramioną złotymi paskami. Na suknię ma nałożony niebiesko-zielony płaszcz, pokryty m.in. złotymi rzutami o motywach kwiatów lilii. Spod fałdów sukni widać buty pokryte wzorzystymi złoconiami, wśród których dominuje motyw liścia winorośli. Na biały maforion, okrywający głowę NMP, nałożona jest korona, wykonana ze stylizowanych, trójpłatkowych kwiatów lilii, symbolu dziewiczego macierzyństwa Maryi. Patrząc na pogodną, młodzieńczą twarz NMP odnosi się wrażenie, że Matka Boża pochłonięta jest bez reszty Dzieciątkiem, które trzyma na lewej ręce. Dzieciątko ubrane jest w długą, białą szatę. Prawą ręką dotyka maforionu, który jest rodzajem chusty noszonej na Bliskim Wschodzie. W lewej trzyma niebieskie jabłko królewskie, w formie kuli ziemskiej i z krzyżem na jej powierzchni, symbolizujące władzę nad światem (il. 89).

Przy trzecim filarze międzynawowym po stronie północnej, ustawiono na mencie drewniane figury Matki Bożej i św. Jana apostoła, nad mensą zaś zawieszono rzeźbę Chrystusa na krzyżu. Całość tworzy scenę Ukrzyżowania. Rzeźby wykonał twórca ludowy, być może jaworski rzemieślnik, na przełomie XVII i XVIII wieku. Wbrew wiedzy wynikającej z Pisma Św. i regułom obowiązującym w plastycznych przedstawieniach Ukrzyżowania, anonimowy rzeźbiarz przedstawił Matkę Bożą jako bardzo młodą niewiastę, a św. Jana w postaci dojrzałego w latach mężczyzny. Obie postacie stojące pod krzyżem cechuje silna dynamika, ale na twarzach nie widać dramatycznego napięcia. W r. 1959 wymieniono drzewo krzyża i wyjątkowo nieudolnie pomalowano rzeźby na mencie. Jezus zawieszony na krzyżu jest już martwy. Świadczy o tym przebity bok. *Lecz gdy podeszli do Jezusa*

90. Barokowe rzeźby tworzące scenę Ukrzyżowania. Twórca ludowy. Przełom XVII i XVIII w.

i zobaczyli, że już umarł, nie łamali Mu goleni, tylko jeden z żołnierzy włócznią przebił Mu bok i natychmiast wypłynęła krew i woda (J 19,33-34). Przepaska biodrowa okrywająca Chrystusa, tzw. perizonium, związana jest sznurem.

Przy wschodniej ścianie nawy południowej, obok ołtarza Św. Józefa, ustawiono w r. 1962 późnobarokowy ołtarz *M a t k i B o ż e j N i e u s t a j ą c e j P o m o c y*, przeniesiony z jaworskiego zamku, staraniem ks. proboszcza B. Wojtery. W latach pięćdziesiątych XVIII w. przystosowano do pełnienia funkcji kaplicy więziennej dwie

91. Ołtarz Matki Bożej Nieustającej Pomocy. Około 1760 r.

najwyższe kondygnacje południowego skrzydła zamku. Z tego okresu zachował się w kaplicy zamkowej kasetonowy strop z barokowymi malowidłami.¹⁷² Także ołtarz MBN Pomocy został wówczas zamówiony i wykonany około r. 1760. Całość zbudowana z drewna, charakteryzująca się lekkimi formami architektonicznymi i niewielkimi rozmiarami, pomalowana jest na białą, z dużą ilością detali złożonych i srebrzonych. Nastawę ołtarzową zamykają po bokach kolumny żłobkowane, podobne do doryckich, ale niezgodne z tym porządkiem architektonicznym. W parze z kolumnami, bliżej środka retabulum,

92. Nawa południowa

występują półkolumny o identycznej strukturze. W przestrzeniach między kolumnami i półkolumnami, czyli tzw. interkolumnium, znajdują się ażurowe dekoracje, złożone ze wstęg oraz stylizowanych liści i owoców winorośli, oplatających z lewej strony kotwicę, a z prawej - krzyż. Na złączeniu ramion krzyża umieszczono trójkąt równoboczny wpisany w koło, oznaczający wieczność trój-jedynego Boga. Od pierwszych wieków chrześcijaństwa kotwica symbolizowała nadzieję zbawienia, opartą na głębokiej wierze i naśladowaniu Jezusa. Św. Paweł pisał w Liście do Hebrajczyków: *Trzymajmy się jej (nadziei) jako bezpiecznej i silnej kotwicy duszy, (kotwicy), która przenika poza zasłonę, gdzie Jezus poprzednik wszedł za nas, stawszy się arcykapłanem na wieki na wzór Melchizedeka* (6, 19-20). Środek nastawy zajmuje prostokątne pole, przeznaczone pierwotnie na nieznana dekorację malarską, obecnie wypełnione kopią obrazu Matki Bożej Nieustającej Pomocy z 1962 r. oraz wotami.

XIII-wieczny oryginał cudownego obrazu MBN Pomocy, ikony

bizantyjsko-greckiej, pochodzi z wyspy Kreta. W r. 1499 przewieziono go do Rzymu. Współcześnie znajduje się w rzymskim kościele p.w. Św. Alfonsa. Obraz przez cały ten czas doznaje wielkiej czci i uważany jest za cudowny. Nabożeństwo do Matki Bożej Nieustającej Pomocy oraz kopie Jej wizerunku znane są na całym świecie.

Przez środkową część belkowania, zwaną fryzem, przebiega wstęga dekoracji ornamentalnej o motywach drobnych liści winorośli. Na krańcach gierowanego belkowania, ponad kolumnami, umieszczono figurki nagich aniołków, trzymających na ramionach pnącza róż. Nad ołtarzem góruje gloria promienista, oznaka boskości i chwały. Środek glorii zajmuje trójkątne pole z hebrajskim napisem: *J a h w e, "Jestem, który Jestem"* (Ks. Wyjścia 3,14). Trójkąt, który w symbolice chrześcijańskiej wyobraża Boga w Trójcy Jedynej, otoczony jest ornamentem, złożonym z liści i owoców krzewu winnego oraz kłosów pszenicy. Kłosa i grona winorośli stanowią wyraźne odniesienie do Eucharystii, co wielokrotnie potwierdza Pismo Święte.

Trzy profilowane i złożone opaski otaczające tabernakulum, stojące po środku tylnej krawędzi męnsy, nawiązują do podobnie ukształtowanych i złożonych kolumn w retabulum. Drzwiczki tabernakulum mają ozdobnie wyciętą płycinkę, w której środku umieszczono płonące serce z krzyżem, otoczone cierniową koroną. Szafka do przechowywania hostii i komunikantów zwieńczona jest kopułą z krzyżem. Antepedium, czyli frontalne zakrycie skrzyni, na której spoczywa mensa, obramione jest drobnym, stylizowanym ornamentem winorośli. W jego środku przedstawiono kielich z hostią otoczoną promieniami i dwiema esowato wygiętymi gałązkami winnego krzewu. Naroża również wypełniono złożonymi gałązkami winorośli.

W północno-zachodnim narożniku kościoła, pod chórem muzycznym, ustawiony jest klasycystyczny ołtarz p.w. *M a t k i B o ż e j B o l e s n e j* z około 1820 roku. Nastawa ma kształt kapliczki zwieńczonej frontonem, której boki flankują parzyste kolumny jońskie, dźwigające przerwane belkowanie. W tympanonie frontonu umieszczono promienistą glorię, a w jej centrum inicjały IHS (?). Krańce frontonu ozdobiono wazonami. W dużej, przesklepionej konchą niszy, usytuowanej w środku retabulum, ustawiono drewnianą figurę Matki Bożej Bolesnej (Mater Dolarosa) z około połowy XV

93. Klasycystyczny ołtarz Matki Bożej Bolesnej. Około 1820 r.

wieku. Matka Boża ubrana jest w obszerną suknię barwy złotej, na całej długości drapowaną, opiętą w talii paskiem ze sprzączką. Niebieski płaszcz spełnia funkcję wierzchniego okrycia. Głowa NMP osłonięta jest białą chustą, na którą włożono koronę w formie mitry z krzyżem. Nad koroną wieniec z gwiazd 12, podtrzymywany przez dwa anioły. *Potem wielki znak się ukazał na niebie: Niewiasta obleczona w słońce i księżyc pod jej stopami, a na jej głowie wieniec z gwiazd dwunastu* (Apokalipsa Św. Jana 12,1).

Matka Boża jest smutna i skupiona, ręce ma uniesione w modlitewnym geście. Rodzimi "Buszmeni" ukradli w r. 1975 miecz, który

94. Figura Matki Bożej Bolesnej. Około poł. XV w.

przeszywał serce Matki Bożej. Do bolesnych przeżyć Matki Bożej związanych z cierpieniami Chrystusa nawiązywało prorocтво Symeona: *A Twoją duszę miecz przeniknie, aby na jaw wyszły zamysły serc wielu* (Łk 2,35).

Ołtarz p.w. Matki Bożej Częstochowskiej z r. 1985, wykonany z drzewa modrzewiowego przez twórcę ludowego, rzemieślnika Czesława Beblota z Mirkowa koło Wrocławia. Nastawa ołtarza, oddzielona od mensy, przedstawia zarys kształtu Polski, w który wkomponowano dużych rozmiarów krzyż i obraz Pani Jasnogórskiej, Królowej Polski. Kontur III Rzeczypospolitej, z poprawnie zaznaczoną morską linią brzegową, flankowany jest na

95. Ołtarz Matki Bożej Częstochowskiej. 1985 r. Czesław Beblot

zachodzie i wschodzie słupami granicznymi. Część frontálną wolno stojącej skrzyni ołtarzowej udekorowano aureolą promienistą, której owalne centrum wypełniają litery "NMP". Program religijno-patriotyczny ołtarza narodził się po zabójstwie ks. Jerzego Popiełuszki. Przypominał jaworzanom męczeńską śmierć ks. Jerzego i XIX-wieczne posłanie A. Mickiewicza o niezniszczalnej więzi Polaków z krzyżem.

Matko Niebieska, Królowo Polski
 Uproś Ojczyźnie moc i wytrwanie
 Przez ból i rany Księdza Jerzego
 Niech z nocy ciemnej zmartwychwstanie

(ks. A. Lewek, Bóg-Człowiek-Ojczyzna, Warszawa 1987, str. 55)

Tylko pod tym krzyżem
Tylko pod tym znakiem

Polska jest Polską
A Polak Polakiem

(A. Mickiewicz)

Ołtarz znajduje się w kaplicy Matki Bożej Częstochowskiej (dawniej Św. Ignacego Loyoli), zamkniętej XVII-wieczną kratą.

W sąsiedniej, XV-wiecznej kaplicy Mariackiej znajduje się dwukondygnacyjny ołtarz p. w. Najświętszej Marii P a n n y. Monumentalna struktura tego architektonicznego ołtarza,

96. Kaplica Mariacka w kościele Św. Marcina. Ołtarz NMP z około 1765 r. i XV-wieczna figura Madonny z Dzieciątkiem

określonego przez T. Dobrzeńckiego jako rokokowy i XVIII-wieczny,¹⁷³ wypełnia całą przestrzeń wschodniej ściany kaplicy. Część środkową pierwszej kondygnacji ukształtowano w formie aediculi (niszy), w której ustawiono kamienną rzeźbę Madonny z Dzieciątkiem. Nisza ujęta jest po bokach dwiema parami kolumn i pilastrami o głowicach kompozytowych. Pierwszą kondygnację wieńczy przelamane belkowanie z frontonem, udekorowanym dwupolowym herbem Jawora w złożonym kartuszu. Na krańcach podstawy, obok uszu z liści akantu, stoją drewniane figury św. Piotra (z kluczami) i św. Pawła (z mieczem).

Podobieństwo jaworskich figur do rzeźb świętych Piotra i Pawła w ołtarzu głównym legnickiej katedry, szczególnie rysów twarzy, fryzury i kształtu brody św. Pawła, jest tak uderzające, że istnieje duże prawdopodobieństwo wykonania ich w tym samym warsztacie rzeźbiarskim. Mógł tego dokonać w latach 1761-1765 Krystian Grunewald, w każdym razie jeszcze przed rozpoczęciem prac nad realizacją projektu ołtarza wielkiego w protestanckim wówczas kościele Świętych Piotra i Pawła w Legnicy, co nastąpiło dopiero w r. 1767.¹⁷⁴

W drugiej kondygnacji nastawy ołtarzowej powtórzony jest w ogólnym zarysie układ podziałów pierwszej kondygnacji. W centrum znajduje się obraz z okresu proboszcza F. Neugebauera, przedstawiający jedną z wizji św. Ignacego Loyoli. Boki uformowane są w spływy wolutowe, a całość wieńczy zwielokrotnione i przerwane belkowanie oraz promienista gloria z tzw. "okiem Bożym". Trójkąt z okiem symbolizuje Tróję Świętą oraz Jej wszechobecność i wszechwiedzę.¹⁷⁵ *Nie ma stworzenia, które by było przed Nim niewidzialne, przeciwnie, wszystko odkryte i odsłonięte jest przed oczami Tego, któremu musimy zdać rachunek* (Hbr 4,13)

Piaskowcowa rzeźba Madonny z Dzieciątkiem w niszy jaworskiego ołtarza, według T. Dobrowolskiego, wzorowana jest na figurze Madonny z połowy XIV wieku w zachodnim portalu katedry legnickiej.¹⁷⁶ Obie figury należą do bardzo popularnego na XIV-wiecznym Śląsku typu tzw. Pięknych Madonn. Dziwi tylko bardzo późna data "1497" na cokole jaworskiej Madonny. Może należy ją czytać "1427"? Figurę wyrzeźbiono frontalnie i statycznie. Matka Boża ma piękną i uśmiechniętą twarz, ubrana jest w powłóczystą szatę, opadającą

łagodnymi kaskadami, na ramionach ma chustę, której dotyka Dzieciątko, a na głowie welon i koronę. Na lewej ręce trzyma Dzieciątko, w prawej - dorabiane znacznie później berło. Rzeźbę pomalowano farbami olejnymi w r. 1917. Całość postaci sprawia wrażenie delikatnej wytworności.

Cykl rzeźb filarowych w jaworskim kościele parafialnym powstał bez wątpienia w okresie intensywnej barokizacji wyposażenia świątyni, w początkowym okresie pełnienia funkcji proboszcza przez ks. Kaspra Scribanusa (1690-1700).

97. Św. Hieronim. Południowa ściana prezbiterium, przy łuku tęczowym

Ponad 2-metrowej wysokości drewniane figury, ustawione na dużych konsolach; w większości ozdobionych ornamentem kartuszowym, polichromowane i pozłacane, zostały prawdopodobnie wykonane w warsztacie klasztoru lubiąskiego, z którym ks. K. Scribanus utrzymywał w tym czasie kontakty.¹⁷⁷

Strona południowa, od prezbiterium:

Św. Hieronim, doktor Kościoła. Poprawił stary łaciński przekład Nowego Testamentu i przetłumaczył z hebrajskiego na łacinę Stary Testament. Patron biblistów i księgarzy. Żył w latach 345-420 (il. 97).

98. Św. Filip apostoł. Pierwszy filar

Ś w. F i l i p, apostoł. Niewiele o nim wiemy. Występuje zaledwie kilkakrotnie na kartach Ewangelii Św. Jana (1,43-51; 6,1-7; 12,20-26; 14,1-14). W pozostałych Ewangeliach Filip wymieniany jest przy wyborze Dwunastu zawsze na piątym miejscu (il. 98).

Ś w. A m b r o ż y, biskup Mediolanu i doktor Kościoła. Wsławił się jako reformator liturgii i śpiewu kościelnego. Żył w IV wieku. W prawej ręce trzyma otwartą księgę, w której ledwo widoczny jest napis "kant...", czyli "canto", co znaczy śpiewać.

99. Św. Ambroży. Drugi filar

Św. Juda Tadeusz, apostoł. Jeszcze mniej napisano w Piśmie Św. o Judzie Tadeuszu, zwanym też Judą Jakubowym. W czasie trwania Ostatniej Wieczerzy zapytał Jezusa: *Panie, coś się stało, że nam się masz objawić, a nie światu?* (J 14,22). W prawej ręce niesie mandylion, czyli obraz z odciskiem twarzy Chrystusa. W lewej - nieodłączną maczugę. Anioł Stróż z dzieckiem. W Piśmie Świętym znajdujemy dużo wzmianek o aniołach (gr. angelos - zwiastun), które występują pod wieloma nazwami i postaciami. Aniołowie wykonują różne zadania na chwałę Boga, m.in. opiekują się ludźmi. Właśnie dlatego, corocznie

100. Św. Juda Tadeusz apostoł. Trzeci filar

2 października, Kościół obchodzi święto Aniołów Stróżów.

101. Anioł Stróż z dzieckiem. Czwarty filar, przy chórze muzycznym

Strona północna, od prezbiterium:

Św. Grzegorz I Wielki, papież i doktor Kościoła. Żył w VI wieku. Napisał wiele dzieł, które odegrały istotną rolę w rozwoju myśli chrześcijańskiej ówczesnego Kościoła. Duch Św. w postaci gołębiczy miał towarzyszyć mu podczas pracy twórczej. Na głowie ma tiarę, tzn. potrójną koronę papieską, a do r. 1961 trzymał w rękach potrójny krzyż papieski. Podczas prac konserwatorskich w latach 1979-1985 nie uzupełniono tego braku.

102. Św. Grzegorz I Wielki. Północny filar przytęczowy

Św. A u g u s t y n, biskup Hippony w północnej Afryce i doktor Kościoła. Żył w latach 354-430. Pod wpływem słuchania kazań św. Ambrożego, nawrócił się na wiarę katolicką. Jeden z najtęższych umysłów chrześcijańskich w dziedzinie filozofii, teologii i egzegetyki. Wielki kaznodzieja i autor ogromnej ilości dzieł. Do najbardziej znanych i cenionych należą: *O państwie Bożym* i *Wyznania* (il. 103). Św. Ł u k a s z (?) E w a n g e l i s t a. Nie był uczniem Chrystusa. Na chrześcijaństwo nawrócił się dopiero po roku 40. Autor jednej z 4 Ewangelii oraz *Dziejów Apostolskich*, które napisał dzięki bliskim

103. Św. Augustyn. Drugi filar

kontaktom ze św. Pawłem, a także św. Piotrem, św. Jakubem Młodszym oraz Matką Bożą i innymi niewiastami, o których wspomina w swojej Ewangelii (il. 104).

Św. Michał Archanioł. Pismo Święte ukazuje Michała Archaniola jako obrońcę ludu Bożego i Kościoła przeciw szatanowi.

I nastąpiła walka na niebie:

Michał i jego aniołowie mieli walczyć ze smokiem.

I wystąpił do walki Smok i jego aniołowie, ale nie przemógł, i już się miejsce dla nich w niebie nie znalazło.

104. Św. Łukasz Ewangelista. Trzeci filar

*I został strącony wielki Smok,
Wąż starodawny,
który się zwie diabeł i szatan,
zwodzący całą zamieszkałą ziemię,
został strącony na ziemię,
a z nimi strąceni zostali jego aniołowie.
(Apokalipsa Św. Jana 12,7-9).*

Św. Antoni Padewski, franciszkanin, doktor Kościoła, żył w pierwszej połowie XIII wieku. Posiadał niezwykle sugestywny sposób głoszenia kazań. Jego wielka popularność utrzymuje się od średniowiecza. Nadal jest czczony i wzywany jako orędownik w wielu okolicznościach, m.in. przez szukających zguby. Najlepiej udokumentowany, ostatni rok swego życia spędził w Padwie, stąd Antoni Padewski. W jaworskiej figurze przedstawiony jest w habicie franciszkańskim, z Dzieciątkiem Jezus na rękach. Figurę wyrzeźbił twórca ludowy około 1770 roku (il. 106).

105. Św. Michał Archaniol. Czwarty filar, przy chórze muzycznym

106. Św. Antoni Padewski. Wschodnia ściana nawy północnej, nad chrzcielnicą. Około 1770 r.

Św. Jan Chrzciel. Postać świętego okryta skórą. Nad głową aureola promienista. W prawej ręce krzyż, a u nóg baranek. Rzeźba wykonana około połowy XVIII wieku (il. 107).

Ambona zawieszona jest na pierwszym, północnym filarze międzynawowym, licząc od prezbiterium. Wykonana została w latach dziewięćdziesiątych XVII w., być może w tym samym warsztacie, co rzeźby przyfilarowe. Składa się z mównicy z podwieszoną dekoracją roślinną, zwieńczoną stylizowanym kwiatem akantu, który przybiera kształt ząbkowanego dzwonka z podłużną szyszką w środku. Na parapecie

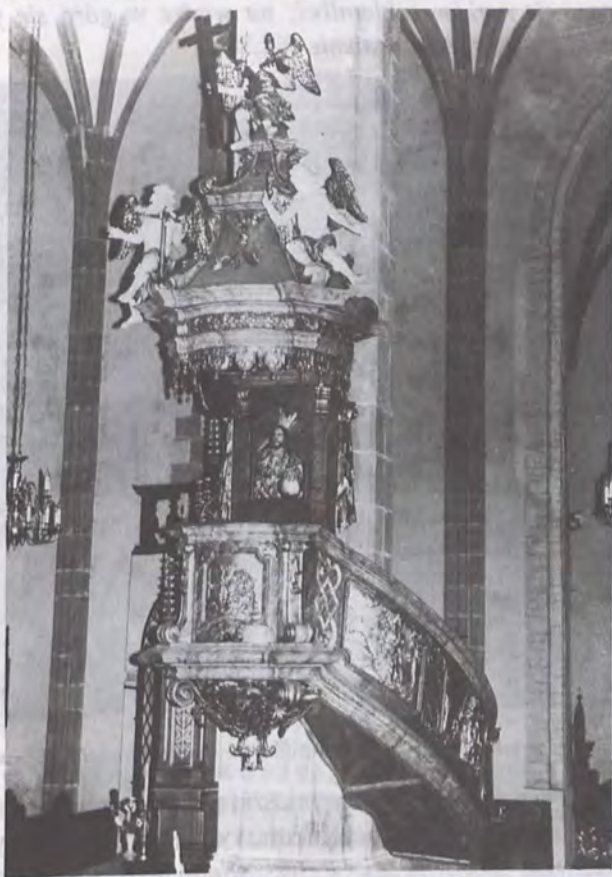

107. Św. Jan Chrzciciel. Prezbiterium, nad drzwiami prowadzącymi na empore.
Okolo 1750 r.

czworościennej mównicy (korpusu) umieszczono dwie płaskorzeźbione sceny: *Przemienienie Jezusa* (Mt. 17, 1-3) i *Nauczanie w świątyni* (Łk 19, 47-48). Zaplecze ozdobiono reliefem *Salvatora Mundi* (Zbawiciela Świata). Lewa ręka Chrystusa spoczywa na kuli, co oznacza Jego panowanie na ziemi, prawa podniesiona w geście błogosławieństwa. Promienista gloria potwierdza boskość i chwałę Zbawiciela, który powróci na ziemię, aby nas osądzić.

Korpus przykryty jest baldachimem w kształcie zbliżonej do ostrosłupa trzyczęściowej wieżyczki, przypominającej zwieńczenie orientalnej pagody. Podniebienie baldachimu zdobi gołębica, symbol Ducha Świętego. Obrazowanie podstawy baldachimu stanowi pełne belkowanie oraz ornament lambrekinowy. Wieżyczka udekorowana jest trzema aniołami z atrybutami, symbolizującymi trzy cnoty Boże: anioł w zwieńczeniu z krzyżem i kielichem - wiarę, anioł z kotwicą - nadzieję, anioł z płonącym sercem - miłość.

Na kazalnicę prowadzą kręte schody, a ich pełna ścianka

108. Ambona. Lata dziewięćdziesiąte XVII w.

balustradowa podzielona jest na 4 części. Każda wypełniona płasko-rzeźbioną sceną, przedstawia personifikację jednej z 4 cnót kardynalnych, zwanych też cnotami moralnymi.

Początek u góry schodów:

1. **Roztropność** - niewiasta z węzami. *Oto Ja was posyłam jak owce między wilki. Bądźcie więc roztropni jak węże, a nieskazitelni jak gołębie* (Mt 10,16).

2. **Sprawiedliwość** - niewiasta z wagą i mieczem. Do wszystkich ludzi odnoszą się słowa z Księgi Psalmów: *Synowie ludzcy są tylko jak tchnienie, synowie mężów - kłamliwi; na wadze w górę się wznoszą: wszyscy razem są lżejsi niż tchnienie* (62,10).

109. Ambona - fragment schodów. Personifikacje *Roztropności i Sprawiedliwości*

3. **Umiarowanie** - niewiasta mieszająca wodę z winem. Scena ta, w połączeniu z pustynnym otoczeniem, wyobraża czas próby i podejmowania decyzji. *Dwie drogi. Patrz! Kładę dziś przed tobą życie i szczęście, śmierć i nieszczęście. Ja dziś nakazuję ci miłować Pana, Boga*

twego, i chodzić Jego drogami, pełniąc Jego polecenia, prawa i nakazy, abyś żył i mnożył się, a Pan, Bóg twój, będzie ci błogosławił w kraju, który idziesz osiąść (Księga Powtórzonego Prawa 30, 15-16). Cnota wstrzeźliwości pozwala ludziom utrzymywać na wodzy emocje i zwalczać złe skłonności.

4. Męstwo - niewiasta dźwigająca kolumnę. Scena symbolizuje moc ducha, a nie siłę fizyczną. Cnota męstwa nie jest dzielnością na pokaz, powinna być podporządkowana rozsądkowi i roztropności.

Całość kazalnicy wykonana jest z drewna, polichromowana i bogato zdobiona.

110. Ambona - fragment schodów. Personifikacje *Umiarkowania i Męstwa*

Trzy późnobarokowe k o n f e s j o n a ł y pochodzą z lat 1721-1725. Są identyczne, z wyjątkiem figur w zwieńczeniu. Część środkowa każdego z nich obudowana z trzech stron, z czwartej posiada drzwiczki do połowy wysokości i nakryta jest baldachimem, zwieńczonym figurą lub krzyżem. Boczne ścianki części centralnej mają otwory osłonięte

kratą. Dwie części boczne, stanowiące połowę wysokości segmentu głównego, otwarte z przodu i bez daszku, wyposażone są w klęczniki dla osób przystępujących do spowiedzi. Prace konserwatorskie w r. 1984 zmieniły w znacznym stopniu wygląd konfesjonałów. Pierwotnie fornirowane i intarsjowane, zostały poddane mazerowaniu, a niektóre detale pozłożono.

111. Barokowy konfesjonal z figurą bł. Jana Sarkandra. Obok wejścia do nawy południowej. Lata 1721 - 1725

Konfesjonal (il. 111) przy wejściu do nawy południowej, obok ołtarza Matki Bożej Nieustającej Pomocy, ma w zwieńczeniu figurę

Jana Sarkandra. Tablica w ozdobnym obramieniu, umieszczona pod drewnianą rzeźbą, zawiera napis: *Divus Joannes Sarcander*. Tablicę zawieszono na podstawie przekonania wiernych o jego świętości, ponieważ beatyfikacji tego kapłana męczennika dokonano dopiero w r. 1859, a kanonizacja jeszcze się nie odbyła. Jan Sarkander pochodził ze Śląska Cieszyńskiego. Żył w latach 1576-1620. Zginął śmiercią męczeńską, torturowany przez protestantów w Ołomuńcu. Niezwykle szybko rozwinął się kult jego męczeńskiej śmierci, obejmując swoim zasięgiem

112. Barokowy konfesjonal z figurą św. Jana Nepomucena. W prawo od wejścia głównego. Lata 1721 - 1725

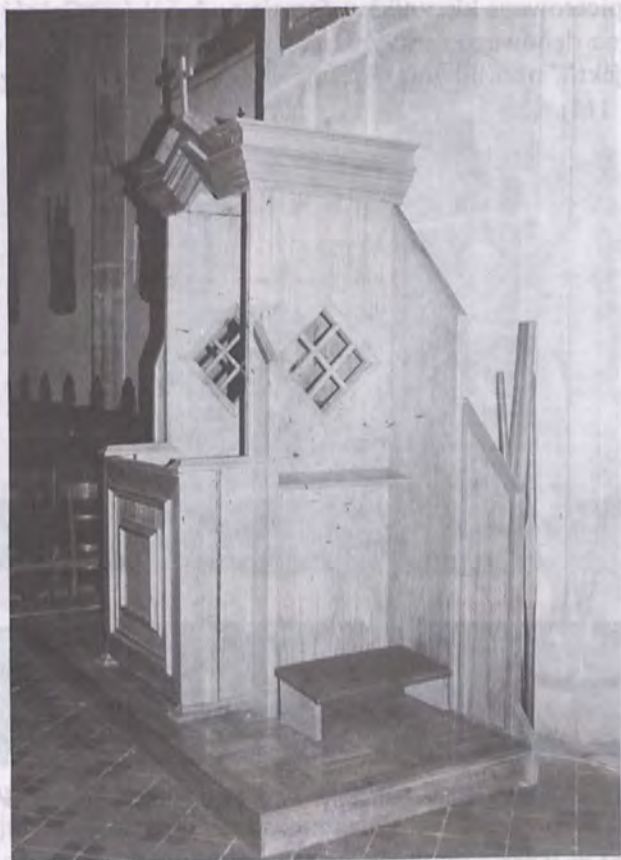
przede wszystkim Morawy i Śląsk. Papież Jan Paweł II zamierza w r. 1993 odwiedzić Ołomuniec na Morawach, aby wziąć udział w wyniesieniu na ołtarze bł. Jana Sarkandra.

K o n f e s j o n a ł przy zachodniej ścianie nawy południowej, w prawo od wejścia głównego, wieńczy figura św. Jana Nepomucena. Beatyfikacja Jana Nepomucena została dokonana w r. 1721, co mogło stanowić bodziec do zamówienia konfesjonałów i co tłumaczy wymowę napisu na tablicy inskrypcyjnej: *Divus Joannes Nepomucenus*. Dopiero osiem lat później, w r. 1729 kanonizowano Jana Nepomucena (il. 112).

113. Barokowy konfesjonal z krucyfiksem. Nawa północna, między kaplicami.
Lata 1721 - 1725

Co w tym okresie znaczył łaciński termin "divus"? Czy to samo, co "sanctus", czyli święty? Jeżeli tak, to dlaczego nazywano świętym Jana Sarkandra, którego świętości nie aprobował jeszcze oficjalnie Kościół, nawet poprzez beatyfikację? A może "divus", w odniesieniu do Jana Sarkandra i Jana Nepomucena, tłumaczono wówczas jako "czczony", albo "wielbiony"? Dużo tych wątpliwości i pytań, na które trudno dać jednoznaczną odpowiedź. Ta w pewnym stopniu dowolność w używaniu tytułu "święty", wynikała z nastrojów religijnych i mentalności ludzi tamtej epoki. Trudno się oprzeć wrażeniu, że decydowała o tym skala

114. Konfesjonal. 1991 r. Władysław Gruszewski

kultu i głębokie przekonanie wiernych o świętości danej osoby.

W r. 1991 kościół parafialny wzbogacił się o 3 jednakowe konfesjonały, wykonane w jaworskim warsztacie Władysława Gruszeńskiego. Część środkowa każdego z nich nakryta jest zwielokrotnionym daszkiem, załamanym od frontu. Trójkątne załamanie wieńczy krzyż. Ściany boczne zaopatrzone są w proste kraty, o sześciu dużych otworach w każdej. Drzwiczki pokryte są dwiema prostokątnymi płycinami, powstałymi z obramienia ich powierzchni profilowanymi listwami. Dwie części boczne, przeznaczone dla penitentów, wyposażone są w tapicerowane klęczniki, w formie podnóżków. Całość wykonana z drewna dębowego i utrzymana w kolorze dębu. W. Gruszeński, autor projektu, określił zespół cech swoich dzieł jako "styl gruszeńskiego" (il. 114).

115. Fotel, dwa krzesła i dwa taborety. Przy południowej ścianie prezbiterium. Połowa XVIII w.

Fotel, dwa krzesła i dwa taborety, stojące przy południowej ścianie chóru kapłańskiego, użytkowane są przez celeb-

ransa, koncelebransów oraz usługujących podczas obrzędów liturgicznych. Wykonano je w stylu Ludwika XV, francuskiej odmiany rokoka, około połowy XVIII wieku. Płynne linie nóg charakteryzują się łukowatym wygięciem na zewnątrz. Oparcia fotela i krzeseł obramione są fantazyjną ramą w formie kartusza, udekorowaną rzeźbionym ornamentem rocaille. Poza tym, oparcia są wysokie i lekko odchylone. Wszystkie meble miały miękko wyściełane siedzenia, które w II połowie XIX w. wyposażono dodatkowo w sprężyny i pokryto brokatem.

116. Prospekt organowy. 1732 r.

O r g a n y i c h ó r m u z y c z n y. Nic nie wiemy o najstarszych organach kościoła Św. Marcina w Jaworze. Można jedynie suponować, że jaworska świątynia dysponowała tym instrumentem już w wieku XIV, równocześnie ze wzniesieniem kościoła. Pierwsze organy wzmiankowane w źródłach zbudował w r. 1732 Jan Ignacy Buttner, organmistrz ze Świdnicy.¹⁷⁸

Instrument liczył 24 głosy rozmieszczone według następującej dyspozycji: klawiatury ręczne (manualy) 17, klawiatura nożna (pedał) 7. Organy miały łącznik dla obu klawiatur, a powietrza dostarczały 4 miechy. Ten 24-głosowy instrument z r. 1732 został w latach 1878-1880 całkowicie przebudowany przez firmę "Schlag" ze Świdnicy. W następstwie gruntownego remontu powstał 32-głosowy instrument o następującej dyspozycji: klawiatura ręczna (dwa manualy) - 24 głosy i klawiatura nożna (pedał) - 8 głosów. Przebudową, która kosztowała parafię 9785 marek, kierował organmistrz Henryk Schlag.¹⁷⁹ Organy te po kilkakrotnym remoncie i strojeniu po r. 1945 są nadal użytkowane.

Późnobarokowy prospekt, czyli zewnętrzna obudowa organów, pochodzi z r. 1732. Empora organowa zajmuje całą szerokość nawy głównej. Wnęka empory została zabudowana kulisowo na tle centralnie położonej rozety. Poszczególne człony zabudowy tworzą kombinacje cynowych piszczałek prospektowych, przybierających formy kolumn i pilastrów, na których spoczywa wielokrotnie przełamane belkowanie. Całość zdobi ażurowy, wykonany ze stiuku ornament plecionkowy o motywach roślinnych.

VII. Przypisy

1. Słownik starożytności słowiańskich, Wrocław 1958, tom 3, część 2, str. 437 (hasło: Nysa Szalona). J. Łodowski, Dolny Śląsk we wczesnym średniowieczu, (w:) Obronność polskiej granicy zachodniej w dobie pierwszych Piastów, Wrocław 1984, str. 50 i następne. Wyniki sesji naukowej pn. "Jawor w śląskich dziejach", odbytej 8-9 VI 1992 r. w Jaworze.
2. Wielka Encyklopedia Powszechna, Warszawa 1968, tom 11, str. 680, hasło: Trzebowianie. J. Natanson-Leski, Rozwój terytorialny Polski, Warszawa 1964, mapa Polski w X i XI wieku.
3. Wielka Encyklopedia Powszechna, Warszawa 1969, tom 12, str. 281, hasło Wielkomorawskie Państwo.
4. W. Abraham, Organizacja Kościoła w Polsce do połowy XII w., Poznań 1962, str. 97; autor wspomina Legendę Panońską, która zawiera ślady szerzenia wiary chrześcijańskiej u plemion śląskich. Za zetknięciem się mieszkańców Śląska z chrześcijaństwem w państwie wielkomorawskim opowiada się T. Siłnicki, Dzieje i ustrój Kościoła katolickiego na Śląsku do końca XIV wieku, Warszawa 1953, str. 11-12; odrzuca jednak możliwość działalności świętych Cyryla i Metodego na Śląsku.
5. Tamże, str. 91-92; w pracy podana dalsza literatura z tego zakresu. W. Urban, Zarys dziejów diecezji wrocławskiej, Wrocław 1962, str. 61-62.
6. J. Heyne, Dokumentirte Geschichte des Bisthums und Hochstiftes Breslau, Wrocław 1860, tom 1, str. 164.
7. Ch.F.E. Fischer, Chronik der Schlesienschen Kreisstadt Jauer 1008-1817, Jawor 1818, str. 3. E. Keyser, Deutsches Stadtebuch, Stuttgart 1939, tom 1, str. 778. H. Weczerka, Schlesien, Stuttgart 1977, str. 207.
8. Scheuermann, Chronik der Stadt Jauer in Schlesien vom Jahre 1805-1868, Jawor 1869, str. 14. H. Weczerka, op. cit. (opus citatum = dzieło cytowane), str. 207.

9. Schlesische Regesten (SR), nr 591a (chronologicznie uporządkowany rejestr śląskich dokumentów historycznych). Codex Diplomaticus Silesiae, Wrocław 1868, tom 7, część 1, str. 228-229.
10. Mediewista - badacz średniowiecza.
11. B. Panzram, Geschichtliche Grundlagen der ältesten schlesischen Pfarrorganisation, Wrocław 1940, str. 2.
12. T. Silnicki, op. cit., str. 350-351. W. Urban, Z dziejów duszpasterstwa w archidiakonacie legnickim..., Wrocław 1973, str. 12.
13. Kodeks Dyplomatyczny Śląska pod red. K. Maleczyńskiego, Wrocław 1959, tom 2, str. 163.
14. Codex Diplomaticus Silesiae, Wrocław 1886, tom 7, część 3, str. 186.
15. J. Mandziuk, Archiwalia dotyczące woj. legnickiego w Archiwum Archidiecezjalnym we Wrocławiu, Legnica 1987, str. 9 (w:) Kultura muzyczna Legnicy na tle kultury Śląska (materiały z sesji naukowej), część II.
16. J. Halbsguth, Beiträge zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der Stadt Jauer, Jawor 1936, str. 108.
17. Tamże, str. 109.
18. Codex Diplom. Silesiae, Wrocław 1875, tom 7, część 2, str. 215. SR nr 1493. Dokument z r. 1275, w którym mówi się po raz pierwszy o lokacji Jawora i o Jaworze jako mieście (łac. civitas).
19. E. Graber, Codex Diplom. Silesiae, Wrocław 1930, tom 35, str. 161. Zapis w najstarszej księdze sądowej miasta z około 1440 r., przechowywanej w jaworskim Muzeum Regionalnym.
20. J. Halbsguth, op. cit., str. 107-108.
21. E. Graber, op. cit., str. 82 i 240-241.
22. J. Heyne, Denkwürdigkeit aus der Geschichte der katholischen Kirche Schlesiens (1418-1648), Wrocław 1868, str. 637.
23. J. Halbsguth, op. cit., str. 107.
24. Tamże, str. 108. E. Graber, op. cit., str. 176.
25. J. Halbsgut, op. cit., str. 114.
26. E. Graber, op. cit., str. 48, 56, 104-105, 140.
27. Encyklopedia Kościelna, Warszawa 1878, tom 11, str. 239. K. Dola, Problemy kościelno-duszpasterskie w diecezji wrocławskiej w XV wieku, (w:) Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka nr 4 z 1986 r., str. 535.

28. E. Graber, op. cit., str. 89-91.
29. Tamże.
30. Majątek nieruchomy - ziemia oraz przedmioty trwale z nią związane, m.in. budynki i drzewa.
31. J. Halbsguth, op. cit., str. 117.
32. Altarzystą nazywano duchownego związanego z określonym ołtarzem i opłacanego ze specjalnego funduszu, przeznaczonego na tenże ołtarz.
33. J. Halbsguth, op. cit., str. 118.
34. W. Urban, Z dziejów duszpasterstwa..., Wrocław 1973, str. 13.
35. Prebenda, inaczej beneficjum kościelne (beneficium ecclesiasticum), oznaczała określony urząd kościelny (officium ecclesiasticum) i prawo korzystania z przywiązanych do niego uposażeń.
36. E. Graber, op. cit., str. 58.
37. J. Heyne, Denkwürdigkeit..., Wrocław 1868, str. 637.
38. J. Halbsguth, op. cit., str. 130.
39. Prawo lenne - w tym przypadku oznaczało zależność między fundatorem kapitału ołtarzowego, a jego użytkownikiem, czyli altarzystą.
40. J. Halbsguth, op. cit., str. 131.
41. E. Graber, op. cit., str. 187.
42. Tamże.
43. W. Urban, Studia nad dziejami..., Wrocław 1959, str. 275.
44. E. Graber, op. cit., nr dokumentu 210; na stronie 295 autor podaje wykaz stronicy swojej pracy, na których znajdują się odpisy dokumentów traktujących o założeniach ołtarzy i różnych formach beneficjów w jaworskim kościele Św. Marcina począwszy od XIV wieku. To prawdziwe bogactwo przekazów źródłowych składa się z około 60 wzmianek (informacji) o ołtarzach.
45. J. Halbsguth, op. cit., str. 133-134.
46. J. Heyne, Denkwürdigkeit..., Wrocław 1868, str. 637-638.
47. Ch. F. E. Fischer, Chronik der Schlesienschen Kreisstadt Jauer 1008-1817, Jawor 1818, str. 2.
48. W. Walczak, Nad Odrą, Wrocław 1974, str. 125.
49. Krzyżmo - olej święty używany przy chrzcie, bierzmowaniu, święceniach kapłańskich i biskupich.

50. E. Wiśniowski, Kościół parafialny i jego funkcje społeczne w średniowiecznej Polsce, (w:) *Studia Theologica Varsoviensia*, rok 7 (1969) nr 2, str. 216.
51. B. Panzram, op. cit., str. 91-126.
52. O. Koischwitz, *Ein Wegweiser durch die Heimat...*, Jawor 1930, str. 48.
53. J. Halbsguth, op. cit., str. 118.
54. B. Panzram, op. cit., str. 91-126.
55. J. Rybotycki, *Księstwo Jaworskie i jego stolica*, Jawor 1987, str. 23.
56. E. Graber, op. cit., str. 39-40.
57. P. Kielar, *Traktat przeciw beghardom Henryka Havrer*, (w:) *Studia Theologica Varsoviensia*, 8 (1970) nr 2, str. 231-250.
58. E. Graber, op. cit., str. 39-40.
59. *Wielka Encyklopedia Powszechna*, Warszawa 1962, tom 1, str. 668 (hasło: begardzi i beginki).
60. Dokument z Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu, sygnatura M.40, nr 482.
61. E. Graber, op. cit., str. 45.
62. H. Neuling, *Schlesien altere Kirchen und kirchliche Stiftungen...*, Wrocław 1884, str. 45.
63. E. Graber, op. cit., str. 60 i 100. Leprozorium - zamknięty szpital dla ludzi chorych na trąd (łac. lepra). Lokalizowano je z dala od murów miejskich.
64. B. Panzram, op. cit., str. 77.
65. E. Graber, op. cit., str. 51.
66. Tamże, str. 240; ministerium (urząd) oznaczało odprawianie Mszy św. przy tym ołtarzu oraz dochody z tym związane.
67. W. Bochnak, *Religijne stowarzyszenia i bractwa...*, Wrocław 1983, str. 90-91.
68. J. Mandziuk, op. cit., str. 14.
69. O. Koischwitz, op. cit., str. 62.
70. W. Urban, *Studia nad dziejami...*, Wrocław 1959, str. 258.
71. W. Bochnak, op. cit., str. 67.
72. E. Graber, op. cit., str. 176.
73. Tamże, str. 114, 119, 121, 182, 183.
74. J. Heyne, *Dokumentirte Geschichte...*, Wrocław 1868, tom 3,

- str. 1162-1164.
74. Tamże.
75. E. Graber, op. cit., str. 243.
76. J. Halbsguth, op. cit., str. 141.
77. Scheuermann, op. cit., str. 4.
78. O. Koischwitz, op. cit., str. 48.
79. G. Schonaich, Die alte Jauersche Stadtbefestigung, Jawor 1903, str. 11.
80. E. Graber, op. cit., str. 154.
81. G. Heuber, Die Evangelische Friedenskirche in Jauer genannt zum heiligen Geist, Jawor 1906, str. 11-17.
82. Historia Śląska pod red. K. Maleczyńskiego, Wrocław 1961, tom 1, część 2, str. 18.
83. Okres urzędowania proboszcza J. Fabera opracowany na podstawie: G. Heuber, op. cit., str. 19-22. J. Heyne, Denkwürdigkeit..., Wrocław 1868, str. 637-639.
84. G. Heuber, op. cit., str. 22-23.
85. Scheuermann, op. cit., str. 8. E. Bergmann, Die Pfarrkirche zu St. Martin in Jauer, (w:) Heimatbuch 1982..., Herne 1982, str. 173. O. Koischwitz, op. cit., str. 55 i w wielu innych.
86. W. Urban, Zarys dziejów..., Wrocław 1962, str. 13.
87. Scheuermann, op. cit., str. 8.
88. W. Urban, Zarys dziejów..., Wrocław 1962, str. 24.
89. W. Bochnak, op. cit., str. 78.
90. Wypisy z ksiąg kościoła Św. Marcina, sporządzone przez K.J. Endemanna, bibliotekarza zbiorów w zamku Książ, (w:) Unsere Heimat - Beilage zum "Jauerschen Tageblatt" - nr 29 z 10 XI 1929 roku.
91. T. Dobrowolski, Sztuka na Śląsku, Katowice-Wrocław 1948, str. 286. E. Kloss, Michael Willmann, Leben und Werke eines deutschen Barockmalers, Wrocław 1934, str. 180. R. Lucius, Mutterkuss, (w:) Unsere Heimat - Beilage zum "Jauerschen Tageblatt" - nr 11 z 1929 roku.
92. W. Urban, Zarys dziejów..., Wrocław 1962, str. 146.
93. Konwent - w tym tekście ogół zakonników (zakonnice) jednego klasztoru; dom zakonny.
94. Ruch zielonoświątkowy rozpoczął się w Stanach Zjednoczonych

Ameryki w r. 1906. W r. 1943 został uznany jako nowe wyznanie chrześcijańskie pod nazwą Kościoła Zielonoświątkowego. W centrum wiary zielonoświątkowców jest szczególnie kult Ducha Świętego, a fundamentem wyznania - Zesłanie Ducha Świętego (Dzieje Apostolskie 2,1-13). W Polsce uroczystość Zesłania Ducha Świętego nosi tradycyjną nazwę Zielonych Świąt, stąd polska nazwa wyznania.

95. Das Franziskaner Nonnenkloster in Jauer, (w:) Unsere Heimat - sonderausgabe zum "Jauerschen Tageblatt" - nr 12 z 19 III 1929 roku.

96. Scheuermann, op. cit., str. 6-10.

97. K. Kalinowski, Rzeźba barokowa na Śląsku, Warszawa 1986, str. 274 i 301.

98. Tamże, str. 181 i 225. T. Dobrowolski, op. cit., str. 275.

99. Die Kunstdenkmaler der Stadt Jauer - Die Martinkirche, (w:) Unsere Heimat, Beilage zum "Jauerschen Tageblatt", nr 9 z 3 II 1929 roku.

100. Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu, sygnatura V C 9 g; Profesja zakonna oznacza, że osoba wstępująca do zakonu odbyła pomyślnie okres próbny, tak zwany nowicjat, i złożyła uroczyste zobowiązanie (ślub) życia we wspólnocie klasztornej w warunkach ubóstwa, bezsenności i posłuszeństwa.

101. Gallerie Schlesischer Städte 4 stuck, Beschreibung der Koniglichen der Furstenthums= Hauptstadt Jauer, Wrocław 1809, str. 14-16.

102. E. Bergmann, op. cit., str. 173-174.

103. F. Neumann, Der Turm der Friedenskirche zu Jauer, (w:) Unsere Heimat - Beilage zum "Jauerschen Tageblatt", nr 25 z 15 IX 1929 roku.

104. Heimatbuch 1982 der schlesischen Kreise Jauer-Bolkenhain, Herne-Broken 1982, str. 175.

105. Aus der Chronik der Jauerschen Stadtpfarrkirche, (w:) Unsere Heimat, Beilage zum "Jauerschen Tageblatt", nr 18 z 9 czerwca 1929 roku.

106. Neumanns Orts-Lexikon des Deutschen Reichs, Lipsk-Wiedeń 1894, str. 377. Nie możemy, niestety, porównać tych danych z polską statystyką wyznaniową, ponieważ brakuje wiarygodnych źródeł. Komuniści, ze znanych nie tylko sobie powodów, nie ryzykowali stosowania w arkuszach spisowych ludności rubryki "wyznanie". Miejmy nadzieję, że podczas najbliższego spisu ludności, który powinien odbyć

- się w r. 2000, komisarze spisowi zapytają każdego z nas o wyznanie.
107. Schematismus des Bisthums Breslau und seines Delegatur = Bezirks für das Jahr 1901, Wrocław, str. 39.
 108. Brockhaus Konversations = Lexikon, Lipsk 1908, tom 9, hasło "Jauer", str. 906.
 109. Handbuch des Bistums Breslau für das Jahr 1929.
 110. Der Grosse Herder Nachschlagewerk für Wissen und Leben, Freiburg im Breisgau 1933, tom 6, str. 370.
 111. Handbuch des Erzbistums Breslau für das Jahr 1941, str. 47. "Des Erzbistums", ponieważ w r. 1929 papież utworzył metropolię wrocławską, a biskupstwo wrocławskie wyniesione zostało do godności arcybiskupstwa (des Erzbistum).
 112. Jawor 1945-1986, WUS, Legnica 1987, str. 11.
 113. W. Roszkowski, Historia Polski 1914-1990, PWN, Warszawa 1991, str. 207.
 114. Schematyzm duchowieństwa i kościołów archidiecezji wrocławskiej, Wrocław 1952, str. 184-186 oraz 291.
 115. R o k i e t a - odmiana komży przysługująca wyższym duchownym; od XIX w. koronki rakiety podszywane są czerwonym jedwabiem. M a n t o l e t - "długi do kolan, fioletowy płaszcz bez rękawów, wkładany na komżę przez prałatów kurii rzymskiej, ale nie przez prałatów honorowych. Noszony często również przez kanoników w kolorze ustalonym dla kapituły przez odpowiednie przywileje" (R. Berger, Mały słownik liturgiczny, Poznań 1990, str. 85).
 116. Wiadomości kościelne, Organ Administracji Apostolskiej Dolnego Śląska, Rocznik 2, 1947, str. 231.
 117. Schematyzm Archidiecezji Wrocławskiej 1959, Wrocław, str. 149.
 118. Gwiazda Bożonarodzeniowa symbolizująca Chrystusa, ma 8 ramion i w swojej poczwórności nawiązuje do krzyża (M. Lurker, Słownik obrazów i symboli biblijnych, Poznań 1989, str. 65).
 119. Rocznik Archidiecezji Wrocławskiej 1990, str. 127-131.
 120. Dane oparte są na zapisach kroniki parafialnej, w której brakuje okresu 1945-1956 oraz 1965-1969. Ewentualna niezgodność podanych liczb z rzeczywistością, oznaczałaby w każdym przypadku zmianę na większą chwałę Bożą.
 121. Zeitschrift des Vereins Geschichte und Alterthum Schlesiens,

- Wrocław 1868, str. 84-95.
122. H. Tintelnot, *Die mittelalterliche Baukunst Schlesiens*, Kitzingen 1951, str. 134.
123. H. Lutsch, *Die Kunstdenkmäler des Reg.-Bezirks Liegnitz*, Wrocław 1891, tom 3, str. 401.
124. M. Kutzner, *Proces formowania się architektury i urbanistyki*, (w:) *Sztuka i ideologia XIII wieku*, Wrocław 1974, str. 224.
125. Tamże, str. 218 i przypis 21 na str. 238, w którym do fundacji książęcych zaliczono kościoły parafialne w Bolkowie, Bolesławcu, Jaworze, Jeleniej Górze i Kamiennej Górze.
126. G. Heuber, op. cit., str. 2. Zimmermann, *Beiträge zur Beschreibung Schlesiens*, Brzeg 1786, tom 6, str. 71.
127. M. Kutzner, *Cysterska architektura na Śląsku w latach 1200-1330*, Toruń 1969, str. 142.
128. O. Koischwitz, op. cit., str. 55.
129. G. Heuber, op. cit., str. 23.
130. G. Schonaich, *Die alte Fürstentumshauptstadt Jauer und ihre Geschichte*, Jawor 1904, str. 10-11. T. Dobrowolski, op. cit., str. 95; datuje tympaon na około 1400 r. i dodaje, że ze względu na szczegóły stroju św. Marcina, można by przyjąć datę wcześniejszą.
131. *Die Kunst in Schlesien*, Berlin 1927, str. 154.
132. M. Kutzner, *Budowa potęgi mieszczaństwa i Kościoła. Sztuka gotycka 1250-1500*, (w:) *Sztuka Wrocławia*, praca zbiorowa pod red. T. Broniewskiego i M. Złata, Wrocław 1967, str. 78-79.
133. S.J. Stulin, *Kościół joannicki w Strzegomiu i jego znaczenie dla architektury gotyckiej Śląska*, (w:) *Z dziejów sztuki śląskiej*, pod red. Z. Świechowskiego, Warszawa 1978, str. 149-200.
134. Tamże, str. 169.
135. Tamże, str. 182; w pracy podana jest dalsza literatura z tego zakresu.
136. Zimmermann, op. cit., str. 71.
137. H. Lutsch, op. cit., str. 401.
138. J. Harasimowicz, *Funkcje katolickiego mecenatu artystycznego na Śląsku w dobie reformacji i "odnowy trydenckiej" Kościoła*, (w:) *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka*, nr 4 z 1986 r., str. 569; kaplicę

ufundował Henryk von Bibran, starosta księstwa jaworsko-świdnickiego.

139. H. Lutsch, op. cit., str. 403.

140. Według pomiarów S. Kozłowskiego i J. Rybotyckiego.

141. SR, nr 5409. S.J. Stulin, op. cit., str. 177.

142. Schematismus des exemtem Bisthums Breslau fur das Jahr 1857, str. 61.

143. M. Stec, Odkrycie i konserwacja malowideł ściennych w kościele Św. Marcina w Jaworze, (w:) Ochrona Zabytków, kwartalnik, nr 4 z 1987, str. 277; autor datuje powstanie polichromii na sklepieniu nawy południowej w przedziale czasowym od końca XIV w. do połowy wieku XV.

144. M. Stec, Dokumentacja konserwatorska polichromii sklepienia nawy południowej kościoła Św. Marcina w Jaworze, Kraków 1985, str. 5.

145. G. Schonaich, Die alte Furstentumshauptstadt..., Jawor 1904, str. 11.

146. H. Lutsch, op. cit., str. 403.

147. J. Mandziuk, Katalog ruchomych zabytków sztuki sakralnej w archidiecezji wrocławskiej, Wrocław 1982, str. 184.

148. J. Harasimowicz, Kasper Berger i rzeźba legnicka schyłku XVI wieku, (w:) Biuletyn Historii Sztuki, Rocznik 42. 1980 nr 2, str. 126.

149. Prace konserwatorskie na terenie województw: jeleniogórskiego, legnickiego, wałbrzyskiego i wrocławskiego w latach 1974-1978, Wrocław 1985, str. 65.

150. G. Heuber, op. cit., str. 23.

151. H. Lutsch, op. cit., str. 403.

152. H. Lutsch, op. cit., str. 404.

153. J. Rademacher, Predigergeschichte des Kirchenkreises Jauer, 1935, str. 5.

154. H. Lutsch, op. cit., str. 404.

155. Scheuermann, op. cit., str. 9 (wyciąg z kroniki Fischera). Za Fischerem datują obecny ołtarz główny na r. 1678 m.in. O. Koschwitz, op. cit., str. 55. T. Dobrzeńiecki, Sztuka sakralna w Polsce na Ziemiach Zachodnich i Północnych, Warszawa 1976, str. 38.

156. E. Dubowy, Feliks Anton Scheffler, Ein Beitrag zur Kunstgeschichte des 18 Jahrhunderts, 1926, str. 20.
157. I. Sandurska, Barokowe rzeźby ołtarzowe z kościoła p.w. Św. Marcina w Jaworze, maszynopis pracy magisterskiej, str. 5 i następne.
158. Die Kunstdenkmäler der Stadt Jauer - Die Martinkirche, (w:) Unsere Heimat, Beilage zum "Jauerschen Tageblatt" nr 9 z 3 II 1929 roku.
159. Scheuermann, op. cit., str. 14.
160. O. Koischwitz, op. cit., str. 55.
161. I. Sadurska, op. cit., str. 100-101 i 108.
162. Patrz: przypis 91.
163. Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu (Biblia Tysiąclecia), Poznań 1990, str. 826.
164. R. Lucius, Der Mutterkus, (w:) Unsere Heimat, Beilage zum "Jauerschen Tageblatt", nr 11 z 3 III 1929 roku.
165. Sztuka Wrocławia, praca zbiorowa pod red. T. Broniewskiego i M. Złata, Wrocław 1967, str. 370.
166. R. Lucius, op. cit.
167. K. Kalinowski, op. cit., tekst pod ilustracją nr 368.
168. Stiuk - masa wykonana z zaprawy gipsowo-wapiennej z dodatkiem pyłu marmurowego lub piasku.
169. H. Fros i F. Sowa, Twoje imię (przewodnik onomastyczno-hagiograficzny), Kraków 1975, str. 306.
170. D. Forstner, Świat symboliki chrześcijańskiej, Warszawa 1990, str. 360.
171. Przy opisie ołtarza Najświętszego Serca Jezusa, neogotyckiej figury NMP i ołtarza Matki Bożej Nieustającej Pomocy autor korzystał z wyników analizy formalnej, opracowanej przez mgr Barbarę Skoczył-Stadnik, historyka sztuki i kustosa Muzeum Regionalnego w Jaworze.
172. J. Rybotycki, Zamek Piastowski w Jaworze, Jawor 1988, str. 11.
173. T. Dobrzeński, op. cit., str. 38.
174. K. Kalinowski, op. cit., str. 249-250.
175. M. Lurker, op. cit., str. 153.
176. T. Dobrowolski, op. cit., str. 85.
177. Cztery ołtarze boczne, konsekrowane w r. 1695, zostały wykonane

w Lubiążu.

178. L. Burgermeister, Der Orgelbau in Schlesien, 1973, str. 131-132.

179. Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu - dokument o sygnaturze OA (39).

VIII. Spis ilustracji

Zdjęcia: Czesław Czekiel. Rysunki: Sławomir Kozłowski.

1. Fasada kaplicy Św. Barbary w Jaworze, s. 9.
2. Murowany ganek łączący plebanię z prezbiterium. Przełom XIII i XIV w., s. 21.
3. Wnęka w południowym filarze tęczowym kościoła Św. Marcina, w której do r. 1564 przechowywano Eucharystię i krzyżmo, s. 22.
4. Elewacja południowa korpusu nawowego kościoła Św. Marcina z cmentarzem przykościelnym i kolumną maryjną. 1921 r. Reprodukacja zdjęcia ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Jaworze, s. 34.
5. Pomnik Św. Judy Tadeusza z 1726 r., s. 35.
6. Litografia. P. Seifert: Krucyfiks mistyczny przed kościołem Św. Marcina z II połowy XIX w. 1925 r. Muzeum Regionalne w Jaworze, s. 38.
7. Tablicą nagrobna ks. proboszcza F. Neugebauera, s. 39.
8. Litografia. P. Seifert: Główne wejście na cmentarz przy kościele Św. Marcina. 1925 r. Muzeum Regionalne w Jaworze, s. 40.
9. Procesja Bożego Ciała w r. 1957. Ulica Poniatowskiego, s. 44.
10. Procesja Bożego Ciała w r. 1957 (ks. M. Milewski z Przenajświętszą Hostią, ks. Z. Zwierzyński - z prawej, ks. Z. Żmudziński - z lewej), s. 45.
11. Grupa dzieci, które przystąpiły do I Komunii Świętej w dniu 23 maja 1965 r. Od lewej strony: ks. Jan Gibas, ks. Zbigniew Domagała, ks. proboszcz Bronisław Wojtera, ks. Józef Maślanka, ks. Józef Krzewski, s. 50.
12. Błogosławieństwo Apostolskie Ojca Świętego Pawła VI dla parafii Św. Marcina w Jaworze, s. 51.
13. Dzwon Tysiąclecia. 1967 r., s. 52.
14. Dzwon średni. 1927 r., s. 53.
15. Najstarszy i najmniejszy dzwon na wieży kościoła Św. Marcina. 1725 r., s. 54.
16. Ruiny zabytkowej plebanii w r. 1969, s. 55.

17. I Komunia św. w dniu 30 maja 1971 r. Od lewej: ks. Jerzy Czernal, ks. Jan Tokarz - proboszcz, ks. Augustyn Oleksy (Wskazówki o stronie lewej i prawej, dotyczą każdorazowo zdjęcia, a nie rzeczywistości), s. 56.
18. Cmentarz Komunalny w Jaworze. Pomnik nagrobny ks. Jana Tokarza, proboszcza Jawora w latach 1970-1980, s. 67.
19. Przed plebanią w Jaworze dnia 23 kwietnia 1983 r. Ks. biskup Adam Dyczkowski i ks. Jan Żak w otoczeniu młodzieży, która przyjęła sakrament bierzmowania, s. 72.
20. Okolicznościowe stemple z okazji przyjazdu Ojca Świętego do Wrocławia i karta uczestnictwa w religijnej uroczystości z Jego udziałem. Ze zbiorów autora, s. 74.
21. Milionowa rzesza dolnoślązaków wsłuchuje się w słowa Ojca Świętego Jana Pawła II. Wrocław Partynice - 21 VI 1983 roku, s. 75.
22. Jan Paweł II objżdża hipodrom w "papamobilu". Wrocław Partynice - 21 VI 1983 roku, s. 76.
23. J. Em. ks. arcybiskup Henryk Gulbinowicz udziela w kościele Św. Marcina sakramentu bierzmowania. Ks. Jan Kleszcz - z tyłu, ks. Stanisław Panewski - z prawej, s. 80.
24. Pamiątka I Komunii świętej - 5 maja 1985 r. Pośrodku - ks. dziekan Walenty Szałęga, z lewej strony siostra Izabella - katechetka, s. 83.
25. Grupa dzieci pierwszokomunijnych z ks. dziekanem W. Szałęgą i katechetką Bogusławą Wiśniewską. Maj 1987 r., s. 86.
26. Litografia. P. Seifert: Kościół Św. Marcina w zimowej szacie. 1925 r. Muzeum Regionalne w Jaworze, s. 95.
27. Zwornik na sklepieniu zakrystii. Przełom XIII i XIV w., s. 98.
28. Wczesnogotyckie laskowanie okienka w północnej, zewnętrznej ścianie prezbiterium. II połowa XIII w., s. 99.
29. Wczesnogotyckie nisze i sedile. Ściana południowa prezbiterium, s. 100.
30. Portal wejścia do zakrystii od strony prezbiterium. Przełom XIII i XIV w., s. 101.
31. Empora nad zakrystią. Strona prezbiterium, s. 102.
32. Widok kościoła od strony północno-wschodniej, s. 103.
33. Gotycki portal z XIV w. Prezbiterium kościoła Św. Marcina, s. 104.
34. Św. Marcin w stroju rycerskim. Tympanon portalu wejścia do prezbiterium. II połowa XIV w., s. 105.

35. Chór kapłański kościoła Św. Marcina, s. 106.
36. Scena Zwiastowania NMP, s. 107.
37. Orzeł trzymający banderolę z napisem "Ioannes", wyobrażenie symbolu św. Jana Ewangelisty, s. 107.
38. Uskrzydłony wół i banderola z napisem "Lucas", wyobrażenie symbolu św. Łukasza, s. 107.
39. Maszkaron (głowa fantastycznego zwierzęcia) trzymający w pysku kamień, s. 107.
40. Wyobrażenie Chrystusa Sędziego, z którego ust wychodzą dwa miecze, nawiązuje do tekstu Apokalipsy Św. Jana. Obok klęczy fundator kościoła (?), s. 108.
41. Dwie głowy z brodami (święci apostołowie Piotr i Paweł?), s. 108.
42. Uskrzydłony młodzieniec z banderolą, symbol św. Mateusza Ewangelisty, s. 108.
43. Typ słowianina (?) i resztki tzw. żabki w kształcie zwiniętych liści, s. 108.
44. Granit łamany w odkrywce ściany nawy południowej, s. 110.
45. Rzut poziomy kościoła Św. Marcina w Jaworze według pomiarów autora i S. Kozłowskiego. Skala 1 cm - 5 m, s. 111.
46. Przekroje filarów: (1) filar pn.-zach. podwieńzowy, (2) filar między-nawowy. Według S.J. Stulina, (w:) *Z dziejów sztuki śląskiej*, Warszawa 1978, s. 112.
47. Głowica na służce filaru północno-zachodniego, udekorowana charakterystyczną główką, s. 113.
48. Przekrój pionowy kościoła Św. Marcina. Skala 1 cm - 3,5 m, s. 114.
49. Schemat konstrukcji ostrołukowego sklepienia krzyżowo-żebro-wego w jaworskim kościele parafialnym: (1) żebra krzyżowe, (2) żebra międzyprzęsłowe (gurty), (3) wysklepki, s. 114.
50. Ściana prezbiterium z charakterystycznym rytmem: skarpa - okno - skarpa - okno..., s. 115.
51. Witraż z Chrystusem Zmartwychwstałym. Ściana wschodnia nawy południowej, s. 116.
52. Witraż: święci Piotr, Paweł i Andrzej. 1870 r., s. 117.
53. Witraż: święci Jakub Starszy, Jan i Tomasz, s. 118.
54. Witraż: święci Bartłomiej, Filip i Jakub Młodszy. 1871 r., s. 119.

55. Witraż: święci Szymon Kananejczyk, Juda Tadeusz i Mateusz, s. 120.
56. Witraż: Zwiastowanie. Nawa północna, s. 121.
57. Fasada kościoła Św. Marcina z głównym wejściem i wieżą po stronie północnej. XIV i XVI w., s. 123.
58. Portal głównego wejścia do kościoła Św. Marcina. Ok. 1330 r., s. 124.
59. Kościół Św. Marcina w widoku Jawora z 1562 r. (Źródło: G. Schonaich, *Die alte Jauersche stadtbefestigung*, Jawor 1903), s. 125.
60. Południowa elewacja kościoła Św. Marcina z pierwotną przyporą podwieżową (wieżyczką) zwieńczoną krzyżem. Na wysokości najwyższego okienka widnieją napisy, o których mowa w tekście, s. 126.
61. Kościół Św. Marcina (1) w widoku Jawora z 1612 r. (Źródło: G. Schonaich, *Zur Geschichte des Jauerschen Rathauses*, Jawor 1897), s. 127.
62. Wnętrze wieży kościelnej. Widoczne jest przejście z niższej izby dzwonnika na poddasze nawy północnej, s. 128.
63. Portal wejścia na chór muzyczny. 1573 r. (1446 r.), s. 129.
64. Kruchta w elewacji południowej z renesansowym portalem. Około 1615 r., s. 130.
65. Renesansowy portal w południowej elewacji kościoła. Ok. 1615 r., s. 131.
66. Krzyż konsekracyjny w nawie południowej. Około 1335 r., s. 133.
67. Wielobarwne malowidło na sklepieniu nawy południowej. Przełom XIV i XV w., s. 134.
68. Fragment polichromii na sklepieniu nawy południowej. Przełom XIV i XV w., s. 135.
69. Posąg św. Marcina pod chórem muzycznym. II poł. XIV w., s. 136.
70. Płyta nagrobna ze sceną Ukrzyżowania. Kaplica Mariacka. 1362 r., s. 137.
71. Renesansowe epitafium Baltazara Hartraufta na zachodnim filarze nawy południowej. Około 1586 r., s. 139.
72. Barokowa płyta nagrobna K.A. Kuhna na zachodniej ścianie wewnętrznej. Około 1690 r., s. 140.

73. Stalle przy drzwiach do zakrystii. Około 1590 r. i I poł. XVIII wieku, s. 141.
74. Stalle przy drzwiach na emporę. Około 1590 r. i I poł. XVIII w., s. 142.
75. Chrzcielnica i relief *Chrzest Chrystusa w Jordanie*. Wschodnia ściana nawy północnej. 1580 r., s. 143.
76. Nawa główna i prezbiterium, s. 144.
77. Ołtarz główny w kościele Św. Marcina. Około 1733 r., s. 145.
78. Rzeźby w ołtarzu głównym, s. 147.
79. Zasadnicza część ołtarza głównego w kościele Św. Marcina. Około 1750 r., s. 148.
80. Ołtarz Św. Józefa. Przy południowym filarze przytęczowym. 1695 r., s. 149.
81. Rzeźby i obrazy w ołtarzu Św. Józefa, s. 150.
82. Ołtarz Wniebowzięcia NMP. Północny filar przytęczowy. 1695 r., s. 152.
83. Rzeźby i obrazy w ołtarzu Wniebowzięcia NMP, s. 153.
84. Ołtarz Pokłonu Trzech Króli. 1695 r., s. 156.
85. Ołtarz Świętej Rodziny. 1695 r., s. 157.
86. Nawa północna, s. 158.
87. Ołtarz Św. Jana Nepomucena. Lata trzydzieste XVIII w., s. 159.
88. Ołtarz Najświętszego Serca Jezusa. Trzecia ćwierć XIX w., s. 160.
89. Neogotycka rzeźba Matki Bożej z Dzieciątkiem. Około poł. XIX w., s. 161.
90. Barokowe rzeźby tworzące scenę Ukrzyżowania. Twórca ludowy. Przełom XVII i XVIII w., s. 163.
91. Ołtarz Matki Bożej Nicustającej Pomocy. Około 1760 r., s. 164.
92. Nawa południowa, s. 165.
93. Klasycystyczny ołtarz Matki Bożej Bolesnej. Około 1820 r., s. 167.
94. Figura Matki Bożej Bolesnej. Około poł. XV w., s. 168.
95. Ołtarz Matki Bożej Częstochowskiej. 1985 r. Czesław Beblot., s. 169.
96. Kaplica Mariacka w kościele Św. Marcina. Ołtarz NMP z około 1765 r. i XV-wieczna figura Madonny z Dzieciątkiem, s. 170.
97. Św. Hieronim. Południowa ściana prezbiterium przy łuku tęczowym, s. 172.

98. Św. Filip apostoł. Pierwszy filar, s. 173.
99. Św. Ambroży. Drugi filar, s. 174.
100. Św. Juda Tadeusz apostoł. Trzeci filar, s. 175.
101. Anioł Stróż z dzieckiem. Czwarty filar, przy chórze muzycznym, s. 176.
102. Św. Grzegorz I Wielki. Północny filar przytęczowy, s. 177.
103. Św. Augustyn. Drugi filar, s. 178.
104. Św. Łukasz Ewangelista. Trzeci filar, s. 179.
105. Św. Michał Archanioł. Czwarty filar, przy chórze muzycznym, s. 180.
106. Św. Antoni Padewski. Wschodnia ściana nawy północnej, nad chrzcielnicą. Około 1770 r., s. 181.
107. Św. Jan Chrzyciel. Prezbiterium, nad drzwiami prowadzącymi na emporę. Około 1750 r., s. 182.
108. Ambona. Lata dziewięćdziesiąte XVII w., s. 183.
109. Ambona - fragment schodów. Personifikacje *Roztropności i Sprawiedliwości*, s. 184.
110. Ambona - fragment schodów. Personifikacje *Umiarkowania i Męstwa*, s. 185.
111. Barokowy konfesjonał z figurą bł. Jana Sarkandra. Obok wejścia do nawy południowej. Lata 1721-1725, s. 186.
112. Barokowy konfesjonał z figurą św. Jana Nepomucena. W prawo od wejścia głównego. Lata 1721-1725, s. 187.
113. Barokowy konfesjonał z krucyfiksem. Nawa północna, między kaplicami. Lata 1721-1725, s. 188.
114. Konfesjonał. 1991 r. Władysław Gruszewski, s. 189.
115. Fotel, dwa krzesła i dwa taborety. Przy południowej ścianie prezbiterium. Połowa XVIII w., s. 190.
116. Prospekt organowy. 1732 r., s. 191.

Na 1 stronie okładki: Posąg św. Marcina. II poł. XIV wieku (il. 69).

IX. Bibliografia

1. Bochnak W. ks., Religijne stowarzyszenia i bractwa katolików świeckich w diecezji wrocławskiej od XVI w. do 1810 r., Wrocław 1983.
2. Dobrowolski T., Sztuka na Śląsku, Wrocław 1948.
3. Dobrzeniecki T., Sztuka sakralna w Polsce na Ziemiach Zachodnich i Północnych, Warszawa 1976.
4. Fischer E.F.Ch., Chronik der Schlesiischen Kreisstadt Jauer 1008-1817, Jawor 1818.
5. Forstner D., OSB, Świat symboliki chrześcijańskiej, Warszawa 1990.
6. Fros H., SI, i Sowa F., Twoje imię, przewodnik onomastyczno-hagiograficzny, Kraków 1975.
7. Gieysztor-Miłobędzka E., Wnętrze sakralne w pierwszej połowie XVIII wieku, (w:) Biuletyn Historii Sztuki, rok 52, Warszawa 1980, nr 2.
8. Graber E., Codex Diplomaticus Silesiae, tom 35, Wrocław 1930.
9. Halbsguth J., Beitrage zur Sozial - und Wirtschaftsgeschichte der Stadt Jauer, Jawor 1936.
10. Handbuch des Bistums Breslau fur das Jahr 1929.
11. Handbuch des Erzbistums Breslau fur das Jahr 1941.
12. Heimatbuch 1982 der schlesischen Kreise Jauer-Bolkenhain, II wydanie, Herne-Borken 1982.
13. Heuber G., Die Evangelische Friedenskirche in Jauer genannt zum heiligen Geist, Jawor 1906.
14. Heyne J., Geschichte der katholischen Kirche Schlesiens. Dokumentirte Geschichte des Bisthums und Hochstiftes Breslau, Wrocław 1860-1864-1868, tomy I-II-III.
15. Kalinowski K., Rzeźba barokowa na Śląsku, Warszawa 1986.
16. Koischwitz O., Ein Wegweiser durch die Heimat und ihre Geschichte Jauer, Jawor 1930.
17. Kutzner M., Budowa potęgi mieszczaństwa i Kościoła. Sztuka gotycka 1250-1500, (w:) Sztuka Wrocławia, praca zbiorowa pod red. T. Broniewskiego i M. Złata, Wrocław 1967.

18. Kutzner M., Cysterska architektura na Śląsku w latach 1200-1330, Toruń 1969.
19. Kutzner M., Proces formowania się architektury i urbanistyki, (w:) Sztuka i ideologia XIII wieku, Wrocław 1974.
20. Lutsch H., Die Kunstdenkmäler des Reg. - Bezirks Liegnitz, tom 3, Wrocław 1891.
21. Lurker M., Słownik obrazów i symboli biblijnych, Poznań 1989.
22. Mandziuk J. ks., Archiwalia dotyczące woj. legnickiego w Archiwum Archidiecezjalnym we Wrocławiu. (W:) Kultura muzyczna Legnicy na tle kultury Śląska (Materiały z sesji naukowej), część 2, Legnica 1987.
23. Mandziuk J. ks., Katalog ruchomych zabytków sztuki sakralnej w archidiecezji wrocławskiej, Wrocław 1982.
24. Morelowski M., Rozkwit baroku na Śląsku (1650-1750), Wrocław 1952 (maszynopis).
25. Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Biblia Tysiąclecia, Poznań-Warszawa 1990.
26. Rocznik Archidiecezji Wrocławskiej 1990.
27. Rogalski A., Kościół katolicki na Śląsku. Studia nad dziejami diecezji wrocławskiej, Warszawa 1955.
28. Rybotycki J., Jawor od zarania dziejów do roku 1263, Jawor 1984.
29. Rybotycki J., Księstwo Jaworskie i jego stolica (1264-1392), Jawor 1987.
30. Rybotycki J., Zamek Piastowski w Jaworze, Jawor 1988.
31. Sadurska I., Barokowe rzeźby ołtarzowe kościoła p.w. Św. Marcina w Jaworze, praca magisterska, maszynopis.
32. Schematismus des Bisthums Breslau und seines Delegatur = Bezirks für das Jahr 1901.
33. Schematismus des exemtem Bisthums Breslau für das Jahr 1857.
34. Schematyzm Archidiecezji Wrocławskiej 1959.
35. Schematyzm Archidiecezji Wrocławskiej 1979.
36. Schematyzm duchowieństwa i kościołów Archidiecezji Wrocławskiej, Wrocław 1952.
37. Scheuermann, Chronik der Stadt Jauer in Schlesien vom Jahre 1805-1868, Jawor 1869.
38. Schonaich G., Die alte Fürstenthumshauptstadt Jauer und ihre

Geschichte, Jawor 1904.

39. Silnicki T., Dzieje i ustrój Kościoła katolickiego na Śląsku do końca XIV wieku, Warszawa 1953.

40. Słownik-konkordancja osób Nowego Testamentu, opracował Pius Czesław Bosak OP, Poznań 1991.

41. Słownik terminologiczny sztuk pięknych, pod red. Stefana Kozakiewicza, Warszawa 1976.

42. Stec M., Dokumentacja konserwatorska polichromii sklepienia nawy południowej kościoła Św. Marcina w Jaworze, Kraków 1985.

43. Stec M., Odkrycie i konserwacja malowideł ściennych w kościele Św. Marcina w Jaworze, (w:) Ochrona Zabytków, kwartalnik, nr 4 z 1987 roku.

44. Stulin S.J., Kościół joannicki w Strzegomiu i jego znaczenie dla architektury gotyckiej Śląska, (w:) Z dziejów sztuki śląskiej, pod red. Z. Świechowskiego, Warszawa 1978.

45. Tintelnot H., Die mittelalterliche Baukunst Schlesiens, Kitzingen 1951.

46. Unsere Heimat, Beilage zum "Jauerschen Tageblatt", roczniki 1928-1930.

47. Urban W., ks. bp, Studia nad dziejami wrocławskiej diecezji w pierwszej połowie XV wieku, Wrocław 1959.

48. Urban W., ks. bp, Z dziejów duszpasterstwa w archidiecezji legnickiej w czasach nowożytnych do XIX w., Wrocław 1973.

49. Urban W., ks. bp, Zarys dziejów diecezji wrocławskiej, Wrocław 1962.

50. Weczerka H., Schlesien, Stuttgart 1977.

51. Wiadomości kościelne, Organ Administracji Apostolskiej Dolnego Śląska, roczniki: 1945-1946, 1947, 1948, 1949.

52. Wiśniowski E., Kościół parafialny i jego funkcje społeczne w średniowiecznej Polsce, (w:) Studia Theologica Varsoviensia, nr 7 (1969), nr 2.

53. Zieliński Ch., Sztuka sakralna, Co należy wiedzieć o budowie, urządzeniu, wyposażeniu, ozdobie i konserwacji Domu Bożego, podręcznik opracowany na podstawie przepisów kościelnych, Poznań 1960.

4,00

Miejska Biblioteka
Publiczna w Jaworze

02401-000006420

70.000

Jan Rybotycki, ur. 1931 r. w Schodnicy k. Lwowa. Absolwent Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu. Nauczyciel Szkoły Podstawowej Nr 2 i Liceum Ogólnokształcącego w Jaworze. W związku z represjami w stanie wojennym, od r. 1985 na emeryturze. Z wykształcenia geograf, z zamiłowania historyk, zajmuje się dziejami Dolnego Śląska. Szczególną estymą darzy Ziemię Jaworską, zastępującą mu utracony w r. 1945 kraj dzieciństwa oraz przodków, których udokumentowany rodowód sięga czasów króla Kazimierza Wielkiego. Autor szeregu artykułów w *Geografii w szkole*,

Mówią wieki, Poznaj swój kraj, czasopism lokalnych i prac zwartych, m.in. z zakresu historii Jawora: *Jawor od zarania dziejów do roku 1263*, *Księstwo Jaworskie i jego stolica (1264-1392)*, *Zamek piastowski w Jaworze*.

"Autor pierwszego tomiku Jan Rybotycki jest w swym środowisku dobrze znany. Wszak od ponad trzech lat na łamach *"Przeglądu Fabrycznego"*, czasopisma Zakładów Kuźniczych i Maszyn Rolniczych, zapoznawał czytelników z przeszłością grodu. ...Opracowanie Rybotyckiego jest rzeczowe, a polemiki, które prowadzi z uczonymi niemieckimi, kwestionującymi np: związek kultury łużyckiej z Prasłowianami, powstanie miasta na prawie polskim itp. przekonujące i jasne. Praca *"Jawor od zarania dziejów do roku 1263"* (Jawor 1984) składa się z następujących rozdziałów: Obszar miasta w starożytności, Gród jaworski w wiekach VII - X, Jawor wczesnopiastowski, Stulecie klęsk i nadziei (1138-1238), Spór o najstarszy kościół, Najazd Mongołów w r. 1241, Jawor przed przybyciem niemieckich osadników (1242-1263), Geneza i dzieje nazwy miasta.

Jak widać z tego przeglądu zawartości, Rybotycki wnikliwie omawia najstarsze dzieje grodu. Cenne jest również to, że stara się lokalizować dawne wykopaliska i zabytki na dzisiejszym planie miasta. Taki sposób pokazywania historii jest bliski nie tylko młodemu czytelnikowi, przemawia do wyobraźni każdego. Czytając pracę Rybotyckiego odnosi się wrażenie, że autor, dysponujący dużą wiedzą i rozbudowanym warsztatem naukowym, z trudem mieści się w narzuconych ramach publikacji. Dlatego tę pracę należy raczej traktować jako plan przyszłej obszerniejszej monografii o najstarszych dziejach Jawora."

(Recenzja w *"Szkicach legnickich"*, tom XIII, 1987, str. 261-262).